

**EKONOMSKI FAKULTET
TREĆI CIKLUS STUDIJA
STUDIJSKI PROGRAM EKONOMIJA**

ma Maja Tripunoska

**„EKONOMSKO-EKOLOŠKE I
EDUKATIVNO-INFORMACIONE
DIMENZIJE ODRŽIVOG RAZVOJA U
REPUBLICI SJEVERNOJ MAKEDONIJI“**

DOKTORSKA DISERTACIJA

Banja Luka, 2023. godine

**EKONOMSKI FAKULTET
TREĆI CIKLUS STUDIJA
STUDIJSKI PROGRAM EKONOMIJA**

ma Maja Tripunoska

**„EKONOMSKO-EKOLOŠKE I
EDUKATIVNO-INFORMACIONE
DIMENZIJE ODRŽIVOG RAZVOJA U
REPUBLICI SJEVERNOJ MAKEDONIJI“**

DOKTORSKA DISERTACIJA

Banja Luka, 2023. godine

**FACULTY OF ECONOMICS
THIRD CYCLE OF STUDIES
ECONOMICS STUDY PROGRAM**

Maja Tripunoska, msc

**„ECONOMIC-ENVIRONMENTAL AND
EDUCATIONAL-INFORMATION
DIMENSIONS OF SUSTAINABLE
DEVELOPMENT IN THE REPUBLIC OF
NORTH MACEDONIA“**

DOCTORAL DISSERTATION

Banja Luka, 2023.

KLJUČNA DOKUMENTACIJSKA INFORMACIJA

Redni broj : 218/2021
RBR

Identifikacioni broj: TEK-12-PEM/18
IBR

Tip dokumentacije: monografska publikacija
TD

Tip zapisa: tekstualni štampani dokument
TZ

Vrsta rada: doktorska disertacija
VR

Autor: ma Maja Tripunoska
AU

Mentor: Dr Zoran Kalinić, redovni professor
MR

Naslov rada: Ekonomsko-ekološke i edukativno-informacione dimenzije održivog razvoja u Republici Sjevernoj Makedoniji
NR

Jezik publikacije: srpski/latinica
JP

Jezik izvoda: srpski/engleski
JI

Zemlja publikovanja: Bosna i Hercegovina
ZP

Uže geografsko područje: Republika Srpska, Bosna i Hercegovina
UP

Godina: 2023
GO

Izdavač: autorski reprint
IZ

Mjesto i adresa: NUBL, Banja Luka, Veljka Mladenovića 12e
MA

Fizički opis rada: Broj poglavlja: 6, strana: 222, , slike: 2,
FO grafikona: 8, literature: 128

Naučna oblast:	Ekonomske nauke
NO	
Naučna disciplina:	Ekonomija
ND	
Predmetne odrednice:	Menadžment, održivi razvoj, privredni razvoj
PO	
Čuva se:	Biblioteka NUBL, Banja Luka
ČU	
Važna napomena:	nema
VN	
Izvod/apstrakt	Osnovni cilj ovog rada je sticanje znanja i vještina u upravljanju okolišem, koje se danas koristi u razvijenom svijetu, ali i u zemljama u razvoju. Disertacija predstavlja pokušaj da se objasni kako moderne ekološke politike mijenjaju odnos prema prirodi i kako ga čovjek svojim radom ostvaruje. Ona, između ostalih sadržaja, pokriva: prvo pravnu i ekonomsku, drugo ekološku, treće menadžersku problematiku i na kraju je napravljena sinteza da bi se sagledalo kako sve to utiče na ekologiju kao centralnu temu kao i na ekonomsko-ekološku i obrazovno-informacionu dimenziju održivog razvoja u Republici Sjevernoj Makedoniji. Suština koju traže navedeni indikatori je aktivno učešće lokalnog u svim fazama razvoja i njegova održivost je ključna za implementaciju i uključivanje građana u društvene aktivnosti.
IZ	
Datum prihvatanja teme rada:	28.4.2022.
DP	
Datum odbrane:	10.7.2023.
DO	
Članovi komisije	
Predsjednik:	Dr Mirjana Stojanović, vanredni profesor, Nezavisni univerzitet Banja Luka
Član:	Dr Miloš Grujić docent, Nezavisni univerzitet Banja Luka
Član	Dr Nikola Vukmirović, redovni profesor, Univerzitet u Banjoj Luci

KEY DOCUMENT INFORMATION

Ordinal number : 218/2021
ANO

Identification number: TEK-12-PEM/18
INO

Document type: Monograph documentation
DT

Type of record: Textual printed material
TR

Kind of document: Doctoral dissertation
KD

Author: Maja Tripunoska, msc
AU

Mentor: Zoran Kalinić, PhD, Full Professor
MR

Document title: Economic-environmental and educational-information dimensions of sustainable development in the Republic of North Macedonia
TI

Language of main text: Serbian/Latin
LT

Language of abstract: Serbian/English
LA

Country of publication: Bosnia and Herzegovina
CP

Locality of publication: Republic of Srpska
LA

Year of publication: 2023
YP

Publisher: author's reprint
PU

Place of publication: NUBL, Banja Luka, Veljka Mladenovića 12e
PP

Physical description: Chapters: 6, pages: 222 , picture:2,
PD graph: 8, references:128

Scientific field: Economics
SF

Scientific discipline: Economy
SD

Subject, Key words: Management, sustainable development, economic development
SKW

Holding data: Library of NUBL, Banja Luka

HD

Important note: none

IN

Abstract

The main goal of this paper is the acquisition of knowledge and skills in environmental management, which is now used in the developed world, but also in developing countries. The dissertation is an attempt to explain how modern environmental policies change the attitude towards nature and how man realizes it through his work. Among other contents, it covers: first legal and economic, secondly environmental, third managerial issues and finally a synthesis was made in order to see how all this affects ecology as a central topic as well as on the economic-ecological and educational-information dimension of sustainable development in the Republic of North Macedonia. The essence required by these indicators is the active participation of the local in all stages of development and its sustainability is crucial for the implementation and involvement of citizens in social activities.

AB

Date of acceptance of document: 28.4.2022.

DAD

Defense date: 10.7.2023.

DD

Thesis Defend Board:

President: Mirjana Stojanović, PhD, Associate Professor, Independent University of Banja Luka

Member: Miloš Grujić Assistant Professor, Independent University of Banja Luka

Member: Nikola Vukmirović, Full Professor, University of Banja Luka

IZJAVA O AUTORSTVU

Ime i prezime: Maja Tripunoska

Broj upisa: TEK-12-PEM/18

IZJAVLJUJEM

- da je doktorska disertacija pod naslovom: „Ekonomsko-ekološke i edukativno-informacione dimenzije održivog razvoja u Republici Sjevernoj Makedoniji” rezultat sopstvenog istraživačkog rada,
- da su rezultati korektno navedeni i
- da nisam kršio autorska prava i koristio intelektualnu svojinu drugih lica.

Banja Luka, 2.6.2023. godine.

POTPIS DOKTORANTA

SADRŽAJ RADA

I UVOD.....	15
II PREDMET ISTRAŽIVANJA.....	21
III CILJEVI I METODE ISTRAŽIVANJA.....	21
IV ISTRAŽIVAČKE HIPOTEZE.....	23
V METODE ISTRAŽIVANJA - METODOLOŠKI PRISTUP.....	23
POGLAVLJE 1: EKONOMSKO-SOCIJALNI ASPEKTI ODRŽIVOG RAZVOJA.....	26
1.1. MENADŽMENT	27
1.2. KONKURENTNOST	30
1.3. UTOČIŠTA ZAGAĐENJA (MANJE EFIKASNI EKOLOŠKI STANDARDI).....	31
1.4. STRANA ULAGANJA	32
1.4.1. TRGOVINA.....	33
1.4.2. ODVOJENE EKONOMSKE AKTIVNOSTI	33
1.5. TEHNOLOGIJA	34
1.6. ZAJEDNIČKE EKOLOŠKE STRATEGIJE.....	35
1.7. BUDUĆI PRAVCI ZA EU	36
1.8. MAKROEKONOMSKA KRETANJA MAKEDONSKE PRIVREDE U 2021	36
1.8.1. CILJEVI MONETARNE POLITIKE.....	39
1.8.2. MEĐUNARODNO OKRUŽENJE.....	39
1.8.3. BDP I INFLACIJA	42
1.8.4 TRŽIŠTE RADA	46
1.8.5. JAVNE FINANSIJE	48
1.9. MAKROEKONOMSKO OKRUŽENJE I MONETARNA POLITIKA U 2022-2024.	49
1.10. MONETARNI INSTRUMENTI	53
1.11. UPRAVLJANJE I ULAGANJE DEVIZNIH REZERVI.....	54
1.11.1. STANJE I PROMJENE DEVIZNIH REZERVI	54
1.12. USLUGE PLAĆANJA I SISTEMI PLAĆANJA	56
1.12.1. FINANSIJSKI RIZICI.....	56
1.12.2. RIZICI OD KLIMATSKIH PROMJENA	57
POGLAVLJE 2: EKOLOŠKI ASPEKTI ODRŽIVOG RAZVOJA.....	59
2.1. PRIRODA ŽIVOTNE SREDINE.....	59
2.1.1. VARIJABILNOST OKOLINE.....	60
2.1.2. OPŠTE SPOLJAŠNJE OKRUŽENJE.....	62

2.1.3. SOCIOKULTURNI UTICAJ	63
2.1.4. DEMOGRAFSKI UTICAJ	64
2.1.5. EKONOMSKI UTICAJ	64
2.1.6. POLITIČKI/PRAVNI UTICAJ	65
2.1.7. GRUPE ZA PRITISAK	66
2.1.8. MEĐUNARODNI UTICAJ.....	66
2.1.9. POSAO	67
2.1.10. OBRAZOVANJE	67
2.1.11. SPECIFIČNO SPOLJAŠNJE OKRUŽENJE	68
2.1.12. KUPCI / KORISNICI	68
2.1.13. FINANSIJSKE INSTITUCIJE	68
2.1.14. KONKURENCIJA.....	69
2.1.15. DOBAVLJAČI	69
2.1.16. DIONIČARI.....	69
2.2. SINDIKATI	70
2.2.1. REGULATORNA TIJELA I VLADINI ODJELI.....	70
2.3. UNUTRAŠNJE OKRUŽENJE.....	70
2.3.1. KULTURA	71
2.3.2. PROIZVEDENA ROBA I USLUGE	71
2.3.3. UPOTREBA TEHNOLOGIJE	71
2.3.4. GRUPE ZA PRITISAK	72
2.3.5. POLITIKE/PROCEDURE/PRAVILA	72
2.4. UNUTRAŠNJA POLITIKA	72
2.4.1. RADNA PRAKSA.....	72
2.4.2. ČLANSTVO U SINDIKATU	73
2.4.3. STIL RUKOVOĐENJA	73
2.4.4. STEPEN PROMJENE KOJA SE DEŠAVA U ORGANIZACIJI	73
2.4.5. UPRAVLJANJE OKRUŽENJEM.....	74
2.5. INTERNE STRATEGIJE	74
2.5.1. OBOGAĆIVANJE/DEZINVESTIRANJE.....	74
2.5.2. GEOGRAFSKA RASPROSTRANJENOST.....	75
2.5.3. STRUKTURIRANJE.....	75
2.5.4. POSMATRANJE OKRUŽENJA	75

2.5.5. NIVELIRANJE.....	76
2.5.6. AMORTIZACIJA	77
2.5.7. OGRANIČENJE	77
2.6. EKSTERNE STRATEGIJE.....	78
2.6.1. OGLAŠAVANJE.....	78
2.6.2. LOBIRANJE.....	78
2.6.3. SELEKTIVNA IMENOVANJA	79
2.6.4. ZAKLJUČIVANJE UGOVORA.....	80
2.6.5. SAVEZI I SPORAZUMI.....	80
POGLAVLJE 3: EKOLOŠKE AKTIVNOSTI I ŽIVOTNA SREDINA	82
3.1. EKONOMSKA GLOBALIZACIJA.....	82
3.1.1. POGONSKA SNAGA	82
3.1.2. PRAVDA	85
3.2. GLOBALIZACIJA I ŽIVOTNA SREDINA.....	87
3.2.1. KLJUČNI ODNOSI IZMEĐU EKOLOGIJE I EKONOMIJE	88
3.2.2. GLOBALIZACIJA I SREDINA - SAŽETAK GLAVNIH PITANJA.....	91
3.2.3. UPRAVLJANJE	92
3.3. MEĐUNARODNA SARADNJA.....	94
3.3.1. KONKURENCIJA.....	97
3.4. KONKURENTNOST KOMPANIJE.....	98
3.5. OSTVARIVANJE ODRŽIVOSTI NACIONALNOG RAZVOJA, POTREBA ZA ODRŽIVIM RAZVOJOM.....	105
3.5.1. PROMOVIRANJE ISTRAŽIVANJA ZA ODRŽIVI RAZVOJ	120
3.5.2. ANALIZA ISTRAŽIVANJA	120
POGLAVLJE 4: PROCESI I POTREBE OBRAZOVNIH I INFORMACIJSKIH DIMENZIJA ODRŽIVOG RAZVOJA.....	131
4.1. PRIRODA KOMUNIKACIJE I OBRAZOVANJE	134
4.2. KOMUNIKACIJSKI PROBLEM U MEĐUNARODNOM OBRAZOVNOM PROCESU.....	135
4.3. OSNOVNI MODEL KOMUNIKACIJE	136
4.3.1. KODIRANJE KAO DIO OBRAZOVNE KOMUNIKACIJE	136
4.3.2. PORUKA KAO OBRAZOVNA DIMENZIJA	137
4.3.3. MEDIJ KAO DIO OBRAZOVANJA	137
4.3.4. DEKODIRANJE I PRIMALAC PORUKE.....	138

4.3.5. PREPREKA U PROCESU OBRAZOVNE KOMUNIKACIJE	139
4.3.6. REAKCIJA I POVRATNA INFORMACIJA	139
4.3.7. ANALIZA PRIMA OCA.....	140
4.3.8. IDENTIFIKACIJA CILJNE GRUPE	140
4.3.9. ODGOVOR NA OBRAZOVNU KOMUNIKACIJU	141
4.4. TRADICIONALNI HIJERARHIJSKI MODELI ZA IZAZIVANJE ODGOVORA KUPACA	141
4.4.1. ZNAČAJ MODELA ZA PROUZROKOVANJE ODGOVORA KUPACA	143
4.4.2. IMPLIKACIJE MODELA ALTERNATIVNOG ODGOVORA	146
4.4.3. MODEL FCB PLANIRANJA	147
4.4.4. SVJESNA OBRADA KOMUNIKACIJA	148
4.4.5. PRISTUP UOČENOM ODGOVORU	149
4.4.6. RAZMATRANJE PROIZVOD/PORUKA	149
4.4.7. IZVORNO ORIJENTISANA RAZMATRANJA	149
4.4.8. RAZMIŠLJANJA UZ REKLAMNO IZVOĐENJE	150
4.5. KREIRANI VEROJATNI MODEL – ELM.....	150
4.5.1. IMPLIKACIJE ELM-A	151
4.6. SUMIRANJE PROCESA ODGOVORA I EFEKAT REKLAMIRANJA	152
POGLAVLJE 5: METODOLOŠKI POSTUPCI I ANALIZE ZA ODRŽIVI RAZVOJ	155
5.1. EKONOMSKA DIMENZIJA ODRŽIVOG RAZVOJA	157
5.2. FINANSIJSKA PODRŠKA ODRŽIVOM RAZVOJU	159
5.3. OSTVARIVANJE LJUDSKIH PRAVA I ZAKONSKA I LIČNA ODGOVORNOST	161
5.4. TEHNOLOGIJE PRIHVATLJIVE ZA ODRŽIVI RAZVOJ I PRISTUP ODRŽIVOM RAZVOJU	163
5.5. ENERGETSKI POTENCIJAL I OGRANIČENOST ENERGETSKIH RESURSA .	165
5.6. DEMOGRAFSKA KRETANJA I POPULACIONA POLITIKA	170
5.7. BORBA PROTIV SIROMAŠTVA I OSIGURANJE SOCIJALNE SIGURNOSTI .	173
5.8. REGIONALNA I LOKALNA DISTRIBUCIJA, PRISTUP I ANGAŽOVANJE RESURSA I LOKALNI I REGIONALNI RAZVOJ I PROSTORNO PLANIRANJE....	176
POGLAVLJE 6: RAZVOJ SVIJESTI JAVNOSTI ZA ODRŽIVI RAZVOJ I UTICAJ OBRAZOVNOG SISTEMA I MASOVNIH MEDIJA.....	181
6.1. STVARANJE I PODIZANJE SVIJESTI JAVNOSTI O ODRŽIVOM RAZVOJU PUTEM MASOVNIH MEDIJA.....	181
6.2. RAZVIJANJE JAVNE SVIJESTI O ODRŽIVOM RAZVOJU KROZ OBRAZOVNI	

SISTEM	184
6.3. KVALITET I DOSTUPNOST INFORMACIJA KAO FAKTOR ODRŽIVOSTI RAZVOJA	188
ZAKLJUČAK.....	197
LITERATURA.....	202
REZIME.....	215
PRILOZI.....	216

I UVOD

Koncept održivog razvoja, od svog uvođenja do danas, prošao je kroz različite faze razvoja. U istorijskom razvoju koncepta učestvovala su različite organizacije i institucije, koje danas intenzivno rade na implementaciji njegovih principa i ciljeva. Vremenom je koncept dobio različite kritike i tumačenja jer je bio prihvaćen u različitim oblastima ljudskog delovanja, a definicija održivog razvoja postala je jedna od najcitiranijih definicija u naučnoj literaturi. U svom razvoju koncept je bio prilagođen savremenim zahtjevima složenog globalnog okruženja, ali su osnovni principi i ciljevi, kao i problemi njegove implementacije, ostali gotovo nepromijenjeni.

Razvoj procesa održivog razvoja je i obaveza svake zemlje kao članice UN-a da ostvari koncept harmonije i ravnoteže razvoja od kvantitativnog ka kvalitativnom razvoju koji nastoji uskladiti i izbalansirati sve ljudske vrijednosti sa vrijednostima prirode. Širom svijeta postoji početni entuzijazam za primjenu znanja o održivom razvoju (UNCED, Rio 1992.),¹ već zasnovan na nauci, kao način da se postigne održivi razvoj i razbije tabu o složenosti koraka koji se preduzimaju na globalnom nivou. Ozbiljan nedostatak je nepostojanje specifične metodologije za inkorporiranje mogućnosti i kriterijuma održivosti u zemljama u kojima bi njihov finansijski teret trebalo da bude implementiran tokom realizacije svakog takvog projekta. Koncept održivog razvoja neće se ostvariti samo uz jasnu i preciznu državnu politiku bez širokog i atraktivnog učešća pojedinaca kao ključnih nosilaca zajedničkog napretka u svim sferama društvenog života i bez primjene znanja u naučnim dostignućima.

Priprema i realizacija ove doktorske disertacije o održivom razvoju je ozbiljan poduhvat jer je problem održivog razvoja isprepleten u više oblasti, što podrazumijeva ozbiljne međusobne povezanosti sa brojnim zavisnostima i međusobnim uticajima. Fokus i širina ove doktorske disertacije zahtijeva svrsishodan, efikasan, ekonomičan i pravno usklađen pristup analizi koncepta održivog razvoja, uticaja ekonomskih i pravnih dimenzija na održivi razvoj i svijest javnosti i uticaja obrazovanja na održivi razvoj. Analizom se utvrđuju njihove dimenzije, istraživačke aktivnosti, osnovni metodološki pristup, unakrsni uticaji između oblasti, indikatori koji bi odražavali stanje u pojedinim oblastima, ponderi koji bi određivali ozbiljnost i vrijednost različitih faktora i njihov uticaj. Istovremeno, analizom će se tražiti odgovor na problem koji određuje održivost u određenim područjima,

---

¹Institut za sociološka i politička istraživanja, Skoplje, 2000

Održivi razvoj, u osnovi, zahtijeva strateški pristup, dugoročan po svojoj perspektivi i integritetu u povezivanju različitih razvojnih procesa u sadržajima koji nude sofisticirana rješenja za sva kompleksna pitanja, kao i složene izazove i pretpostavke da je ekološka održivost sinonim za održivi razvoj. Sektor životnog okoliša je nedostajući stub održivog razvoja. Stoga se održivi razvoj u ovoj doktorskoj disertaciji neće tretirati kao trošak koji se odnosi isključivo na životnu sredinu, već kao koncept usmjerene moći i korisnosti zasnovan na integraciji ekonomskog, pravnog i društvenog razvoja ka kvalitetnom i visokoproduktivnom upravljanju okolišem.

Definisanje održivog razvoja kao „razvoja koji zadovoljava potrebe sadašnjih generacija bez ugrožavanja sposobnosti budućih generacija da zadovolje sopstvene potrebe“ veoma je važno pitanje kojem je posvećena ova doktorska disertacija. U središtu ove definicije održivog razvoja je istina ili uvjerenje da se društveni, ekonomski i ekološki ciljevi moraju međusobno nadopunjavati i biti obostrano korisni u postizanju cjelokupnog procesa razvoja. Osnovni zahtjevi održivog razvoja su promjene politika mnogih sektora, ali i njihova koherentnost, što zahtijeva balans ekonomskih, društvenih i ekoloških ciljeva i njihovu integraciju, kada je to moguće, kroz kreiranje politika i praksi koje se međusobno podržavaju i pronalaženje kompromisa, kada je neophodna integracija ciljeva. Održivi razvoj, u osnovi znači integraciju ciljeva tamo gdje je to moguće i pronalaženje kompromisa tamo gdje integracija ciljeva nije moguća. Centralna integracija održivog razvoja ili jezgro sastavljeno od ekonomskih, društvenih i ekoloških ciljeva je pod snažnim uticajem globalnih, lokalnih i nacionalnih politika, kulturnih vrijednosti, ali i osnova za osiguranje mira i bezbjednosti. Stoga su za postizanje održivog razvoja potrebni instrumenti i mehanizmi donošenja odluka koji balansiraju društvene, ekonomske i ekološke ciljeve i osiguravaju njihovu implementaciju tamo gdje se struktura, efikasnost i efektivnost sistema upravljanja na različitim nivoima razlikuju od mjesta do mjesta. Istovremeno, procesi upravljanja se mijenjaju, često zbog vremenskih trendova, komplementarnosti ili kontradiktornosti u procesima decentralizacije i globalizacije. Stoga aktivnosti koje se planiraju u praksi zahtijevaju jačanje razvojnih politika i izgradnju upravljačkih struktura koje će odgovoriti potrebama građana, gdje se mogu smanjiti odgovornosti centralne vlasti i ostvariti njihovo odgovarajuće usmjeravanje.

Strateški pristup objezbeđenju održivog razvoja zahtijeva razvoj vizije kroz konsenzus, efikasan i cikličan proces razumijevanja složenosti težnje ka održivom razvoju i njegovim implikacijama. Svaka strategija održivog razvoja je koordinirani skup participativnih procesa analize, debate, izgradnje kapaciteta, planiranja i ulaganja, integracije ekonomskih, društvenih

i ekoloških ciljeva u društvo i pronalaženje kompromisa kada integracija ciljeva nije moguća (OECD DAC). 2001). Stoga, svaka razvojna strategija zahtijeva koordinirane mehanizme participativnog pristupa i procese za praćenje, učenje i kontinuirano poboljšanje.

Praktični pristup ovog naučnog rada započeo je 2019. godine, a cilj mu je da se pitanje održivog razvoja u Republici Sjevernoj Makedoniji pokrene u odnosu na opasnosti prekomjerne potrošnje prirodnih resursa i stavi na listu za rješavanje političkih i društvenih faktora Republike uz odgovarajuće upravljanje i pridruživanje državama koje ozbiljno pokušavaju da riješe ovaj problem, sa krajnjim ciljem da se skrene pažnja na činjenicu da je upravljanje održivim razvojem jedan od uslova zaštite života i zdravlja stanovništva.

U radu se opisuje:

- ekonomsko-socijalni i pravni aspekti upravljanja održivim razvojem, kao i ekonomski i tehnološki razvoj prirodnih resursa;
- raspoloživa sredstva za korišćenje, krajnje vrednosti za ograničenu proizvodnju i potrošnju u okviru društvenog sistema;
- metodološki sistem i pristup održivom razvoju;
- tekuća potrošnja i tekuća proizvodnja materijala za održivi razvoj i
- razvoj i stvaranje javne svijesti kroz obrazovni sistem i medije.

Ovaj rad pokušava da istakne sve što je moguće analizirati u domenu upravljanja održivim razvojem. Istovremeno, sprovedena je opsežna anketa iz koje se mišljenje odabrane grupe ispitanika može shvatiti kao zaslužena činjenica. Od 950 anketiranih građana, dostojnim su ocijenjeni samo odgovori u kojima je više od 200 ispitanika odgovorilo na isto pitanje.

Ovaj rad pruža značajan broj ključnih indikacija za održivi razvoj u Republici Sjevernoj Makedoniji. Istovremeno, važno je naglasiti da upravljanje razvojem mora postati ekonomski proces privrede. Autor ovog rada nudi drugačiji pristup od mnogih drugih autora radova o upravljanju razvojem i zaštiti životne sredine. Jednaku pažnju posvećuje proizvođačima i potrošačima, uništavačima i zaštitnicima prirode i ekološkim problemima.

Svrha ovog rada je odgovoriti na pitanje kako implementirati upravljanje razvojem u Republici Sjevernoj Makedoniji. Osim toga, rad daje detaljne činjenice o svakom pitanju iz oblasti upravljanja razvojem, a time i iz oblasti zaštite životnog okoliša. U svakom slučaju, trudimo se da ponudimo dovoljno činjenica o primjenjivosti ove studije kako bismo stvorili osnovu za uspješan početak upravljanja održivim razvojem u Republici Sjevernoj Makedoniji.

Koncept upravljanja održivim razvojem zasniva se na mnoštvu obrađenih ekonomsko-ekoloških literarnih referenci, akumuliranih u ekonomskim i ekološkim procesima sa aspekta na kojem se zasniva analiza problematike ovog rada. Stoga rad daje vrlo konkretne odgovore na pitanja: kako, u kojoj mjeri i u kom pravcu treba da se odvija upravljanje održivim razvojem u Republici Sjevernoj Makedoniji? U kojoj mjeri se može primijeniti? Za koji domen se može koristiti? Postoje li ograničenja? Koje su prednosti njegove primjene za buduće generacije? itd. Međutim, uspostavljanje ovog važnog koncepta, koji ograničava procese i sprovodi aktivnosti za upravljanje održivim razvojem, otvara široke mogućnosti za aktiviranje akumulirane energije za prevazilaženje problema sa kojima se čovečanstvo suočava u smislu ugrožavanja životne sredine,

Svako društvo, svaka privreda, s obzirom na upravljanje održivim razvojem, kao sastavni dio budućeg uspostavljanja privrede, ima ista prava na korištenje odgovarajućih metoda za upravljanje održivim materijalima. Ovo je osnovni princip sa značajem dogme, ali je i važan politički princip. Upravljanje održivim razvojem je ukrštanje obrazaca proizvodnje i potrošnje materijalnih dobara. Ono što ne treba zaobići principom jednakosti jeste tendencija povećanja obaveznih koristi upravljanja održivim razvojem kao što je upravljanje sekundarnim sirovinama i zaštita od eksploatacije prirodnih resursa koji se nalaze u neznatnim rezervama.

Svrha ovog rada je uspostavljanje funkcionalnog procesa održivog razvoja, realizacija ovog procesa i sagledavanje njegovih pozitivnih elemenata. Za takav postupak postoji međunarodni konsenzus da upravljanje održivim razvojem mora biti zaokružen proces i da se proces razvija i sprovodi u određenom vremenskom periodu uz predviđanje mogućeg i izvodljivog tehnološkog razvoja, koji u skladu sa društvenim razvojem, će potvrditi postavljene ciljeve i zadatke koje treba ostvariti uspostavljanjem procesa upravljanja razvojem.

Razlozi za izbor istraživanja? Mnogo je razloga zašto smo se odlučili za ovo istraživanje. Ovdje ću predstaviti samo najvažnije:

- **Ekološki razlozi.** Prije svega, suštinski ističem ekološke razloge, jer još niko ne zna kada ćemo sa zagađenjem doći do tačke bez povratka, iako princip predostrožnosti daje razloge za upravljanje održivim razvojem. Smatram da ne treba čekati da kreiramo strategiju upravljanja održivim razvojem, jer vreme je kratko, a razvoj zagađuje životnu sredinu. Stoga, uvođenje procesa upravljanja održivim razvojem mora početi odmah i moraju se uložiti naponi da se provjeri sigurnosna strana.

- **Tehnološki razlozi.** Jedan od ciljeva ovog rada je dokazivanje hipoteze da je proces upravljanja održivim razvojem moguć u Republici Sjevernoj Makedoniji. Za to su potrebni ne samo različiti modeli proizvodnje i potrošnje, već i efikasan pristup korištenju raznih novih alata i inovativnih tehnologija koje se u svijetu instaliraju i koriste vrlo brzo i efikasno. Pri tome, svaka procjena mora biti zasnovana na postojećoj tehnologiji. Postojeće tehnologije će se manje-više brzo iscrpiti, pa se moraju primijeniti nove tehnologije koje će biti spremne za široku upotrebu.
- **Socijalni razlozi.** Društvene promjene su sporije od tehnoloških promjena. Istovremeno, potrebno je voditi računa o kulturnim promjenama u čije središte moraju biti ugrađene vrijednosti kao što su vrlina, bliskost, saradnja i druge vrijednosti, bez kojih upravljanje razvojem nije moguće. Budući da se tehnološki napredak može posmatrati i kao kupovanje vremena za kulturnu promjenu, to također znači kupovanje vremena za tehnologiju. Zato je potreban duži period iz kojeg treba izdvojiti bar minimum vremena da bi se ostvarile određene društvene promjene.
- **Ekonomski razlozi.** U osnovi, ekonomski uzroci su strukturne promjene u razvojnoj aktivnosti koje potvrđuju brze promjene u periodu od nekoliko godina u privredama zemalja koje ih praktikuju. To pokazuje da brze promjene u ekonomiji stvaraju velike ekonomske gubitke koji kao rezultat stvaraju ozbiljne društvene probleme. Stoga je potrebno što prije pristupiti strukturnim promjenama, ne samo iz ekoloških razloga, već i zbog ušteda u komunalnoj privredi, jer što kasnije promjene počnu to će biti veće opterećenje. Potreban je značajan napredak u implementaciji novih ekoloških inovacija u upravljanju razvojem, kako one ni u kom slučaju ne bi ostale deklarativne kao jedini krajnji cilj. Praktični ekonomski cilj je stvaranje određenog prostora u upravljanju razvojem za visoko konkurentnu, društveno i ekološki primenljivu tržišno orijentisanu ekonomiju.
- **Psihološki razlozi.** Psihološki aspekt u ovoj fazi razvoja je mjerilo koje utiče na svijest stanovništva u Republici Sjevernoj Makedoniji za uvođenje procesa upravljanja razvojem, jer su u narednom periodu dobri rezultati promjena u domenu kojeg imamo će se osjetiti. Ljudi će biti primorani da žrtvuju svoj način života u korist predložene ideje, lično ulažući u miran život u zdravim ekološkim uslovima.

Osnovna opredjeljenja u stvaranju djela.

Osnovne specifikacije ovog rada zasnovane su na 205 bibliografskih jedinica poznatih evropskih i međunarodnih autora u kojima su dostupni svi potrebni podaci iz ove oblasti. Stoga se društveno-ekonomski, pravni, ekološki i razvojni aspekti upravljanja održivim razvojem

uzimaju kao najprihvatljivija osnovna opredjeljenja za dalje, dugoročno uspostavljanje i proučavanje problema održivog razvoja. Osnovu ove studije čine podaci o proizvodnji, potrošnji i stvaranju održivog razvoja kao najreprezentativnije postojeće infrastrukture, gdje se željene promjene dodatno kvantitativno ili deskriptivno izračunavaju.

Raspored faza u pripremi rada.

Ovaj rad se sastoji od četiri faze. Prva faza je sadržana u uvodu i prvom poglavlju i bavi se pitanjima upravljanja održivim razvojem na praktičnom nivou. Druga faza se bavi ekonomskim i socijalnim aspektima upravljanja razvojem. Treća faza obuhvata razradu ekoloških aspekata održivog razvoja uz zajedničko usvajanje nacionalnih rezultata kao i valjanih uvida za upravljanje razvojem. Četvrta faza se bavi održivim razvojem kroz analizu na više nivoa sa konkretnim akcijama koje se mogu implementirati. Ovo je detaljan pristup u mnogim slučajevima, ali javno prihvatanje od strane kompanija treba da potvrdi njegovu društvenu opravdanost naknadnim usvajanjem i obezbeđivanjem prvih realnih i faznih perspektiva za korišćenje projekta iznetog ovoj studiji za upravljanje održivim razvojem. Rezultati će biti osnova za širu primjenjivost ove studije u Republici Sjevernoj Makedoniji.

Formulacija problema

Karakteristično je za svaku uređenu državu, pa tako i za Republiku Sjevernu Makedoniju, to što postoje negativni rezultati povećanog napretka, koji se ogleda u porastu stope stvorenog razvojnog materijala, iz godine u godinu. Danas svjetska zajednica nastavlja da pronalazi razlike u kulturi, jeziku, industrijskom razvoju, vlasništvu, proizvodnom procesu itd., ali postoji i široki konsenzus – otvoreno partnerstvo o problemu razvoja, a u vezi s tim i o problemima zagađenog zemljišta, tekućih i podzemnih voda, zagađenog zraka što su uobičajeni problemi, jer za korišćenje ovih prirodnih dobara niko ne daje prethodnu dozvolu, niti je pak nekome potrebna takva dozvola, kao što nije potrebna dozvola za prolazak kroz zagađenu životnu sredinu.

Poreklo cijelog razvoja, uključujući i razvoj u Sjevernoj Makedoniji, kao i njegova održiva komponenta, više nije lokalni, regionalni i državni problem ili problem koji pogađa samo jednu državu, samo jedan narod, već postaje globalni i međunarodni problem. i zahteva zajednički organizovan pristup.

Rezultati industrijskog razvoja u visokorazvijenim zemljama odražavaju međunarodne standarde. Istovremeno, ovakvim razvojem stvara se više uslova za zagađenje tla, vode i

vazduha, te stoga ovi standardi moraju doprinijeti rješavanju ogromnih problema upravljanja razvojem.

Na osnovu gore navedenih činjenica, odlučila sam da dam praktičan doprinos zaštiti životne sredine i razvijem materijal za upravljanje koji će služiti svrsi održivog razvoja i zasnivaće se na tri realna stuba:

- ekonomski, socijalni i pravni aspekti održivog razvoja,
- ekološki aspekti upravljanja održivim razvojem,
- razvijanje javne svijesti o održivom razvoju i uticaju obrazovnog sistema.

II PREDMET ISTRAŽIVANJA

Polazeći od postavljenih ciljeva, ovo empirijsko istraživanje ima za cilj da otkrije zavisnost upravljanja razvojem i organizacionog uređenja privrednih aktivnosti od održivog razvoja i životnog okoliša. Naime, na pitanje kako upravljati razvojem i kako organizovati privredu da ona doprinosi održivom razvoju potrebno je odgovoriti sa visokim stepenom skepticizma prema životnom okolišu. Naime, šta menadžment tim treba da preduzme da bi ostvario ciljeve komercijalnih preduzeća. Štaviše, u kojoj meri kvalitet poslovne politike u vezi sa održivim razvojem zavisi od sposobnosti menadžerskih timova, njihovog nivoa obrazovanja i njihovog iskustva.

Na društvenom nivou pojavice se najvažniji aspekti aktuelnih ekonomskih i političkih nedoslednosti, a u okviru njih – ekološka politika. Utvrdice se osnovne vrste i karakteristike održivog razvoja, kao i njegov uticaj na životnu sredinu.

Na individualnom nivou ce se proučavati karakteristike upravljanja i odnos prema održivom razvoju.

III CILJEVI I METODE ISTRAŽIVANJA

Cilj istraživanja je u osnovi integrisani sistem i pristup problemima održivog razvoja. Namjerno istražujemo složenu strukturu upravljanja održivim razvojem kao sistemom koji svojim kvalitetom, kapacitetom i uravnoteženošću stvara uslove za razvoj upravljanja ovim složenim i dinamičnim sistemom kao uslovom za kvalitetnu životnu sredinu i zdrav život u ruralnim urbanim područjima.

Metode istraživanja u cjelini su važne procedure i pravila koja su potvrđena i primijenjena u razvijenim ekonomijama, kao i autorski vlastiti i lični pristupi koji proizilaze iz prakse njihove primjene u obavljanju svakodnevnih radnih aktivnosti.

Pristup u istraživačkim metodama, kako u naučnom, tako i u metodološko-teorijskom smislu, zasniva se na solidnom poznavanju interdisciplinarnih i multidisciplinarnih dostignuća u razvoju nauke o upravljanju održivim razvojem, s posebnim naglaskom na pristup upravljanju razvojem kao kompleksnim sistemom, a metode za evaluaciju efektivnosti ponudiće se menadžmentu u funkciji održivog razvoja.

Razvoj prototipa je originalan sistem koji ispunjava osnovne zahtjeve upravljanja razvojem. U srcu sistema je baza podataka kojoj se pristupa kroz jedan sistem, ali sa mnogo različitih uloga.

Konkretno, ciljevi ovog istraživanja su:

- praktični cilj - korištenje nalaza iz ankete zaposlenih u privredi i javnom sektoru i nasumično odabranih građana
- glavni cilj ovog rada je utvrđivanje ekonomskih i društvenih implikacija i koristi od zaštite prirode i životne sredine kroz održivi razvoj.
- naučni cilj je fokusiran na ključna pitanja o razvojnim konceptima i održivosti razvoja kao što su: kreiranje ključnih koraka za održivi razvoj i rješavanje potrebe za strateškim razvojnim odgovorom; podizanje javne svijesti kao faktora revitalizacije održivog razvoja i sagledavanje organizacionih karakteristika institucija i procesa od posebnog značaja za rast održivog razvoja.

U tom kontekstu, rad naglašava sljedeće ciljeve:

- **odrediti mjesto, značaj i funkcije održivog razvoja;**
- **uzeti u obzir ljudski uticaj na životnu sredinu,**
- **utvrditi ekonomske efekte održivog razvoja i održivog korišćenja materijala;**
- **ukazati na systemske mjere, prvenstveno ekonomske i socijalne prirode, čija primjena treba da doprinese stvaranju uslova za održivi razvoj sa poznatim tehničko-tehnološkim karakteristikama;**
- **izvršiti naučnu provjeru rezultata istraživanja i pronalaženje realnih rješenja za probleme održivog razvoja.**

IV ISTRAŽIVAČKE HIPOTEZE

Osnove istraživanja. U ovom istraživanju formulisala sam tri opšte hipoteze.

Prva hipoteza: ako postoji partnerstvo kao strateška komunalna potreba u urbanom i ruralnom životu za tri relevantna faktora (građani, komunalne službe i lokalne vlasti) sa preduzećima i to je kompatibilno (u skladu) sa upravljanjem održivim razvojem - tada će zaštita životne sredine biti izvodljiva.

Druga hipoteza: Stvaranje procesa koji će se kontinuirano ponavljati i raditi zajedno na cijelom sistemu na osnovu učenja kroz aktivnosti omogućava jasnu identifikaciju aktera ka ekonomskim, društvenim, institucionalnim, tehnološkim i obrazovnim procesima za održivi razvoj koji treba da bude glavni prioritet.

Treća hipoteza: Za održivi razvoj postoje procesi koji će se kontinuirano primjenjivati i raditi zajedno u cikličnom sistemu zasnovanom na učenju i nizu aktivnosti.

Pomoćne hipoteze:

1. Postoje jasno identifikovani akteri koji ekonomski, društveni, institucionalni, tehnološki i obrazovni proces razvoja smatraju glavnim prioritetom.
2. Svaki od identifikovanih stejkholdera ima specifičnu ulogu u procesima održivog razvoja koja direktno zavisi od njegovog položaja u društvenom sistemu.
3. Obrazovni sistem i masovni mediji imaju posebnu i veoma važnu ulogu u stvaranju i podizanju svijesti javnosti o održivom razvoju.

V METODE ISTRAŽIVANJA - METODOLOŠKI PRISTUP

Konceptualni pristup razvoju teme upravljanja razvojem u funkciji održivog razvoja nametnuo je upotrebu nekoliko metoda u istraživanju kao što su dijalektičke, logičke, induktivne i deduktivne i kvalitativne, kvantitativne i statističke metode. Podaci za analizu su dobijeni iz sljedećih izvora:

- postojeće analize održivog razvoja,
- stručna i naučna literatura,
- naučni radovi,
- naučni projekti,
- ankete,

- časopisi i bilteni PS Vijeća Evrope, Strazbur, Brisel,
- časopisi i bilteni iz MAM-a - Minhen, Berlin, GVCC - Beč,
- OECD i EFTA časopisi i bilteni,
- godišnji izveštaji kompjuterskih kompanija koje usvajaju opštinski saveti i grad Skopje;
- statistički godišnjaci Republike Makedonije,
- UN časopisi i bilteni.

Nakon utvrđivanja svrhe i predmeta istraživanja, pripremljen je upitnik sa 28 pitanja, sljedećeg sadržaja:

- opšti podaci i karakteristike ispitanika,
- mogućnosti za razvoj upravljanja razvojem u Sjevernoj Makedoniji i u kojoj mjeri se razvoj podstiče i postiže,
- ekološki identitet kao strateška komunikacijska potreba,
- mišljenja i ankete koje utiču na razvoj,

Uzorak istraživanja čini 1000 ispitanika, od kojih je 500 zaposlenih u privredi i javnom sektoru u Republici Sjevernoj Makedoniji i 500 nasumično odabranih građana Republike Sjeverne Makedonije. Istraživanje je sprovedeno od 15. decembra 2000. do februara 2021. godine. Uzorak ispitanika odabran je nasumično za grupu građana, a za zaposlene u privredi i javnom sektoru prema broju zaposlenih u procentima.

Nakon sprovedenog istraživanja, dobijeni empirijski podaci su sistematizovani i kreirani su tabele u kojima su podaci raspoređeni prema njihovoj učestalosti. U svakoj tabeli procenti su izračunati i grafički prikazani i analizirani i data je odgovarajuća interpretacija. Stečena znanja vezana za određenu teritoriju mogu se šire koristiti za poređenje sa aspekta životne sredine, jer voda, tlo i vazduh ne poznaju granice. Društveni ciljevi ovog istraživanja i stečeno znanje mogu se definirati kao primjenjivi i lako primjenjivi na mnoge aspekte politike razvoja životne sredine.

Postoji obimna literatura o upravljanju održivim razvojem za životnu sredinu, kao i za komunalna preduzeća. Moram napomenuti da ovaj problem u Sjevernoj Makedoniji do sada nije riješen, za razliku od njegovog razvoja u Njemačkoj, Austriji, Francuskoj i drugim zemljama sa naprednijom i visokosofisticiranijom tehnologijom. Problem održivog razvoja, au tom kontekstu i bavljenje njime, već 30 godina obrađuje se u velikom broju naslova strane

literature, koji su u prilogu, gdje veliki broj autora gradi i nadograđuje strategiju zaštite životne sredine. Pored toga pojedini makedonski autori su se počeli baviti ovim problemom, što nije za potcjenjivanje, ali još uvijek nema povezanosti i otvorenog partnerstva u upravljanju razvojem, tako da u Sjevernoj Makedoniji nema ekonomije za razvoj kako je ranije navedeno.

POGLAVLJE 1: EKONOMSKO-SOCIJALNI ASPEKTI ODRŽIVOG RAZVOJA

Ekonomska aktivnost postaje sve "globalizovanija", ali je sve manje saglasnosti oko toga šta će ona zapravo značiti za prosečnog građanina. Zbog toga su mišljenja podeljena oko toga da li će globalizacija biti dobra ili loša za društvo u celini. Oni koji podržavaju globalizaciju njenu korist vide uglavnom sa ekonomske tačke gledišta (posebno zbog povećane svjetske proizvodnje, prihoda i zaposlenosti). Oni koji su protiv, s druge strane, prvenstveno vide troškove u smislu društvene nejednakosti (posebno podijeljene raspodjele prihoda, zapošljavanje i svjetska proizvodnja). Kao i uvijek, izazov će biti pronaći načine za ostvarivanje više koristi uz izbjegavanje većine troškova.

Ekonomski aspekt se ovdje definira kao proces u kojem se formiraju strukture ekonomskih tržišta tehnologije i komunikacijski obrasci koji vremenom postaju internacionalniji. U principu, globalizacija treba da doprinese ekspanziji svetske ekonomske proizvodnje (trajni efekti). Također ona će uzrokovati promjene u sastavu i lokaciji proizvodnih i potrošačkih aktivnosti (strukturni efekti). Osim toga, promovirat će se različiti tehnološki procesi (tehnološki efekti) i proizvoditi i konzumirati različite mješavine proizvoda (proizvodni efekti).²

S obzirom na to da se u domaćim ekonomijama već dešavaju značajni tržišni neuspjesi, biće još teže prevladati ove neuspjehe u globaliziranom ekonomskom okruženju. ako se ne uspostave adekvatne upravljačke strukture za njihovo rješavanje.

Ovaj rad istražuje ekonomske i socijalne aspekte sa određene tačke gledišta životne sredine. Njegova premisa je da globalizacija prožima područja ekoloških problema na lokalnom, nacionalnom, regionalnom i globalnom nivou. Ovo pokreće nove brige oko razvoja i implementacije ekoloških programa. Također to otvara nove mogućnosti za promovisanje ekoloških ciljeva kroz preorijentaciju ekonomskih i ekoloških praksi i programa.

Svaki od razmjernih, strukturnih, tehnoloških i proizvodnih efekata uzrokovanih procesom globalizacije će uzrokovati ekološke efekte. Neki od efekata će biti štetni za okolinu, dok će drugi biti korisni. Međutim, ono što je od najvećeg interesa je ekološki efekat mreže. Ekonomske karakteristike se razlikuju od karakteristika ekonomskog rasta. Globalizacija doprinosi ekonomskom rastu, ali predstavlja samo jedan od faktora: rast stanovništva.

---

²Mirko Tripunoski (2013) Ekonomski principi i analize

korištenje prirodnih resursa, kulturnog nasljeđa itd. su od velike važnosti. U svakom slučaju, veoma je teško tačno reći u kom obimu je procenat ukupnog ekonomskog rasta rezultat i posledica procesa globalizacije. U tom kontekstu, globalizacija će uticati na viši cilj održivog razvoja,

Analiza ekoloških posljedica globalizacije mora trajati duže nego što je potrebno za mnoga ekonomska pitanja. To je tako zato što se ekonomske koristi od promjena programa obično vide mnogo brže od koristi za životnu sredinu. Stoga je potreban dinamičan i dugoročan pristup analizi ovih uticaja na životnu sredinu.³

Postoji značajna nesigurnost u pogledu dugoročne sposobnosti prirode da podnese i izdrži pritiske, čak i na sadašnjem nivou ekonomske aktivnosti, a ne na nivou koji može nastati tokom kontinuirane globalizacije privrede. S druge strane, globalizacija može otvoriti mogućnosti za dugoročna rješenja.

Međutim, računanje na dugoročne koristi od strukturalnih i tehnoloških poboljšanja je, sa ekološke perspektive, rizična strategija. Glavni razlog za taj rizik je činjenica da se dugoročne ekološke posljedice današnjeg ekonomskog ponašanja slabo percipiraju i razumiju. To, pak, ne znači da se ekološki efekti globalizacije ne mogu posmatrati samo kroz prizmu današnjih ekonomskih interesa. Zbog toga potreban je "oprezni pristup" koji uzima u obzir da trenutne pretpostavke o budućim uslovima životne sredine mogu biti pogrešne. Stoga se mora pažljivo razmotriti nivo opreza koji ćemo primeniti, i imati u vidu specifične instrumente koji će biti korisni u primeni takvog pristupa.

1.1. MENADŽMENT

Ekonomске karakteristike na globalnom nivou i globalizacija, sama po sebi, će smanjiti sposobnost nacionalnih vlada da djeluju jednostrano. Ne samo da će odluke različitih vlada imati manji uticaj na globalizovana tržišta, već će postojati povećan pritisak na vlade da jednostranom politikom ne legitimišu konkurentsku opoziciju svojih ekonomskih nacionalnih entiteta. Globalizacija pojačava pritiske da ekonomske politike i ekonomski učinak u različitim zemljama postanu sličniji. Što je viši i širi nivo integracije tržišta to će ove tendencije biti veće. Štaviše, koliko je veći udio određene zemlje u globalnoj trgovini i tokovima kapitala, veći će biti pritisci na ekonomsku politiku te zemlje.

---

³Arrow, KJ & Fisher, AC (2000). Očuvanje životne sredine, nesigurnost i nepovratnost. U C.

Zemlje EU su trenutno zemlje sa "velikim tržištem" i istovremeno su najintegrisanije. Zbog toga, vrlo je vjerovatno da će doći do procesa konverzije unutar zemalja EU grupe i među zemljama u razvoju prema EU. Iste sile koje dovode do konverzije ekonomske politike istovremeno deluju u pravcu konverzije ekološke politike. Stoga je velika vjerovatnoća da će neki ekološki proizvodi i standardi proizvodnje biti prilagođeni prosjeku zemalja EU, kao i prosjeku razvijenih industrija (posebno onih međunarodno uspješnih). Sve ovo implicira da će ono što EU grupa radi na rješavanju ekoloških problema povezanih s globalizacijom biti od velike važnosti. U tom pogledu će rukovodstvo EU biti kritično.

Stoga se inovacije u politici zaštite životne sredine u zemljama EU mogu zabraniti ako se ne postigne dogovor između najvećih trgovinskih partnera. U nedostatku takve saglasnosti, inovacije ekoloških programa će postati status quo razvoja. Nažalost, održavanje statusa quo neće biti dovoljno za rješavanje širokog spektra ekoloških problema koji se mogu povezati s lokalizacijom.⁴

Preusmjeravanje politika prema tzv tržišno orijentisanim programima (politika vođena tržištem) će smanjiti probleme konkurencije, ali ih neće eliminisati. Problemi sa konkurentnošću i dalje će uslovljavati potrebne reakcije i ekološku politiku. Istovremeno, reakcije tržišno orijentisanih programa verovatno neće biti dovoljne za razmatranje ekoloških osnova globalizaciono-ekoloških problema.

Međutim, to je zato što:

- ✚ tržišta obično ne izazivaju ekološke probleme;
- ✚ čak i kada su izazvana, ona su tipično neosetljivi na lokalne uslove životne sredine; i
- ✚ zemlje imaju još manje razloga da koriste tržišta kao instrument za internacionalizaciju prekomorskih globalnih uticaja na životnu sredinu nego za popularizaciju domaćih.

Zbog svega ovoga, potreban je neki oblik vladine intervencije u globaliziranoj ekonomiji. Konkretna forma u kojoj bi ova intervencija trebala biti sprovedena zavisiće od trenutnih okolnosti. Sa stanovišta ekonomske efikasnosti, svaka ovakva intervencija treba da se rešava na istom nivou kao i problem, odnosno lokalni problemi treba da se rešavaju kroz lokalne reakcije, a globalni, generalno gledano, treba da se rešavaju na globalnom nivou (osim ekonomska efikasnost, naravno a često su potrebni i drugi programi, na primjer, ekološka efektivnost ili pitanja distribucije i mogu uticati na ovaj princip u određenim situacijama). U globalizovanoj ekonomiji, granice između ekoloških i ekonomskih efekata (posebno pitanja

---

⁴Gopalakrishnan (Ed.), *Classic Papers in Natural Resource Economics* (str. 76-84). Hound-mills, Basingstoke, Hampshire, London: Macmillan Press Ltd.

konkurentnosti) postaju sve manje jasne. Povrh toga, lokalni uticaji na životnu sredinu sve više imaju međunarodne ekonomske posledice, a globalni ekološki problemi će generisati određene lokalne ekonomske uticaje. To dovodi do činjenice da možda ne postoje istinski "nacionalni" ekološki efekti.

Ako je sve ovo zaista slučaj, mogu biti opravdane najmanje tri vrste vladine intervencije:

- ✚ nacionalne strategije koje će internacionalizovati ekološke troškove onih domaćih ekoloških efekata koji nemaju uticaja na konkurenciju;
- ✚ sporazumi o saradnji sa drugim vladama za zajedničke politike koje će se baviti onim nacionalnim uticajima na životnu sredinu koji ne utiču na međunarodnu konkurentnost;
- ✚ sporazumi o saradnji sa drugim vladama za zajedničke politike koje se bave ograničenim/globalnim uticajima na životnu sredinu.

Prvi slučaj se odnosi samo na nacionalne strategije i na njega nećemo obraćati posebnu pažnju. Druga dva slučaja podrazumijevaju neki oblik multilateralne saradnje u cilju rješavanja ekoloških problema.

Takva saradnja bi imala nekoliko karakteristika:

- ✚ ne mora biti usmjerena samo na međunarodne ekološke efekte, već i na domaće ekološke efekte, gdje postoje značajni konkurentski problemi;
- ✚ neće biti uključeni samo ekološki interesi. naprotiv, razlozi saradnje će se prvenstveno odnositi na konkurentnost (odnosno ekonomski problemi i to više nego ekoloških problemi);
- ✚ nije neophodno uključiti sve zemlje. Mnogi problemi vezani za ekologiju (i konkurentnost) imaju veći značaj na regionalnom nego na globalnom nivou. Čak i u određenim slučajevima globalnih ekonomskih problema međunarodna saradnja može biti efikasnija ako je organizovana na globalnijem nivou, s obzirom na značajne transakcione troškove koji nastaju kada je uključen veći broj zemalja.

Međunarodna saradnja koja se ovdje predlaže može se, na primjer, realizovati u različitim oblicima: volonterske akcije, pravila ponašanja, odredbe, formalni sporazumi, itd. Određena područja u kojima se neki od ovih oblika mogu primijeniti na buduće inicijative EU uključuju:

- nove mogućnosti za smanjenje ekoloških problema uzrokovanih globalizacijom uz postojanje regionalnih ekonomskih grupacija kao što su OPEC, NAFTA, OECD itd.

Takvi sporazumi će ojačati pristup izgradnje konsenzusa i eksplicitno raditi na integraciji pitanja konkurentnosti i životne sredine, kao i mogućnosti za poboljšanu integraciju finansijskih i ekoloških ciljeva ključnih međunarodnih organizacija (Svjetska banka, UNEP, EBRD).⁵

- dobrovoljno partnerstvo zajednica, koje se može dalje razvijati na međunarodnom nivou. Takav pristup trebao bi ojačati zajedničke interese vlada, međunarodne poslovne zajednice i lokalnih grupa sa međunarodnim interesima i stvoriti mogućnosti da se poboljša sposobnost zemalja u razvoju da usvoje i primjene nove tehnologije, kao i da se uspostave novi institucionalni kapaciteti koji će usvojiti ekološki prihvatljive inovacije i potpuno nova statistika, osnovne informacije, podaci i indikatori koji će biti potrebni za budućnost na globalnom nivou a i da dopune postojeće podatke i inicijative na nacionalnom nivou.

1.2. KONKURENTNOST

Problemi konkurentnosti, u suštini, leže u odnosu globalizacija-okruženje. Takvi pristupi navode da će ili strogi ekološki programi nametnuti neprihvatljive ekonomske poteškoće (ekonomske zabrinutosti) ili će porasti pritisak da se smanji snaga i/ili djelotvornost ekoloških politika (zabrinutost za životnu sredinu). Ne postoje jasni empirijski dokazi da visoki (ili relativno visoki) ekološki standardi imaju sistematski negativan uticaj na konkurentnost, ni na mikroekonomskom ni na makroekonomskom nivou. Većina studija pokazuje neznatnu vezu između uticaja ekoloških standarda i ekonomske konkurentnosti. barem na način na koji se ove varijable mjere.

Tako neka nedavna istraživanja otkrivaju predviđenu negativnu korelaciju između trgovinskih tokova i ekoloških posljedica (naročito na agregatnom nivou analize). Međutim, takva negativna korelacija je obično mala i ima tendenciju da varira u zavisnosti od industrije (struktura pojedinačnih tržišta igra ključnu ulogu). Zanimljivo je da su druge studije pronašle pozitivne veze između brige za životnu sredinu i konkurentnosti, ali samo pod određenim uslovima.

Čak i u slučajevima kada se pojavi negativna veza, treba napomenuti da postojanje korelacije ne mora da implicira „kauzalnost.“ Postoje pomaci između proizvoda koji se primjećuju u trgovinskim tokovima i koji su intenzivni zagađivači. u određenim industrijama iu određenim zemljama. Ovi pomaci se obično bolje objašnjavaju promjenama u drugim

---

⁵OECD, Organizacija za ekonomsku saradnju i razvoj (2001). Smjernice DAC-a: Strategije održivog razvoja. OECD.

varijablama, na primjer, industrijska struktura, ponašanja vlada, ponašanja stranih konkurenata itd. nego promjenama ekološke politike. Tako nije a priori očigledno da će smanjenje jačanja ekološke regulative biti veoma efikasan način za poboljšanje ekonomske konkurentnosti. Nasuprot tome, mnoga preduzeća postaju sve svjesnija da je zagađenje i prekomjerna upotreba prirodnih resursa znak da su njihovi postojeći ekonomski procesi neefikasni. Ovo se događa zbog smanjene emisije i/ili korištenja resursa i stoga se traži prilika da poboljšaju svoj ekonomski sastav.

1.3. UTOČIŠTA ZAGAĐENJA (MANJE EFIKASNI EKOLOŠKI STANDARDI)

Nacionalne vlade su posebno osjetljive na pitanja koja se odnose na međunarodnu konkurentnost. Međunarodna konkurentnost se često procjenjuje na osnovu trenutnih nivoa trgovine, investicija ili proizvodnje. Inicijative koje ugrožavaju ove varijable često se vide kao smanjenje sposobnosti nacionalne države da se takmiči na međunarodnoj sceni. Svi sumnjaju da je ekološka politika jedan od faktora koji doprinose ovom problemu.

Ostavljajući po strani pitanje da li nacionalne politike zaštite životne sredine mogu biti previše nerazvijene da bi na adekvatan način zaštitile stanovnike svoje zemlje (što rezultira da bi nacionalno blagostanje takođe moglo biti prenisko) pojavila su se važna dodatna pitanja o tome da li razlike u ekološkim standardima dovode do toga da firme premjeste svoju proizvodnju, a time i poslove, u zemljama sa manje efikasnim ekološkim standardima (utočišta zagađenja Pollution Havens).

Postoji nekoliko gledišta po ovom pitanju. Prvo, malo je empirijskih dokaza koji ukazuju na to da zemlje snižavaju svoje ekološke standarde kako bi privukle "prljavu" industriju. Niti postoji mnogo primjera da se firme zapravo presele u druge zemlje kako bi tamo iskoristile prednosti nižih standarda. Mnoge firme se sele od zemalja sa visokim u zemlje sa niskim standardima ali razlog za to obično nema veze sa nivoom ekoloških standarda koji postoje u zemlji. Malo kompanija investira u prekomjerske poslove sa ciljem - smanjenje ekološke kompatibilnosti a u vezi s tim i smanjenje troškova.

Suprotno predviđanjima hipoteza teorije utočišta zagađenja, udio ulaganja EU u industrije koje intenzivno zagađuju u zemljama u razvoju nije nesrazmjerno visok. S druge strane, postoje dokazi o povezanosti između stepena otvorenosti za trgovinu u nacionalnoj privredi i intenziteta zagađenja od investicija koje prima i taj odnos je, u stvari, negativan. Možda zbog toga, što je privreda otvorenija, može očekivati čistije ekološke investicije.

Iako hipotezi o utočištu zagađenja nedostaje opća podrška, postoje primjeri firmi posebno onih koji se suočavaju sa troškovima kontrole zagađenja višim od prosječnih, preseljenjem u drugu zemlju da iskoriste prednosti nižih troškova zbog nižih ekoloških standarda ili da smanje nivo zagađenja u svojim zemljama. Međutim, ovo se opet posmatra kao dio procesa prilagođavanja i stoga se ne koristi kao argument za podršku nivoa zaštite životne sredine. S druge strane, prijetnju preseljenja industrije često koriste firme u svim industrijama koje žele da smanje opterećenja koja se nameću svojim industrijama u smislu programa zaštite životne sredine. Ova prijetnja je ponekad toliko utemeljena da uvjerava političare da ne nameću nove ekološke propise ili da smanje postojeće. U suštini, prijetnja industrijske migracije zasnovana na utočištu zagađenja (a ne na pravom razlogu ove migracije), može stvoriti politički teret i obaveze na ekološke inicijative zemalja EU grupe.

1.4. STRANA ULAGANJA

Dok tokovi kapitala sjever-sjever i dalje nadmašuju tokove sjever-jug, zemlje koje nisu članice EU primaju značajan udio globalnih direktnih stranih ulaganja (stranih direktnih investicija- SDI). Međutim, mali broj zemalja prima mnogo SDI iz zemalja koje nisu članice EU. Između 1989. i 1994. 60% SDI, koja idu u ove zemlje otišla su u Aziju, 27% u Latinsku Ameriku, a oskudnih šest procenata u Afriku. "Dokazi pokazuju da strani investitori češće ispunjavaju ekološke standarde zemalja u koje ulažu, nego domaće kompanije. To samo odražava činjenicu da strani investitori očekuju da će biti podvrgnuti temeljitijim istragama u pogledu poštovanja ekoloških odredbi od domaćih kompanija. Privatizacija (glavni pokretač stranih direktnih investicija u mnogim zemljama) može stvoriti značajne koristi za životnu sredinu,⁶ Privatizovanim kompanijama se često bolje upravlja i, samim tim, one više brinu o održivom razvoju i smanjenju zagađenja. Tamo gdje kontrole životne sredine nisu adekvatne privatizacija može otvoriti nove mogućnosti za preduzeća kako bi se smanjili njihovi napori i ulaganja u životnu sredinu, jer bi njihove aktivnosti tada bile podložne nižim nivoima kontrole od strane nadležnih organa.

Pravila o labilnosti zagađenja čine značajnu razliku u izboru destinacija za SDI. U srednjoj i istočnoj Evropi postoje dokazi da su potencijalni investitori obeshrabreni perspektivom da moraju očistiti zagađenje i podići nivo održivog razvoja ostavljenog od prethodnih vlasnika.

---

⁶OECD, Organizacija za ekonomsku saradnju i razvoj (2000). Ka održivom razvoju. Indikatori za mjerenje napretka. Zbornik radova OECD Rimske konferencije. OECD.

1.4.1. TRGOVINA

Ekonomska liberalizacija (slobodna trgovina) uglavnom će imati pozitivan učinak na životnu sredinu poboljšanjem efikasne alokacije resursa; promovisanjem ekonomskog rasta i poboljšanjem opšteg blagostanja, ako se sprovedu efikasni ekološki programi. Vlade zemalja EU vide liberalizaciju trgovine kao pozitivan agens promjena koji će obezbediti nove resurse za unapređenje životne sredine, posebno u zemljama u razvoju i tranziciji. Međutim, u nedostatku djelotvornih ekoloških politika i programa, uključujući one usmjerene na internalizaciju troškova za životnu sredinu ili, alternativno, kada postoje nekoordinirane domaće politike, povećana ekonomska aktivnost, podstaknuta liberalizacijom trgovine, može doprinijeti pogoršanju ekoloških problema. Mrežni ekološki efekti liberalizacije, pozitivni i negativni, zbog ovoga, razlikuju se u zavisnosti od zemlje, sektora i okolnosti.

1.4.2. ODVOJENE EKONOMSKE AKTIVNOSTI

U energetsom sektoru deregulacija električne energije tjera male potrošače da koriste "prljava" goriva, a velike potrošače da koriste "čista" goriva. U određenim zemljama to izaziva upravo suprotan efekat.

Povećana konkurencija u proizvodnji električne energije može potaknuti dobavljače da traže poboljšanja energetske efikasnosti, smanjujući i emisije i nova ulaganja u dodatne kapacitete, što bi svakako bilo potrebno. S druge strane, povećana konkurencija može povećati pritisak da se ublaže postojeći konzervativno orijentisani propisi o zaštiti životne sredine.

Vjerovatno će globalizacija smanjiti troškove svih vrsta transporta u većini zemalja. čak i tamo gdje cijene transporta kratkoročno rastu (srednja i istočna Evropa), dugoročni pritisci cijena vjerovatno će se ublažiti. Smanjene cijene, u kombinaciji sa povećanim prihodima koji bi trebali biti rezultat efikasnijeg transportnog sistema, vjerovatno će rezultirati novim zahtjevima za transportnim uslugama. Povećana potražnja za transportnim uslugama može dovesti do novih ekoloških šokova, na primjer, buke, zagađenje vazduha itd. Ovaj kaskadni efekat nedavno je poljuljan strukturnim pomacima sa željezničkog i pomorskog na drumski saobraćaj. Posebno od ekspanzije vazdušnog saobraćaja, koji je rezultat globalizacije, srećemo tzv "gust saobraćaj", što utiče na putnu infrastrukturu. Neki dokazi ukazuju na povećanje ekonomske snage globalnog teškog transporta kao rezultat liberalizacije trgovine nije mnogo značajno. S druge strane, ekološki efekti ovih promjena mogu biti veoma značajni. Međutim, tranzitne zemlje (one kroz koje se prolazi) mogu otkriti da slobodna trgovina koncentriše gust saobraćaj na njihovim putnim mrežama. Dakle, ovo će imati različite uticaje

na životnu sredinu u različitim zemljama, a zemlje koje već doživljavaju najveće uticaje vjerovatno će pretrpjeti mnoga povećanja obima saobraćaja. Zaključuje se da pozitivne ekološke, tehnološke ili strukturne promjene u oblasti teškog saobraćaja mogu biti posljedica slobodne trgovine.

Otvorenije granice bi trebale omogućiti korišćenje najefikasnijih ruta za postizanje ciljeva, što će dovesti do niže emisije gasova ili smanjenja potrošnje električne energije.

Uz inflaciju cijena i otkup poljoprivrednih proizvoda, trgovinski protekcionizam u poljoprivrednom sektoru također može doprinijeti povećanju upotrebe monokulturnih tehnologija, posebno u zemljama EU. U isto vrijeme, niže svjetske cijene mogu značiti oskudne povrate na izvoz zemalja u razvoju, a GO ovo privlači ključne poljoprivredne investicije u te zemlje. Jedan rezultat može biti širenje niskih hortikulturnih usjeva i tehnika u ekološki osjetljivim tropskim šumama. Liberalizacija trgovine može smanjiti ove pritiske na životnu sredinu i uzrokovati širenje poljoprivredne proizvodne mreže, čime se pojačavaju negativni efekti na životnu sredinu uzrokovani tekućim programima.

Slično tome, raspuštanje programa podrške poljoprivredi može da riješi neke ekološke probleme ali i da podstaknu druge. Efekti mreže na životnu sredinu u ovom slučaju zavise od ulaganja poljoprivrednika, fizičkih karakteristika zemljišta, korišćenih tehnologija i političkog konteksta u kojem se reforme provode. Vjerovatnoća postizanja poboljšanja životne sredine u liberalizaciji poljoprivrednog sektora može se povećati ako ove reforme budu praćene drugim politikama koje imaju ekološke ciljeve. Međutim, dizajn ovih programa mora biti pažljivo osmišljen kako bi se spriječilo da izazovu nove probleme po životnu sredinu.

1.5. TEHNOLOGIJA

Povećanjem veličine tržišta, globalizacija omogućava firmama da inoviraju (pošto će od uspješnih inovacija ostvariti još veći profit nego u odsustvu trgovine). Osim toga, pored onih tehnoloških izuma koji zahtijevaju da veliki proizvodni procesi budu efikasni, mogu se povećati i stope difuzije. Inovacije uzrokovane globalizacijom kada su nametnute na visoko konkurentnom tržištu mogu, takođe, poboljšati šanse da će firma preživjeti u globaliziranijem ekonomskom kontekstu. čak i kada se veličina tržišta ne povećava.⁷

Nove tehnologije koje će se primjenjivati u zemljama EU možda neće biti efikasne kada se primjenjuju u zemljama u razvoju. Ovim se mogu objasniti neke od razlika u stopama

---

⁷Meadows, DH (1998). Indikatori i informacioni sistemi za održivi razvoj. Izvještaj za Balaton grupu 1998. Institut za održivost.

difuzije između zemalja EU i SAD. U ekstremnim slučajevima, mogu dovesti do tehnoloških enklava u kojima se napredna tehnologija prenosi samo u određena područja unutar američkog bloka.

Trošak je ključna determinanta o tome da li će "čista" tehnologija biti usvojena ili ne. Iako početni trošak "procesnih" tehnologija može biti veći od ostalih rješenja, on stvara sekundarne ekonomske koristi za firmu. Sekundarne koristi se sve više prepoznaju od strane industrije jer postoji pomak na procesne pristupe u zemljama EU. Ova smena, zajedno sa rastućom prirodom poslovnih organizacija trebalo bi dugoročno da dovede do poboljšanja ekološkog intenziteta tehnologije. Uticaji na strani ponude (na primjer, pristup drugim faktorima proizvodnje) i na strani potražnje (na primjer, kroz izloženost obrascima inostrane potrošnje) podstiču usvajanje tehnologija sa različitim uticajima na životnu sredinu. Kako god da bude ne može se unaprijed znati da li će kombinovani efekti ova dva uticaja biti pozitivni ili negativni na određenom području ili u određenoj zemlji. Na primjer pristup stranim tehnologijama može istisnuti postojeće domaće tehnologije koje odgovaraju lokalnim uslovima životne sredine. Takođe može omogućiti firmama da zamijene stranu opremu koja manje zagađuje zagađujućim domaćim mašinama.

Industrija ekoloških dobara i usluga brzo raste i sama po sebi je visoko profitabilna. Sve dok ekonomska globalizacija promoviše međunarodnu difuziju proizvoda iz ove oblasti, može imati efekat poboljšanja ekonomskih uslova (ili bar smanjenja stope degradacije).

Odnos između tehnologije, ekologije i globalizacije treba preispitati u nekoliko faza (istraživanje, inovacija, širenje i usvajanje). Svaka od ovih faza može rezultirati različitim ekološkim ishodima u različitim vremenskim periodima. Međutim, ključni izazov će biti smanjenje barijera za širenje i usvajanje relevantnih novih tehnologija, posebno u zemljama u razvoju.

1.6. ZAJEDNIČKE EKOLOŠKE STRATEGIJE

Poslovna zajednica će biti na 'prvoj liniji' za svaku ekološku kritiku ekonomske globalizacije. Slično, način na koji ekološki i ekonomski programi utiču na poslovno ponašanje bit će važna determinanta ekoloških poslovnih strategija.

Fokus globalizacijsko-ekoloških odluka je na ulozi koju imaju multinacionalna preduzeća. Ona obično su značajni zagađivači i korisnici prirodnih resursa. Ona takođe održavaju relativno visok nivo troškova i guraju zagađujuće tehnologije i procese koji su takođe veliki preko međunarodnih granica. Mnoga od njih imaju godišnju proizvodnju koja premašuje

one u nekim zemljama u razvoju. S druge strane, mala i srednja preduzeća uzrokuju mnoge ekološke probleme. Kako ove firme postaju globalnije, problemi se mogu intenzivirati. Stoga treba uložiti posebne napore da se razumiju ekološke potrebe, ograničenja i mogućnosti. Velik dio diskusije o kolektivnom ekonomskom ponašanju fokusira se na to kako iskoristiti mogućnosti koje su dobitne za sve (tj. gde se ostvaruje profit i poštuju ekološki standardi). Ali, pravi izazov za ujedinjenu životnu sredinu nije uvjeriti stratege da primjenjuju strategije „win-win“, već da rade u pravcu postizanja ekoloških ciljeva, čak i po cijenu smanjene kratkoročne profitabilnosti.

Globalizacija jača uticaj širih interesa akcionara na formulisanje poslovnih strategija. Ovi interesi imaju oblik različitih pritisaka koje na kompaniju vrše grupe sa dominantnim udjelom, uključujući regulatore, potrošače, osiguravače trgovačkim partnere, zaposlene i ekološke nevladine organizacije.

1.7. BUDUĆI PRAVCI ZA EU

EU je u odličnoj poziciji da preuzme vodstvo koje trenutno nedostaje u pitanjima globalizacije i životne sredine. Zapravo, već se kreće u tom pravcu u nekim oblastima (na primjer, tekući pregovori o multilateralnom ulagačkom ugovoru trenutno ispituju koliko se dobro ekološka pitanja mogu uključiti). Kako i da bilo ekološku stranu veze između globalizacije i životne sredine treba bolje razvijati i tu EU može značajno doprinijeti debati. Za to su predložene dvije strategije: Analiza (kvantitativna i kvalitativna) specifičnih elemenata odnosa globalizacija-ekologija. Trenutno nedostaju kvantitativni empirijski dokazi za gotovo sve komponente ovog odnosa. Količina ekološkog rizika povezanog sa globalizacijom, kao i optimalan nivo odgovora vlade na ove rizike.

Treba osigurati forum koji će poslužiti kao katalizator za nove kooperativne međunarodne inicijative usmjerene na smanjenje tenzija u vezi između globalizacije i ekologije.

1.8. MAKROEKONOMSKA KRETANJA MAKEDONSKE PRIVREDE U 2021

Ekonomska kretanja u 2021. godini započela su očekivani ekonomski oporavak globalne ekonomije, nakon pandemije korona virusa koja se pojavila 2020. godine i dovela do pada globalne ekonomske aktivnosti, smanjenja potražnje i posljedičnog usporavanja privreda širom svijeta. Unatoč postepenom popuštanju preventivnih zdravstvenih mjera, čime su stvoreni uslovi za ekonomski oporavak, 2021. je bila još jedna pandemijska godina, obilježena novim tipovima korona virusa, ali i početkom procesa masovne imunizacije, što je omogućilo određeni optimizam u prevazilaženju ove zdravstvene krize. Na ekonomskom nivou, u drugoj

pandemijskoj godini, neki od rizika vezanih za globalne lance snabdijevanja i cijene osnovnih proizvoda na svjetskim tržištima došli su do izražaja.⁸

Pokretanje makedonske privrede počelo je od drugog kvartala 2021. Naime, nakon malog pada u prvom kvartalu, u drugom kvartalu uslijedio je značajan rast, u skladu sa niskom uporednom osnovom prethodne godine, a zatim umjeren rast u naredna dva kvartala, što je omogućilo realni godišnji rast BDP-a. u 2021. od 4%. Oporavak je uglavnom bio podstaknut domaćom tražnjom, posebno ličnom potrošnjom i investicijama, podržanom povoljnijim okruženjem, snažnim fiskalnim stimulansima i kontinuiranom akomodativnom monetarnom politikom. S druge strane, neto izvoz je imao negativan doprinos BDP-u, dok je uvoz ubrzan, posebno u posljednjem kvartalu, dijelom pod pritiskom energetske krize.

Prosječna inflacija je tokom 2021. godine umjereno ubrzana, uglavnom pod uticajem kretanja svjetskih cijena osnovnih proizvoda, posebno hrane i energenata. U prosjeku, u 2021. godini godišnji rast cijena iznosi 3,2%, u odnosu na rast od 1,2% u prethodnoj godini. Pritisci na cijene uglavnom su posljedica rasta cijena primarnih proizvoda, posebno izraženih krajem godine, i uglavnom proizilaze iz globalnih faktora na strani ponude, bez većih pritisaka tražnje. I dalje je naglašena neizvjesnost u vezi s promjenama cijena, u skladu s neizvjesnim ekonomskim efektima vezanim za razvoj i suočavanje s pandemijom, kao i sa povećanom neizvjesnošću na svjetskim energetske tržištima,

Tekući račun je u 2021. godini ostvario umjeren deficit od 3,5% BDP-a, što je gotovo na prošlogodišnjem nivou, uz suprotna kretanja osnovnih komponenti u odnosu na prošlu godinu. Naime, ove godine je ostvareno širenje deficita u robnoj razmjeni, dijelom pod uticajem jačanja privredne aktivnosti, rasta cijena energenata i poremećaja u globalnim lancima snabdijevanja, a s druge strane, suprotno prethodnim godine, došlo je do normalizacije privatnih transfera, u skladu sa relaksiranim mjerama za prekogranično kretanje u drugoj godini pandemije. Devizne rezerve su održavane na odgovarajućem nivou, dodatno povećane uglavnom na osnovu priliva iz novih državnih euroobveznica, raspodjele novih SPV-a od MMF-a, makrofinansijske pomoći Evropske unije, i kada se uplate po dospeljoj evroobveznici u inostranstvu. Strane direktne investicije su porasle i dostigle 3,7% BDP-a.

Bankarski sistem karakteriše nizak nivo nekvalitetnih kredita, uključujući i nakon završetka perioda odlaganja kredita zbog pandemije, uz istovremeno održavanje solidne likvidnosti i kapitalne pozicije. Pozitivna kretanja bankarskih depozita i kredita su nastavljena

---

⁸Narodna banka RSM i Državni zavod za statistiku, 2021

i tokom 2021. godine (godišnji rast od 7,5% i 8,3%, respektivno). Međutim, u periodu pandemije došlo je do promjene sklonosti privrednih subjekata, u korist većeg doprinosa devizne štednje, što je uobičajeno u periodima neizvjesnosti, što dovodi do umjerenog usporavanja višegodišnjeg trend departizacije depozita u bankama. Značajno je istaći pojačano kreditiranje sektora privrede, u odnosu na prethodnu godinu, kao podršku ekonomskom oporavku.

U uslovima umerene inflacije, solidne eksterne pozicije i nametnutih rizika od pandemije u globalnim i nacionalnim okvirima, Narodna banka nastavlja da primenjuje adaptivnu monetarnu politiku.⁹ Nakon smanjenja tokom 2020., ključna kamatna stopa je dodatno smanjena za 0,25% u martu 2021. na 1,25%, što je istorijski najniži nivo. Monetarne mjere preduzete tokom perioda pandemije, uključujući mjeru produženja otplate kredita privatnom sektoru (koja je okončana tokom 2021. godine), doprinijele su održavanju solidne kreditne podrške tokom cijelog perioda pandemije. U skladu sa oživljavanjem privredne aktivnosti, došlo je do povoljnijih kretanja na deviznom tržištu, pri čemu je ostvarena neto prodaja deviza od strane Narodne banke znatno niža u odnosu na 2020. godinu, što je uglavnom odraz uticaja energetske krize u poslednjem kvartalu te godine. Takođe, za suočavanje sa posledicama korona krize posebno je važno istaći odobreni pristup deviznoj likvidnosti u evrima, koji je Narodnoj banci omogućila Evropska centralna banka, prvobitno do juna 2021. godine, a zatim produženjem do marta 2022. godine (pri čemu ova sredstva nisu korišćena). U martu 2022. godine, uzimajući u obzir geopolitičke rizike, ECB je odobrila novo produženje do 15. januara 2023. godine.

Oživljavanje privredne aktivnosti u postpandemijskom periodu i dalje je prioritetan zadatak za nosioce makroekonomske politike. Međutim, s obzirom na nepovoljan splet okolnosti iz globalnog okruženja, makroekonomska kretanja će i dalje biti praćena neizvjesnošću. Rizici za naredni period dijelom su vezani za posljedice pandemije na nacionalnom i globalnom nivou, kao i za neizvjesnost u pogledu trajanja zdravstvene krize i brzine procesa vakcinacije. Također, krajem 2021. godine, došli su do izražaja poremećaji u globalnim lancima snabdijevanja kao i sve veći inflatorni pritisci i energetska kriza. Ovakva nepovoljna kretanja i njihovi efekti na privredu ocijenjeni su kao privremeni, sa očekivanjima njihove stabilizacije tokom 2022. godine. Kako god bilo eskalacija rusko-ukrajinske krize i vojne akcije u prvim mjesecima 2022. novi su i neočekivani, nepovoljan geopolitički faktor, koji nameće ozbiljne rizike za globalnu ekonomiju, u skladu sa opštom povećanom

---

⁹Narodna banka RSM i Državni zavod za statistiku, 2021

neizvjesnošću i mogućim uticajem na globalnu potražnju i produbljiivanja energetske krize. Narodna banka je i dalje čvrsto fokusirana na rešenost da održi stabilnost cena i stabilnost kursa denara, korišćenjem svih raspoloživih instrumenata.

1.8.1. CILJEVI MONETARNE POLITIKE

Očuvanje stabilnosti cena osnovni je zakonski definisan cilj monetarne politike Narodne banke. Drugi cilj, podređen glavnom cilju, jeste doprinos održavanju stabilnog i konkurentnog finansijskog sistema koji je tržišno orijentisan. Narodna banka podržava i opštu ekonomsku politiku bez ugrožavanja ostvarivanja osnovnog cilja i u skladu sa principom otvorene tržišne ekonomije sa slobodnom konkurencijom. Strateški gledano, od oktobra 1995. godine primenjivana je strategija održavanja stabilnog nominalnog kursa denara do 2001. godine u odnosu na nemačku marku, a potom i na evro.

Polazeći od ovih zakonskih odredbi, Narodna banka je prilagođavala monetarnu politiku tokom 2021. godine kako bi osigurala kontinuitet u ostvarivanju zakonom definisanih ciljeva, dok su rizici i neizvjesnost uzrokovani pandemijom COVID-19 i dalje postojali. Narodna banka je uspešno ostvarila ciljeve monetarne politike, što se vidi kroz dalje održavanje stabilnosti cena i stabilnosti deviznog kursa.¹⁰ Sa stanovišta stabilnosti cijena, ostvaren je umjeren godišnji rast domaćih cijena od 3,2% u prosjeku za cijelu 2021. godinu. Pritisци na cijene uglavnom proizlaze iz faktora na strani ponude, u uslovima izraženijeg uzlaznog kretanja cijena energenata i prehrambenih komponenti (pod uticajem rasta uvoznih cijena), a umjerenijeg u slučaju osnovne inflacije u odsustvo većih pritisaka domaće tražnje. Održana je stabilnost kursa, dok su svi pokazatelji adekvatnosti deviznih rezervi i dalje u sigurnoj zoni. U 2021. godini uspješno je održavana i finansijska stabilnost, kao dodatna podrška u postizanju glavnog cilja u uslovima adekvatnog nivoa deviznih rezervi i umerene stope inflacije,

1.8.2. MEĐUNARODNO OKRUŽENJE

Nakon snažnog uticaja pandemije, globalna ekonomija se oporavila 2021. godine uz podršku monetarnih i fiskalnih stimulansa, daljeg popuštanja restriktivnih mjera i procesa imunizacije stanovništva. Procijenjeni globalni ekonomski rast za 2021. godinu je 5,9%, što se smatra najvećim rastom u posljednjih 40 godina¹¹. Rast privredne aktivnosti je bio široko rasprostranjen, ali je oporavak privredne aktivnosti neujednačen, pri čemu se očekuje da će razvijene zemlje brže dostići nivoe prije pandemije, dok je u brzorastućim zemljama i

¹⁰Narodna banka RSM i Državni zavod za statistiku, 2021

¹¹Narodna banka RSM i Državni zavod za statistiku, 2021

zemljama u razvoju oporavak biće slabiji zbog sporijeg procesa imunizacije i uglavnom manjih stimulativnih paketa u poređenju sa naprednim ekonomijama.

Projekcije rasta globalne ekonomije i dalje prate izuzetna neizvjesnost, vezana za dalji razvoj pandemije, a od početka 2022. godine i geopolitičke tenzije i dešavanja između Rusije i Ukrajine. I prije pojave ovih tenzija, rizici u kratkoročnom i srednjem roku ocijenjeni su kao silazni, vezani za daljnje produžavanje pandemije uzrokovane novim sojem covid-19 („omikron“) i posljedično rizikom novih restriktivnih mjera.

To bi doprinijelo daljem pogoršanju lanaca nabavke, rastu inflacije i inflatornih očekivanja, a time i ranijem i oštrijem zaoštavanju monetarnih politika u mnogim ekonomijama. Shodno tome, ovi faktori mogu povećati i rizik od finansijskog stresa, s obzirom na ranjivost javnog i privatnog sektora, posebno u visoko zaduženim brzorastućim zemljama i zemljama u razvoju, a osim toga, moguće posljedice vezane za klimatske promjene bi imale negativan učinak u oporavku ove grupe zemalja.

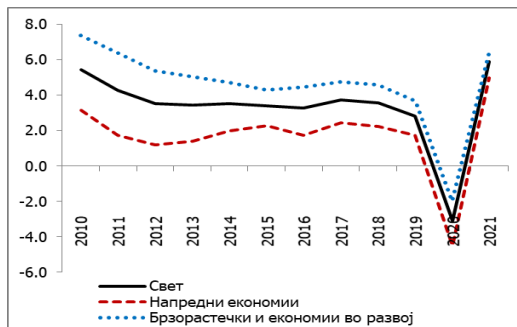
Trenutno, izraženiji rizik za globalnu ekonomiju predstavlja eskalacija rusko-ukrajinskog sukoba, koji može uzrokovati rast cijena primarnih energenata i neenergetskih proizvoda, destabilizaciju globalnih trgovinskih tokova i povećanu nestabilnost na finansijskim tržištima što negativno utiče na globalnu inflaciju i globalni ekonomski oporavak. Dugoročno gledano, globalna ekonomija se suočava s rizikom od izraženijeg pada osnovnih pokretača rasta, posebno izraženog u ekonomijama koje brzo rastu i razvijaju se, u kontekstu slabijih ulaganja u osnovna sredstva, kao i posljedica na ljudski kapital sa ograničenim pristupom obrazovanju i zdravstvenim uslugama. Ostali globalni rizici predstavljaju mogući sporiji rast kineske ekonomije i moguća pojava društvenih nemira u globalnim okvirima. S druge strane, rizici za budući rast se uglavnom odnose na dodatnu fiskalnu podršku u razvijenim ekonomijama i brže usvajanje novih tehnologija, što bi moglo dovesti do povećanja produktivnosti i snažnijeg globalnog ekonomskog oporavka od očekivanog.

Prosječna godišnja stopa inflacije u 2021. godini se ubrzala i dostigla 4,3% (3,2% u 2020.) i najvećim dijelom je odraz rasta cijena energije i hrane, u uslovima većih neusklađenosti ponude i potražnje i uskih grla u lancima snabdijevanja. Posmatrano po grupama zemalja, stopa inflacije u 2021. godini u razvijenim ekonomijama je značajno ubrzana i dostigla je 3,1% (nasuprot 0,7% u 2020.), dok je u brzorastućim ekonomijama iznosila 5,7% (5,1% u 2020. godini).

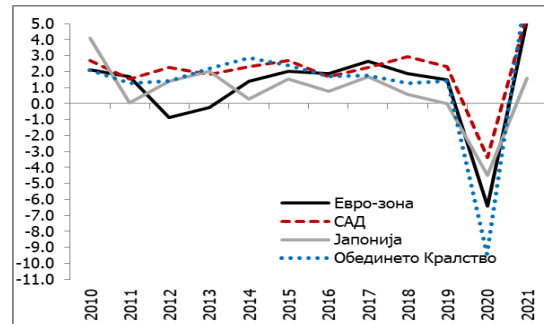
Grafikon 1

Globalni ekonomski rast (u %)

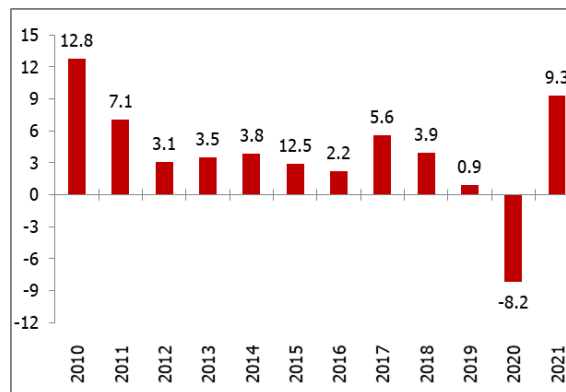
Grafikon 2

Rast BDP-a u razvijenim zemljama u (%)

Grafikon 3

Godišnji rast globalne trgovine (u %)

Izvor: World Economic Survey, ažuriranje iz oktobra 2021. i januara 2022., MMF.

U odnosu na kvantitativne pokazatelje koji odražavaju eksterno okruženje makedonske privrede, inostrana efektivna tražnja i inostrana efektivna inflacija u 2021. godini zabilježili su relativno visok godišnji rast. Naime, ocjene ukazuju na rast inostrane efektivne tražnje od 4,1% (nasuprot padu od 5,1% u 2020. godini), u uslovima povoljnih ekonomskih dostignuća u svim trgovinskim partnerskim zemljama, uz najveći pozitivan doprinos Njemačke, Italije i Grčke. Ovakva kretanja su posledica niske komparativne osnove (posebno u drugom kvartalu) i povećane ekonomske aktivnosti u uslovima smanjenja restriktivnih mera kao posledica masovne imunizacije, kao i daljeg stimulisanja monetarne i fiskalne politike. Što se tiče inostranih efektivnih cijena za 2021. godinu, one su u prosjeku ostvarile rast od 2,7%.

uglavnom kao odraz rasta cijena u svim zemljama, pri čemu najveći doprinos ubrzanju inflacije imaju Nemačka, Italija i Hrvatska.

Na tržištima primarnih proizvoda u 2021. godini zabilježena su značajna kretanja naviše. Naime, prosječna cijena nafte u 2021. godini iznosila je 59,7 eura po barelu i viša je za 61,1% u odnosu na 2020. godinu (37 eura po barelu), u najvećoj mjeri kao rezultat oporavka svjetske tražnje zbog oživljavanja privredne aktivnosti u uslovima smanjenih restriktivnih mjera i masovne imunizacije, kao i produženja sporazuma o ograničenoj proizvodnji nafte zemalja članica OPEC+ tokom cijele godine. Indeks cijena baznih metala i indeks hrane u 2021. također su zabilježili značajan rast, dostižući stope rasta od 42%, odnosno 23,5%. Ovakva kretanja, u uslovima rasta globalne tražnje, prvenstveno su bila odraz faktora na strani ponude (smanjenje zaliha metala, uska grla u lancima snabdevanja i posledični visok rast troškova transporta, nepovoljni vremenski uslovi za proizvodnju hrane).¹²

1.8.3. BDP I INFLACIJA

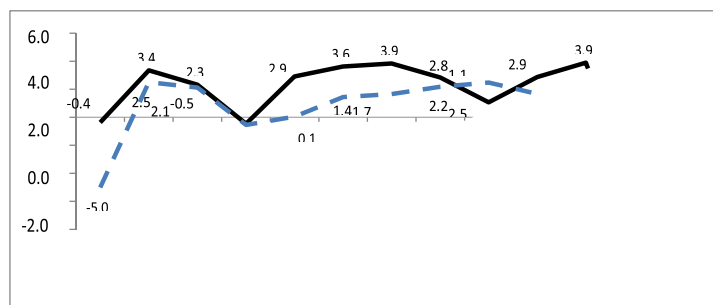
Prema procijenjenim podacima RZS-a, u 2021. godini realni BDP je zabilježio rast od 4%. Naime, nakon dubokog pada od 6,1% u 2020. godini kao posljedica zdravstvene i ekonomske krize uzrokovane pandemijom Covid-19, uočen je postepeni oporavak domaće privrede tokom 2021. godine. Štaviše, ekonomski rast u 2021. je posljedica nekoliko faktora, kao što su postepeno prilagođavanje ponašanja i navika subjekata u uslovima pandemije, proces imunizacije u zemlji, ponovno otvaranje privreda i primjena ciljanih i manje restriktivnih mjera za suzbijanje pandemije, kao i mjera koje se poduzimaju za podršku privredi. Posmatrano po komponentama, rast privredne aktivnosti u 2021. godini u potpunosti je rezultat pozitivnog doprinosa domaće tražnje, Na proizvodnoj strani rast su potaknule usluge (trgovina, transport, turizam, informacije i komunikacije i nekretnine), dok se industrija suočila s poremećajima u lancima nabavke i krajem godine s negativnim efektima energetske krize, a građevinarstvo je zabilježilo dalji pad.

---

¹² Narodna banka RSM i Državni zavod za statistiku, 2021.

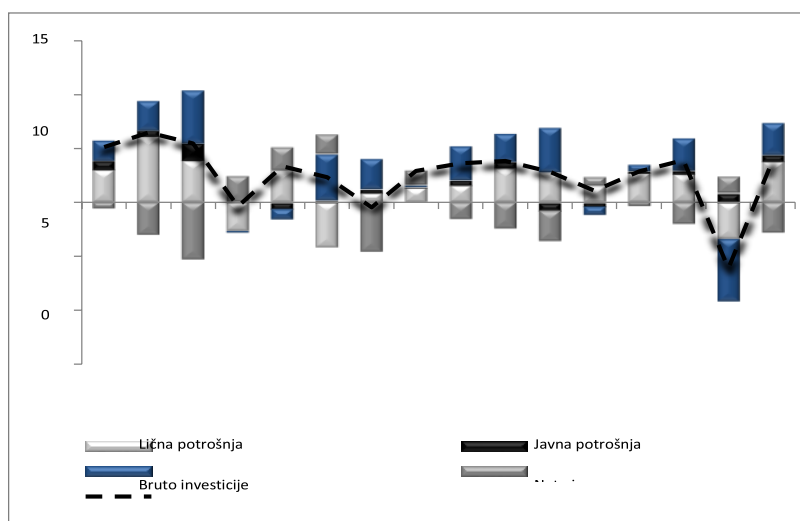
Grafikon 4

*BDP i strana efektivna potražnja
(godišnje stope stvarne promjene, u %)*

Grafikon 5

*BDP (realni rast, u %) i rashodne komponente od
BDP (doprinos rastu, u pp)*

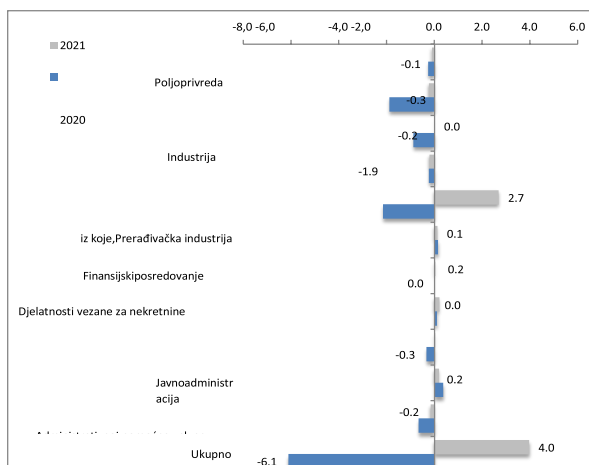
Detaljnije posmatrano kroz proizvodnu stranu, rast privrede tokom 2021. godine je veoma disperziran, a najizraženiji je u delu grupe delatnosti "trgovina, transport i ugostiteljstvo", koja je tokom prethodne godine bila najviše pogođena krizom izazvanom pandemijom. Istovremeno, rast trgovine je posljedica visokog rasta trgovine na veliko i malo, dok je trgovina motornim vozilima zabilježila pad. Takođe, prema detaljnijim podacima o prevezenim putnicima i robi, rast aktivnosti se bilježi i u saobraćaju, uz rast aktivnosti u svim vrstama saobraćaja, u uslovima olakšanog kretanja stanovništva, kako na lokalnom tako i na

međunarodnom nivou, u odnosu na prethodni period godine. Također, visok rast aktivnosti bilježi i ugostiteljstvo, koje je bilo jedan od sektora koji je najviše pogođen pandemijom, sa visokim rastom broja turista i noćenja, kao i ukupnog prometa. Kada je u pitanju industrija, analizirana kroz indeks industrijske proizvodnje, povoljna dostignuća u prerađivačkoj industriji uočavaju se najviše u djelatnostima u kojima su aktivni inostrani izvozni kapaciteti, kao što su proizvodnja električne opreme i proizvodnja mašina i uređaja (djelatnosti koje su u prethodnoj godini imale najznačajniji negativan doprinos), a dodatni pozitivan doprinos imaju proizvodnja hemikalija i hemijskih proizvoda, kao i proizvodnja proizvoda od gume i proizvoda od plastičnih masa.

Kada je riječ o tradicionalnim djelatnostima, značajniji pozitivan doprinos se uočava u proizvodnji ostalih nemetalnih mineralnih proizvoda i proizvodnji duhanskih proizvoda. S druge strane, nepovoljni rezultati unutar prerađivačke industrije primjećuju se u proizvodnji motornih vozila (u određenoj mjeri odražavajući poremećaje u globalnim lancima nabavke koji su se odrazili na automobilsku industriju), proizvodnji gotovih metalnih proizvoda, osim mašina i oprema, kao i u proizvodnji tekstila i odjeće. Dodatna vrijednost u sektoru građevinarstva bilježi pad i u 2021. godini, što je, gledano kroz visokofrekventne podatke, uglavnom rezultat velikog pada niskogradnje, a manji pad uočava se i u visokogradnji. .

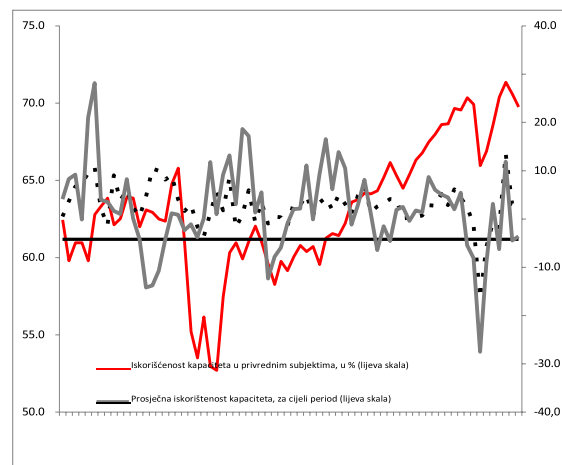
Grafikon 6

Doprinos stvarnoj godišnjoj promjeni BDP (u procentnim poenima)

Grafikon 7

BDP, industrija i upotreba kapaciteta

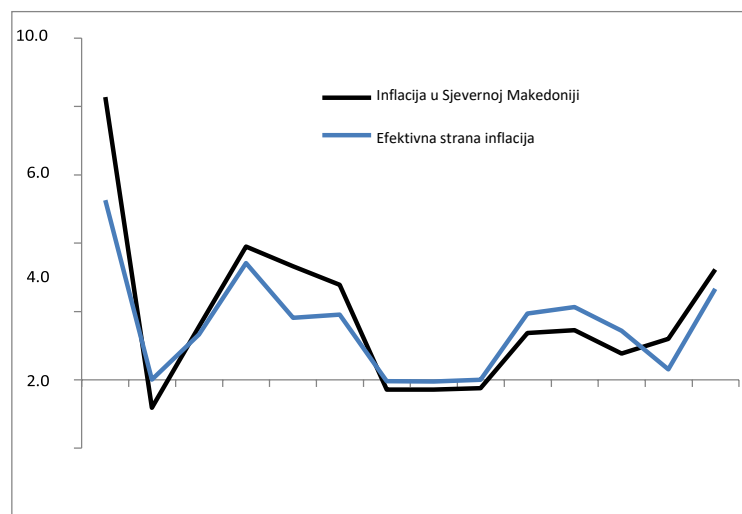
Posmatrano iz perspektive agregatne tražnje, u 2021. rast privredne aktivnosti u potpunosti je rezultat oporavka domaće tražnje, dok je neto izvoz imao negativan doprinos. U okviru domaće tražnje, u sve tri kategorije uočavaju se povoljna dostignuća, a najveći pozitivan doprinos daje potrošnja domaćinstava, u uslovima solidnog rasta raspoloživog dohotka

vođenog visokim rastom privatnih transfera uz olakšano međunarodno kretanje stanovništva, kao i rast zarada tokom postepene stabilizacije situacije na tržištu rada. Pored toga, pozitivan doprinos imaju i investicije, uz visok rast stranih direktnih investicija, kao i ulaganja državnog kapitala i uvoza obrtnih sredstava, a javna potrošnja je imala pozitivan doprinos kao rezultat većih izdataka za robe i usluge. Takođe, tokom 2021. godine izvoz se brzo oporavio i zabilježio relativno visok rast, podstaknut povećanom izvoznom aktivnošću nekih proizvodnih pogona u stranom vlasništvu. Rast izvoza i domaće tražnje doprinio je visokom rastu uvoza roba i usluga, zbog čega je neto izvozna komponenta imala negativan doprinos ukupnom BDP-u.

Prosječna stopa inflacije u 2021. godini iznosila je 3,2%, što predstavlja umjereno ubrzanje u odnosu na učinak iz 2020. godine, kada je inflacija iznosila 1,2%. Uopšteno govoreći, ovogodišnje povećanje domaćih cijena u odnosu na prethodnu godinu odražava promjene cijena primarnih proizvoda na svjetskim tržištima, što je povezano s poremećajem globalnih lanaca nabavke i ponovnim otvaranjem privreda, efektima prijenosa administrativnih i regulatornih promjena u odnosu na prošlu godinu, kao i sa određenim faktorima specifičnim za pandemijsku krizu, a u uslovima popuštanja restriktivnih mjera od kraja drugog kvartala godine.¹³Stoga su pritisci na cijene tokom 2021. uglavnom proizašli iz faktora ponude. Dinamično posmatrano, rast potrošačkih cijena je ubrzan tokom godine, a nešto veći rast cijena na godišnjem nivou uočen je u drugoj polovini godine.

Grafikon 8

Domaća inflacija i strana efektivna inflacija, godišnje stope rasta (u %)

¹³Narodna banka RSM i Državni zavod za statistiku, 2021

Što se tiče glavnih komponenti indeksa potrošačkih cijena, za razliku od prethodne dvije godine, sve tri komponente su u 2021. godini imale pozitivan doprinos ukupnoj inflaciji. Tako je, za razliku od prethodne dvije godine, energetska komponenta ove godine zabilježila rast od 6,3% (doprinos ukupnoj inflaciji 0,8%). Istovremeno, ovaj rast je odraz efekta transfera iz regulatornog povećanja domaće cijene električne energije u avgustu 2020. godine, dopunjenog visokim godišnjim rastom cijena naftnih derivata u skladu sa uzlaznim kretanjima „brenda“ nafte na svjetskim berzama. Međutim, u uslovima iscrpljivanja efekta prenosa od povećanja domaće cijene električne energije, kao i od pada cijene centralnog grijanja, rast energetske komponente bio je umjereniji u drugoj polovini godine. Rast cijena hrane od 3,3% (doprinos od 1,2% ukupnoj inflaciji) uglavnom je rezultat većeg rasta cijena ulja i masti, kao i cijena hljeba i žitarica u skladu sa visokim rastom cijena ulja i žitarica na svjetskim tržištima. Dodatni doprinos rastu cijena hrane dale su i cijene mesa vezane za rast cijena žitarica koje poskupljuju stočnu hranu, a zabilježen je i rast cijena povrća, posebno izražen u drugoj polovini godine. Dinamički gledano, krajem godine se može uočiti veći rast cijena hrane, pod uticajem rasta cijena ulja i masti, kruha i žitarica, mesa i povrća, a rast je zabilježen kod cijena mlijeka, sira i jaja, zbog čega je u decembru 2021. Vlada donijela Odluku o utvrđivanju najviših cijena osnovnih prehrambenih proizvoda u prometu na veliko i malo. Osnovna inflacija bilježi godišnji rast od 2,4% (doprinos ukupnoj inflaciji od 1,2%), što se najviše objašnjava pozitivnim doprinosom cijena duhana kao rezultat zakonskih promjena, kao i rastom cijena u restoranima i hotelima, u uslovima manje restriktivnih mjera, koje su i dalje u upotrebi zbog pojave novih varijanti Covida, što uslovljava rad smanjenim kapacitetom subjekata iz ove uslužne djelatnosti. U drugoj polovini godine pozitivno su doprinjele i veće cijene u vazdušnom saobraćaju u skladu sa povećanim međunarodnim putovanjima uz manje restriktivne mjere. Takođe, rast cijena farmaceutskih proizvoda, informatičke opreme i automobila imao je pozitivan, ali manji doprinos osnovnoj komponenti.

1.8.4 TRŽIŠTE RADA

U 2021. godini došlo je do stabilizacije tržišta rada i postepenog smanjenja prenosivih negativnih efekata pandemije covid-19 na ovaj segment tržišta. Smanjenje broja zaposlenih zabilježeno je samo u prvom kvartalu, dok je u ostatku godine broj zaposlenih bilježio godišnji rast. Ovi pomaci su u skladu s oporavkom ekonomske aktivnosti nakon prve pandemije 2020. Međutim, s obzirom na produženu pandemiju, oporavak još nije završen, a broj zaposlenih se

još nije vratio na nivo prije pandemije. Osim toga, tokom 2021. godine povećan je broj neaktivnog stanovništva, čime stopa aktivnosti bjeleži smanjenje drugu godinu uzastopce.¹⁴

Tokom 2021. godine usvojeno je nekoliko antikriznih mjera za dodatno ublažavanje uticaja krize na tržište rada, a nastavljena je i implementacija aktivnih mjera zapošljavanja za podršku rastu zaposlenosti. Broj zaposlenih tokom 2021. godine ostao je isti, uz istovremeno povećanje stope zaposlenosti za 0,1%, na nivo od 47,3%. Posmatrano po sektorima, rast zaposlenosti je zabilježen u sektoru usluga, smanjen je broj zaposlenih u sektoru poljoprivrede i građevinarstva, dok je u industriji taj broj ostao nepromijenjen. Detaljnije po djelatnostima, pozitivna kretanja su uočena u nekoliko uslužnih djelatnosti, prije svega u djelatnostima trgovine na veliko i malo, zdravstva, „javne uprave i odbrane; obaveznog socijalnog osiguranja“, kao i kod informacija i komunikacija.

S druge strane, daljnji pad zaposlenosti uočava se u djelatnostima koje se odnose na hotele i restorane, poljoprivredu i „transport i skladištenje“.

Sa aspekta ponude rada, u 2021. godini ukupno aktivno stanovništvo je zabilježilo pad od 0,8%, što je uz istovremeni rast neaktivnog stanovništva od 0,7% dovelo do pada stope aktivnosti (za 0,4%), koja je bila 56%. Uprkos nepovoljnim kretanjima na strani ponude, stabilizacija potražnje za radnom snagom dovela je do smanjenja broja nezaposlenih za 5,2%, a stopa nezaposlenosti je smanjena na istorijski najniži nivo od 15,7% (godišnji pad od 0,7%). Istovremeno, gledajući po starosnim grupama, smanjenje ukupne stope nezaposlenosti objašnjava se nižom stopom nezaposlenosti među starosnim grupama od 25 do 49 godina i od 50 do 64 godine, dok je nezaposlenost u kategoriji mladih od 15 do 24 godine zabilježen je porast.

Rast prosječnih plata nastavljen je i u 2021., dijelom zbog efekta prenošenja povećanja minimalne zarade u 2020. godini, kao i redovnog povećanja minimalne zarade od aprila 2021. godine. Pojedini strukturni faktori, kao što je nedostatak radne snage u pojedinim segmentima, dodatno su uticali na povećanje prosječne plate, a i kao posljedica krize, koja dolazi do izražaja kroz smanjenje broja zaposlenih sa platama nižim od prosječne. Tako su nominalne neto i bruto zarade zabilježile godišnji rast od 5,7%, (7,8% i 8,3% u 2020. godini).

Korekcija neto plata navise je uočena u svim sektorima djelatnosti, a posebno visok rast zabilježen je u djelatnostima koje su inicijalno bile najviše pogođene pandemijom, kao i djelatnostima koje se mogu povezati sa trendom sve veće digitalizacije, dodatno naglašeno u

---

¹⁴Taki Fiti, MANU, (2020) Investicije u makedonskom poslovnom sektoru

uslovima pandemije. Tako je najveći rast zabilježen kod plata u djelatnostima „smještajnih objekata“ (10,9%), „umetnosti, zabave i rekreacije“ (10,7%), ostalih uslužnih djelatnosti (10,5%), „informacije i komunikacija“ (10,1%). Dalji rast zabilježen je u stručnim i naučnim djelatnostima (9,4%), vađenju ruda i kamena (7,7%), administrativnim i pomoćnim uslužnim djelatnostima (7,8%), kao i trgovini na veliko i malo i popravkama motornih vozila i motocikala (7,4%). Štaviše, u uslovima rasta opšteg nivoa potrošačkih cijena, neto i bruto zarade su ostvarile realni rast od 2,4%.

Sa stanovišta pokazatelja konkurentnosti, poboljšanje se uočava u 2021. godini. Naime, tokom godine produktivnost rada je porasla za 2,8% (nakon pada od 4,6% u 2020.), kao rezultat rasta dodane vrijednosti, u uslovima nepromijenjenog broja zaposlenih lica. Posmatrano po sektorima, pozitivan doprinos dolazi od sektora usluga, dok industrija i poljoprivreda imaju minimalan negativan doprinos. U skladu s većim rastom plata od rasta produktivnosti, jedinični troškovi rada u 2021. su umjereno veći za 2,6% (u odnosu na rast od 13,8% u 2020.), uz veće povećanje u sektoru uslužnih troškova rada, a u manjoj mjeri u industriji, dok je u poljoprivredi je zabilježen blagi pad troškova rada.

1.8.5. JAVNE FINANSIJE

Budžetski deficit u 2021. godini zabilježio je umjereno sužavanje i iznosio je 5,4% BDP-a, nakon značajnog produbljanja sa 8,2% BDP-a u prethodnoj godini. Slične promjene bilježi i primarni budžetski bilans, koji je u 2021. godini iznosio 4,1% BDP-a, u poređenju sa 7% BDP-a u 2020. godini. Povoljna kretanja budžetskog deficita rezultat su umjerenijeg rasta budžetskih rashoda, uz povećan rast budžetskih prihoda u uslovima oporavka privredne aktivnosti.

Uzimajući u obzir produženu zdravstvenu krizu, kao globalni šok u posljednje dvije godine i pojavu različitih varijanti virusa covid-19, a samim tim i potrebu daljeg ublažavanja efekata pandemije na ekonomiju, u sredini godine izvršena je korekcija naviše planiranog deficita za 2021. godinu, sa prvobitno planiranog iznosa od 34.938 miliona denara (4,8% BDP) na 46.230 miliona denara (6,4% BDP), uz izraženiji rast rashoda u odnosu na prihode.¹⁵ Međutim, ostvareni deficit je bio manji od planiranog (za 1% BDP-a). Ukupni budžetski prihodi u 2021. godini porasli su za 15,3% u odnosu na prethodnu godinu (nakon pada od 7% u prethodnoj godini). Godišnji rast budžetskih prihoda dijelom je rezultat oporavka privredne aktivnosti, sa nižom komparativnom osnovom u odnosu na prethodnu godinu, kao

---

¹⁵Narodna banka RSM i Državni zavod za statistiku, 2021

odraz pogoršanja ekonomske aktivnosti uslijed pandemije i mjera za sprječavanje njenog širenja, što je dovelo do pada ukupnih prihoda u 2020. Najveći dio rasta ukupnih prihoda je rezultat povećanja poreskih prihoda. Tokom 2021. godine država je nastavila isplatu transfera za podršku preduzećima i stanovništvu, ali umjerenije, pri čemu su rashodi budžeta bilježili umjereniji rast od 5,7% na godišnjem nivou (rast od 11,9% u prethodnoj godini).

Relativno izraženo, učešće budžetskih prihoda i rashoda u BDP-u u 2021. godini iznosilo je 30,2%, odnosno 35,6% (28,9% i 37,1% u 2020. godini). Istovremeno, ostvareni budžetski deficit u 2021. godini najvećim dijelom finansiran je eksternim zaduživanjem države, dok je dio priliva držan kao depoziti države kod Narodne banke. Istovremeno, u ovom periodu država se dodatno zaduživala na domaćem tržištu državnih hartija od vrijednosti.

Povećane potrebe za finansiranje budžeta u 2021. godini delimično su obezbeđene preko domaćeg primarnog tržišta državnih hartija od vrednosti, pri čemu je iznos emitovanih hartija od vrednosti povećan za 18.444 miliona denara i na kraju godine iznosio je 146.309 miliona denara. Nove emisije državnih hartija od vrijednosti bile su najvećim dijelom sa dužim rokom dospijeca od dospijeca hartija od vrijednosti koje su dospjele, što je doprinijelo povećanju prosječne ročnosti emitovanih državnih hartija od vrijednosti, a samim tim i produblivanju ovog segmenta finansijskog tržišta kao i rastu učešća državnih obveznica u strukturi hartija od vrijednosti. Povoljne promjene uočene su i u valutnoj strukturi, što je vidljivo kroz rast portfolija državnih hartija od vrijednosti u domaćoj valuti.

1.9. MAKROEKONOMSKO OKRUŽENJE I MONETARNA POLITIKA U 2022-2024.

Monetarna politika Narodne banke i dalje će biti usmerena na održavanje stabilnosti cena, kao osnovnog monetarnog cilja definisanog u skladu sa zakonskim odredbama. Narodna banka će u narednom periodu doprinijeti i održavanju stabilnog i konkurentnog bankarskog sektora i podržati opštu ekonomsku politiku i ekonomski oporavak, u uslovima produženog trajanja pandemije, kao i geopolitičkih rizika, ne ugrožavajući postizanje glavnog cilja. U cilju postizanja zakonski definisanog cilja, Narodna banka će nastaviti sa strategijom održavanja stabilnog nominalnog kursa denara u odnosu na euro. Značaj deviznog kursa za održavanje stabilnosti cena i stabilnih inflatornih očekivanja privrednih subjekata proizilazi iz karakteristika domaće privrede, kao male i otvorene, sa visokom zavisnošću od uvoza. Operativni okvir monetarne politike, kao i do sada, biće postavljen na fleksibilnoj osnovi, što će omogućiti stabilnu likvidnost i ravnotežu na deviznom tržištu. Na taj način će monetarna

politika doprinijeti očuvanju ukupne makroekonomske stabilnosti, kao ključnog faktora u stvaranju povoljnog ambijenta za održiv ekonomski rast.

Narodna banka je tokom 2021. godine vodila adaptivnu monetarnu politiku, snižavajući osnovnu kamatnu stopu na istorijski najniži nivo od 1,25%, što od početka pandemije kontinuirano doprinosi podršci kreditnim tokovima i održavanju likvidnosti u bankarskom sistemu, a sa ciljem ublažavanja efekata pandemije na domaću ekonomiju. Labavi karakter monetarne politike sproveden je u uslovima solidnog nivoa deviznih rezervi i umerene inflacije, pod uticajem faktora na strani ponude i privremenih neusklađenosti ponude i tražnje izazvane pandemijom, koji su bili izraženiji u posljednjem kvartalu godine.

Prema najnovijim zvaničnim makroekonomskim projekcijama Narodne banke, oporavak domaće privrede se odvija prema očekivanjima, uprkos neizvesnosti vezanoj za pandemijsku krizu i pojavu novog talasa pandemije pred kraj 2021. Istovremeno, projekcije rasta sadrže pretpostavke za poboljšanje eksternog okruženja, uz procjene za izraženiji oporavak inostrane tražnje i povoljniju cjenovnu situaciju metala, što će stimulisati segment domaćeg izvoza.¹⁶ S druge strane, nepovoljan faktor iz vanjskog okruženja koji je došao do izražaja u posljednjem periodu predstavljaju poremećaji globalnih lanaca nabavke, transporta i logistike, koji utiču na redovan proizvodni proces na svjetskom nivou, posebno u automobilskom sektoru i prehrambenoj industriji, kao i povećani inflatorni pritisci i energetska kriza. Ovakva nepovoljna kretanja i njihovi efekti na privredu ocjenjuju se kao privremeni, dok su očekivanja za njihovu stabilizaciju tokom 2022. godine zadržana. Međutim, sadašnje eskalacije rusko-ukrajinske krize i vojne akcije novi su i neočekivani, nepovoljan faktor rizika za projektovani rast, kroz kanal inostrane potražnje i produbljivanja energetske krize, ali i kroz opštu povećanu neizvjesnost. Što se tiče domaćeg okruženja, najnovije projekcije ukazuju da će se sprovođenje procesa imunizacije i dalje pozitivno odraziti na povjerenje i ponašanje privrednih subjekata, doprinoseći poboljšanju ekonomskih prilika, uz očekivanja postepene stabilizacije epidemiološke situacije i postepenog iscrpljivanja negativnih efekata zdravstvene krize. Shodno tome, očekuje se da će se domaća ekonomska aktivnost vratiti na nivo prije pandemije tokom 2022. godine, uz očekivanu stopu rasta od 3,9%. Rast privrede će se nastaviti i u 2023. i 2024. godini, sa istom očekivanom stopom, kao u aprilu, od 4%. Posmatrano iz perspektive strukture BDP-a, i dalje se predviđa da će privredni rast u narednom periodu u

---

¹⁶Narodna banka RSM i Državni zavod za statistiku, 2021

potpunosti proizaći iz domaće tražnje, što bi dalo veći pozitivan doprinos rastu u odnosu na neto izvoz.

Nakon privremenog ubrzanja u 2021. godini, pod uticajem faktora na strani ponude, dostignuća i očekivanja dostupna u periodu oktobarskih projekcija su ukazivala da se tokom 2022. godine može očekivati usporavanje rasta cena u domaćoj privredi, koje uz postojeću stopu inflacije, u prosjeku bi iznosio 2,4%. Uz stabilizaciju globalnih tržišta roba i slabljenje uvoznih pritisaka na domaće cijene, predviđa se da će se inflacija ublažiti 2023. i vratiti se na istorijski prosjek od 2%, zadržavajući taj nivo u 2024. godini. Ovo silazno kretanje inflacije u velikoj mjeri je rezultat ugrađenih pretpostavki o umjerenijem rastu cijena energenata na svjetskim berzama, za koje trenutno postoje izraženi rizici rasta,

Ocjene eksterne pozicije privrede, u skladu sa dosadašnjim dostignućima, povoljne su za srednjoročni period. Prema očekivanjima stabilizacije kretanja u globalnoj ekonomiji u drugoj polovini 2022. godine, deficit tekućeg računa bi u 2022. godini ostao na nivou od 3,8% BDP-a, uz projektovanu stabilizaciju deficita u robnoj razmjeni, blago nižeg deficita primarnog dohotka, kao i relativno stabilnih neto priliva po osnovu tekućih transfera. Za period 2023 - 2024. predviđa se dalje poboljšanje tekućeg računa, pri čemu bi prosječni deficit iznosio 2% BDP-a, u uslovima postepenog iscrpljivanja rizika od pandemije, stabilizacije situacije u globalnim okvirima, oba sa lancima snabdevanja i sa privremenim pritiscima cena, posebno energije, što bi izazvalo značajnije poboljšanje bilansa roba i usluga. Predviđa se da će zaduživanje javnog sektora i dalji rast stranih direktnih investicija biti primarni izvori finansiranja deficita na tekućem računu, što bi omogućilo dodatno povećanje deviznih rezervi. Tokom čitavog perioda projekcije, očekuje se da će devizne rezerve biti održane na odgovarajućem nivou. Navedeni geopolitički rizici odnose se i na projekcije u eksternom sektoru, s obzirom na uvoznju zavisnost makedonske privrede, ali i mogućnost povećanja averzije prema riziku globalnih investitora, sa efektom na tokove kapitala. Predviđa se da će zaduživanje javnog sektora i dalji rast stranih direktnih investicija biti primarni izvori finansiranja deficita na tekućem računu, što bi omogućilo dodatno povećanje deviznih rezervi. Tokom čitavog perioda projekcije, očekuje se da će devizne rezerve biti održane na odgovarajućem nivou. Navedeni geopolitički rizici odnose se i na projekcije u eksternom sektoru, s obzirom na uvoznju zavisnost makedonske privrede, ali i s obzirom na mogućnost povećanja averzije prema riziku globalnih investitora, sa efektom na tokove kapitala. Predviđa se da će zaduživanje javnog sektora i dalji rast stranih direktnih investicija biti primarni izvori finansiranja deficita na tekućem računu, što bi omogućilo dodatno povećanje deviznih rezervi.

Tokom čitavog perioda projekcije, očekuje se da će devizne rezerve biti održane na odgovarajućem nivou. Navedeni geopolitički rizici odnose se i na projekcije u eksternom sektoru, s obzirom na uvoznju zavisnost makedonske privrede, ali i mogućnost povećanja averzije prema riziku globalnih investitora, sa efektom na tokove kapitala.

Kreditna aktivnost bankarskog sistema i dalje je jedan od važnih faktora za podršku ekonomskom rastu. U tom smislu, nastavak relaksacije monetarne politike, kao i zdrava solventnost i likvidnost banaka, doprineli su kao faktori koji i dalje stimulatívno utiču na ponudu kredita. Podaci o kreditnom tržištu u 2021. ukazuju na ubrzanu kreditnu aktivnost i održavanje solidnih stopa rasta u naredne tri godine. U uslovima rasta domaće privrede, stabilizacije očekivanja i povećane tražnje za kreditima stanovništva i privrede, u narednom periodu očekuje se postepena stabilizacija kreditne aktivnosti, sa prosečnom stopom rasta od 6,9% u periodu 2022.- 2023. i 7,8% u 2024. godini. Rast kredita, kao i do sada, će biti podržan solidnim rastom depozita, kao glavnog izvora finansiranja banaka. Prema procjenama za stabilizaciju okruženja, jačanje ekonomske aktivnosti i dalji rast sklonosti štednji u bankama, očekuje se projektovana prosječna godišnja stopa rasta depozita od 7,5% u periodu 2022-2023. i 8% u 2024. godini.¹⁷

Neizvjesnost i rizici su trenutno naglašeni, kako u globalnoj tako i u domaćoj ekonomiji. Uz glavni negativni rizik vezan za budući tok pandemije, odnosno opasnosti od širenja novih sojeva, što bi moglo dovesti do mogućeg ponovnog uvođenja strožih restriktivnih mjera, kao i do pogoršanja tokova globalne trgovine i do izraženijeg i dugotrajnijeg poremećaja globalnih lanaca snabdevanja, materijalizovao se i geopolitički rizik čije su trajanje i efekti trenutno veoma neizvesni. U uslovima daljeg rasta cijena primarnih proizvoda, trenutna kretanja mogu uzrokovati pojačane inflatorne pritiske i dugoročna inflatorna očekivanja, namećući potrebu za snažnijim pooštavanjem monetarne politike u razvijenim zemljama.

U fiskalnoj sferi, na srednji rok, očekuje se postepena konsolidacija budžeta. Budžetski deficit bi se finansirao kombinacijom domaćih i eksternih izvora. Uspostavljanje fiskalne politike praćeno je rizicima koji, kao i kod monetarne politike, proizilaze iz izgleda za suočavanje sa pandemijom, kako u domaćoj privredi tako i na globalnom nivou, ali i iz promjena finansijskih uslova.

---

¹⁷Narodna banka RSM i Državni zavod za statistiku, 2021

Narodna banka će nastaviti da pažljivo prati aktuelna dešavanja i postojeće rizike iz domaćeg i eksternog okruženja i u skladu sa tim će procjenjivati i prilagođavati postavku monetarne politike.

1.10. MONETARNI INSTRUMENTI

U uslovima solidnog privrednog rasta sa promenljivim kretanjima u domaćoj privredi, uglavnom izazvanim kretanjima u spoljnom okruženju, ali i neizvesnim ekonomskim efektima vezanim za razvoj i suzbijanje pandemije, Narodna banka, u 2021. godini, je nastavila da sprovodi labavu monetarnu politiku, kroz dalje smanjenje bazne kamatne stope i održavanje likvidnosti u domaćoj valuti na relativno visokom nivou. Naime, osnovna kamatna stopa je jednom smanjena na istorijski najniži nivo od 1,25%, a zbog povećane podrške likvidnosti bankarskog sistema, proširenja investicionih mogućnosti banaka i finansijske podrške privrednom rastu, Narodna banka je zadržala iznos osnovnog instrumenta na istom nivou.¹⁸

Uz solidan nivo deviznih rezervi, odsustvo izraženih inflatornih pritisaka i težnju ka daljem ublažavanju finansijskih uslova i podršci realnim tokovima u privredi, Narodna banka je u prvom kvartalu 2021. godine nastavila ciklus ublažavanja monetarne politike. Tako je u martu smanjila osnovnu kamatnu stopu na državne zapise za 0,25%, na istorijski najniži nivo od 1,25%. Relaksirani karakter monetarne politike, primjena manje restriktivnih mjera za suočavanje sa novim talasima COVID-19, imunizacija stanovništva i normalizacija poslovnih procesa pozitivno su uticali na domaće okruženje i omogućili dalje povoljne trendove u domaćim finansijskim tržištima, koji su počeli u drugoj polovini 2020. Naime, u prva tri kvartala godine na deviznom i menjačkom tržištu smanjena sklonost stanovništva stranoj monetarnoj aktivi i povećani devizni prilivi po osnovu privatnih transfera omogućili su konstantan rast neto ponude deviza ovih subjekata i njenu normalizaciju na nivoe prije krize. Ovi trendovi su doprineli povećanju devizne likvidnosti banaka i intervencijama Narodne banke za neto otkup viška deviznih sredstava od bankarskog sistema. Stabilizacija očekivanja domaćih subjekata bila je vidljiva i kroz normalizaciju na potražnje za denarska gotovina. U istom periodu, ciljane budžetske mjere za revitalizaciju domaće privrede, iako umjerenije u odnosu na 2020. godinu, dovele su do daljeg rasta likvidnih sredstava banaka u domaćoj valuti. Smanjena sklonost stanovništva stranoj monetarnoj aktivi i povećani devizni prilivi po osnovu privatnih transfera omogućili su stalno povećanje neto ponude deviza ovih subjekata i njeno normaliziranje na nivoe prije krize.

---

¹⁸Narodna banka RSM i Državni zavod za statistiku, 2021

Povoljni trendovi na deviznom tržištu su se promijenili u četvrtom kvartalu godine, kao rezultat rizika koji su dolazili iz eksternog okruženja domaće privrede. Promjene u ovom segmentu tržišta, koje su se odrazile na povećanu tražnju za devizama, predvodile su kompanije iz energetskog sektora, kao rezultat viših cijena energije na svjetskim tržištima. Rast cijena energenata i primarnih proizvoda na međunarodnim finansijskim tržištima, kao i umjeren rast inflacije u domaćim i međunarodnim okvirima, stvorili su povećana inflatorna očekivanja kod stanovništva, što je pojačalo tendenciju održavanja inostrane monetarne aktive. Ovakva dešavanja nametnula su potrebu jačanja komunikacije Narodne banke sa javnošću, ali i za intervenciju za prodaju deviza domaćim bankama, omogućavajući dalje održavanje stabilnosti kursa denara. Prisustvo Narodne banke na deviznom tržištu, podržano solidnim nivoom deviznih rezervi, omogućilo je stalno održavanje devizne likvidnosti bankarskog sistema na odgovarajućem nivou, tako da Narodna banka nije imala potrebu da koristi sredstva iz repo linije sa ECB-om u 2021. godini, za obezbjeđivanje devizne likvidnosti u evrima. Likvidnosni efekat intervencija Narodne banke kod banaka podrške delimično je prevaziđen povećanom potrošnjom budžeta, usled finansijske podrške uvozu i proizvodnji električne energije. Istovremeno, rastu djela slobodnih sredstava banaka doprineo je i gotovo novac u opticaju koji, sa izuzetkom sezonskog rasta potražnje za denarsku gotovinu neposredno pre novogodišnjih praznika, u četvrtom kvartalu 2021 godine, imao izraženu silaznu dinamiku.

1.11. UPRAVLJANJE I ULAGANJE DEVIZNIH REZERVI

U 2021. godini devizne rezerve Republike Severne Makedonije (u daljem tekstu: devizne rezerve) su održavane na visokom nivou, čime je Narodna banka uspela da adekvatno odgovori na potrebe likvidnosti i obezbedi stabilan kurs denara u 2021. godini u odnosu prema euru. Međunarodnim tržištima dominirala su povećana očekivanja za solidan globalni ekonomski oporavak usred povećanih očekivanja inflatornih pritisaka, uz povremene periode pesimizma investitora vezanih za pojavu novih sojeva virusa. Upravljanje deviznim rezervama u 2021. godini, uprkos optimizmu na globalnom nivou, odlikovalo se oprežnošću i prilagođavanjem investicionih odluka promenljivim kretanjima na međunarodnim tržištima, što je omogućilo dalju realizaciju osnovnih principa: pouzdanosti i likvidnosti deviza. rezerve,

1.11.1. STANJE I PROMJENE DEVIZNIH REZERVI

U 2021. godini devizne rezerve su povećane za 283,4 miliona eura i dostigle su na kraju godine 3.643 miliona eura, uprkos intervencijama Narodne banke na deviznom tržištu, tokom naglašenih inflatornih pritisaka i energetske krize u poslednjem kvartalu. Rast deviznih rezervi

je rezultat neto priliva države iz inostranstva u iznosu od 198,2 miliona eura, čemu je najviše doprinijela opšta raspodjela sredstava Međunarodnog monetarnog fonda (166,5 miliona eura).¹⁹Povećanju su doprineli prilivi po osnovu zaključenih obezbeđenih svop transakcija (103 miliona eura), koji se koriste za aktivno upravljanje deviznim rezervama, kao i veća izdvojena obavezna rezerva u eurima i sredstva domaćih banaka na MIPS-EUR računima (90,3 miliona eura). Manji doprinos je dat rastu vrijednosti američkog dolara i zlata, uglavnom zbog rasta prinosa i povoljnih realizacija na tržištima vlasničkih vrijednosnih papira (akcija) u SAD zbog povećanih očekivanja solidnog globalnog ekonomskog oporavka, kao i percepcije investitora o pooštavanju politike Fed-a ranije u odnosu na ranija očekivanja. I 2021. godine devizne rezerve su raspoređene u tri portfolija (operativni, likvidni i investicijski portfolio), čiji je obim aktivno usklađivan u skladu sa kratkoročnim potrebama za likvidnom deviznom imovinom na domaćem deviznom tržištu i budućim otplatama vanjskog javnog duga. Pored kratkoročnih potreba za likvidnošću, sredstva u operativnom portfoliju održavana su na relativno višem nivou u očekivanju povoljnijih uslova ulaganja, uz izuzetno niske i negativne prinose na međunarodnim finansijskim tržištima. U strukturi deviznih rezervi, kroz poseban portfolio, upravljalo se i zlatom, čija je sigurnost i likvidnost posebno izražena u uslovima promjenjivih kretanja na finansijskim tržištima. Sredstva u operativnom portfoliju su se održavala na relativno višem nivou u očekivanju povoljnijih uslova za investiranje, uz izuzetno niske i negativne prinose na međunarodnim finansijskim tržištima. U strukturi deviznih rezervi, kroz poseban portfelj, upravljalo se i zlatom, čija je sigurnost i likvidnost posebno izražena u uslovima promjenjivih kretanja na finansijskim tržištima. Sredstva u operativnom portfoliju su se održavala na relativno višem nivou u očekivanju povoljnijih uslova za investiranje, uz izuzetno niske i negativne prinose na međunarodnim finansijskim tržištima. U strukturi deviznih rezervi, kroz poseban portfolio, upravljalo se i zlatom, čija je sigurnost i likvidnost posebno izražena u uslovima promjenjivih kretanja na finansijskim tržištima.

Međunarodnim tržištima u 2021. godini dominirala su povećana očekivanja investitora širom svijeta za solidan globalni ekonomski oporavak, usred dalje podrške ekonomijama od strane kreatora politike i napretka u procesu vakcinacije protiv korona virusa, dok su periodi pesimizma kod investitora bili privremeni. Tokom godine, ukidanjem restriktivnih mjera za suočavanje s pandemijom i postepenim oporavkom privatne potražnje, sve je izraženiji poremećaj globalnih lanaca nabavke, što je, u kombinaciji s nedostatkom radne snage, graničnim kontrolama, zahtjevima za većim plaćama i fleksibilnim radnim angažmanima

---

¹⁹Narodna banka RSM i Državni zavod za statistiku, 2021

doprinijelo su smanjenoj ponudi proizvoda i usluga i pokrenulo ciklus rastuće inflacije na globalnom nivou.²⁰Shodno tome, učesnici na međunarodnim finansijskim tržištima su pojačali svoja očekivanja za normalizaciju monetarne politike vodećih centralnih banaka. U takvim uslovima, prinosi američkih državnih obveznica značajno su porasli na godišnjem nivou, prinosi na najsigurnije državne obveznice iz evrozone su pratili ovaj trend, ali umerenije (rast prinosa na obveznice koje sadrže kreditnu premiju bio je izraženiji), a postignute su cene akcija i dvocifrena stopa rasta, dostižući prrri tome istorijski visoke nivoe.

1.12. USLUGE PLAĆANJA I SISTEMI PLAĆANJA

Jedan od osnovnih zadataka Narodne banke je da obezbijedi nesmetano funkcionisanje platnog sistema u zemlji, koji čine pružaoci platnih usluga, platna infrastruktura, korisnici platnih usluga i propisi koji regulišu platni promet. U skladu sa zakonskim ovlašćenjima, Narodna banka uspostavlja, registruje i nadzire pouzdanost, stabilnost i efikasnost sistema plaćanja, poravnanja i kliringa. Istovremeno, Narodna banka ima nadzorna ovlašćenja nad radom platnih sistema, kao i nadzorna ovlašćenja nad bankama i drugim subjektima koji pružaju platne usluge u zemlji. Podstiču se aktivnosti Narodne banke koje se odnose na politiku i razvoj platnih sistema i promociju platnog prometa

1.12.1. FINANSIJSKI RIZICI

Finansijski rizici predstavljaju rizik potencijalnih finansijskih gubitaka. Finansijski rizici kojima je izložena Narodna banka najvećim su delom u domenu ulaganja deviznih rezervi Republike Severne Makedonije, a mogu nastati i iz sprovođenja monetarnih operacija.

Okvir za upravljanje rizicima u upravljanju i ulaganju deviznih rezervi dat je u Politici upravljanja i ulaganja deviznih rezervi i ima za cilj postavljanje limita i kontrolnih mehanizama za pojedine vrste rizika, kako bi se omogućilo efektivno i efikasno postizanje ciljeva u upravljanju i ulaganju deviznih rezervi. Na osnovu usvojenog okvira, upravljanje finansijskim rizicima se svakodnevno sprovodi kroz uspostavljen sistem interne kontrole i automatizovane procese i procedure koje omogućavaju procenu rizika u realnom vremenu, njihovo održavanje u zadatim okvirima i podršku u donošenju investicijskih odluka zasnovanih na informacijama.

S početkom globalne pandemije 2020. godine, povećana je volatilnost prinosa i kamatnih stopa na međunarodnim finansijskim tržištima. U 2021. godini, usred postepenog otvaranja međunarodnih ekonomija i normalizacije privredne aktivnosti, tržišna kretanja su se

---

²⁰Narodna banka RSM i Državni zavod za statistiku, 2021

stabilizovala, dok je izloženost kamatnom riziku deviznih rezervi zadržana na niskom nivou, znatno nižem od prihvatljivog nivoa kamatnog rizika. Likvidnost deviznih rezervi obezbeđuje se ulaganjem u likvidne instrumente, odnosno hartije od vrijednosti za koje postoji sekundarno tržište. Tokom 2021. godine nivo najlikvidnije aktive je održan na relativno visokom nivou i omogućio je neometano obavljanje funkcija deviznih rezervi.

Tokom 2021. godine Narodna banka nije obavljala monetarne operacije za obezbeđivanje denarskih likvidnih sredstava za bankarski sistem. U svakom slučaju, sve monetarne operacije za obezbeđivanje likvidnosti za potrebe bankarskog sistema od strane Narodne banke obavljaju se kao transakcije, odnosno na obezbeđenoj osnovi, dok su visokokvalitetne dužničke hartije od vrednosti prihvaćene kao instrumenti za obezbeđenje redovnog monetarnog poslovanja. Finansijski rizici su detaljno opisani u Izveštaju nezavisnog revizora i finansijskim izveštajima Narodne banke za 2021.

1.12.2. RIZICI OD KLIMATSKIH PROMJENA

Rizici od klimatskih promjena, kao jedna od najvećih globalnih prijetnji, dobijaju sve veći značaj u aktivnostima centralnih banaka, kao društveno odgovornih institucija. Uzimajući u obzir ove trendove, Narodna banka je dopunila Strateški plan za period 2020. - 2022. uključivanjem aktivnosti za praćenje i upravljanje rizicima od klimatskih promjena, kao i analizu uticaja rizika koji proističu iz klimatskih promjena na bankarski sistem, finansijsku stabilnost i privredu u cjelini. Zbog važnosti upravljanja rizicima od klimatskih promjena, Narodna banka je u novom Strateškom planu za period 2022-2024. izdvojila poseban strateški cilj za povećanje svijesti o klimatskim promjenama i doprinos „zelenoj“ i održivoj ekonomiji, što bi u krajnoj liniji osiguralo viši životni standard i poboljšanje kvaliteta života građana. Postavljanjem posebnog strateškog cilja, Narodna banka, kao društveno odgovorna institucija, pokazala je da u okviru svojih nadležnosti ima jasna i čvrsta opredeljenja da doprinese razvoju upravljanja rizicima u finansijskom sektoru koji proizilaze iz klimatskih promena.²¹Takođe, početkom ove godine Narodna banka je postala članica međunarodne mreže za zeleni finansijski sistem, koja trenutno broji 100 članova i 16 posmatrača iz redova centralnih banaka i supervizorskih institucija iz celog sveta, čime je podržala međunarodnu deklaraciju u okvirima Konferencije UN o klimatskim promjenama. S obzirom na značaj ovog pitanja, predviđene su konkretnije aktivnosti u oblasti istraživanja klimatskih promjena i njihovog uticaja na domaću privredu, te će se uspostaviti sistem redovnog izvještavanja o "zelenim"

---

²¹Beck, U. & Wilms, J. (2004). Razgovori sa Ulrichom Beckom. Cambridge: Polity Press. u Duranu,

kreditima i izvorima finansiranja. Takođe, biće procijenjene mogućnosti i kapaciteti za sprovođenje stres testiranja na finansijske rizike klimatskih promjena za banke, a započeće se i sa aktivnostima na izradi smjernica za banke za odgovarajuće upravljanje rizicima od klimatskih promjena. Preuzete su i obaveze za povećanje ulaganja u „zelene obveznice“, što je omogućilo diversifikaciju portfolija deviznih rezervi, kroz ulaganje u finansijske instrumente emitovane na svetskim finansijskim tržištima, kao konkretan doprinos očuvanju životne sredine i promociji društvene odgovornosti.

POGLAVLJE 2: EKOLOŠKI ASPEKTI ODRŽIVOG RAZVOJA

Nijedna organizacija ne postoji u izolaciji. Svaka organizacija, bila velika ili mala, u javnom ili privatnom sektoru, postoji u okruženju u kojem djeluje zajedno sa vanjskim silama i pod njihovim utjecajem.

Eksterne sile su one sile izvan organizacije koje mogu uticati na performanse organizacije.²² Oni su nekontrolisani faktori koji utiču na odluke menadžera i na kraju, s obzirom na to kako je organizacija strukturirana i na procese koje oni koriste njihovo sprovođenje. Snage životne sredine su brojne i međusobno povezane, pa je menadžerima teško da izoluju faktore koji su najvažniji za njihovo donošenje odluka. Svi menadžeri bi trebali biti svjesni postojanja ovih snaga i biti oprezni na prijetnje i prilike koje predstavljaju. Praćenjem ovih snaga i odgovarajućim reagovanjem, menadžeri su u mogućnosti da poboljšaju organizacioni učinak. Međutim, dok gledaju napolje kako bi pratili vanjske snage, menadžeri također moraju gledati i unutra i biti svjesni sila koje djeluju unutar njihove organizacije i prepoznati snagu i slabost organizacije, kao i potencijalne prijetnje i mogućnosti.

2.1. PRIRODA ŽIVOTNE SREDINE

Termin okruženje odnosi se na sve one organizacije i snage izvan organizacije koje mogu uticati na učinak te organizacije. Sa nedavnim trendovima, identifikovana su dva okruženja: jedno eksterno za organizaciju i drugo, koje deluje unutar organizacije (interno okruženje). Iako je prvo potencijalno najmoćnije, ovo drugo ne treba zanemariti. Ideja savjesnog proučavanja organizacija i njihovog vanjskog okruženja relativno je nova. Prethodno stajalište se svodilo na tome da to nije relevantan problem i da ne zaslužuje pažnju. Kasnije se vjerovalo da su neke organizacije bile pod utjecajem svog okruženja (u odnosu na otvorene sisteme), ali većina organizacija su bile zatvoreni sistemi, što je značilo da je organizacija bila posebno odvojena i da nije pod utjecajem šireg okruženja u kojem djeluje,

Kako se brzina promjene povećava i kako se uvid u sisteme sve više razumije, menadžeri počinju shvaćati važnost razumijevanja svog okruženja i upravljanja tim okruženjem na odgovarajući način. Tokom ovog perioda shvatilo se da konceptualni aspekti okruženja organizacije mogu pokretati analizu i djelovanje, kao što je određivanje koji su dijelovi okruženja organizacije stabilni ili dinamični, jednostavni ili složeni.

Ekološka svijest je važna za menadžere, jer ima veliki utjecaj na organizacije.

---

²²Beck, U. & Wilms, J. (2004). Razgovori sa Ulrichom Beckom. Cambridge: Polity Press. u Duranu,

2.1.1. VARIJABILNOST OKOLINE

S obzirom na varijabilnost okruženja, korisno ga je podijeliti u dvije dimenzije: stepen promjene i stepen složenosti. Ako se različiti dijelovi okruženja organizacije značajno mijenjaju, to se naziva dinamičnost, a ako je promjena minimalna, to se zove stabilnost. Primjer minimalne promjene mogao bi značiti da nema novih konkurenata u industriji, nema tehnoloških inovacija među konkurentima, nema novog vladinog zakona u određenoj industriji, itd.

Tosi i Kerol kažu da je stepen promjene veoma važan aspekt okruženja jer utiče na strukturu organizacije i njenu kulturu. Ovo postepeno utiče na veliki deo aktivnosti organizacije i kao posledicu ima značajne implikacije na menadžere organizacije.

Kada se stepen promjene posmatra kao kontinuum, lako je uočiti da postoji mnogo mogućih pozicija u izboru, s tim da je određeni broj kompanija pozicioniran u sredini, tj. na njih utiče umereni nivo promena. Važno je zapamtiti da ako se promjena može precizno predvidjeti, kao kod nekih sezonskih trgovina, onda nije neizvjesno koji menadžeri bi trebali upravljati njome.²³

Stepen složenosti se odnosi na broj faktora ili delova okruženja organizacije i širinu znanja koje organizacija ima o tim delovima. Drugi aspekt koji organizacija treba da ima o svom okruženju je širina znanja. Na primjer, neki menadžeri moraju biti upoznati sa svojim dobavljačima, ako žele biti sigurni da će se pridržavati strogih specifikacija i da će krajnji proizvod biti odličan. Medicinska oprema visoke tehnologije spada u ovu kategoriju. Međutim, u drugim situacijama menadžerima je potrebno minimalno znanje o svojim dobavljačima, na primjer u maloprodajnim prodavnicama.

Varijabilnost okoline može biti predstavljena matricom dva po dva, kao što je prikazano na slici 1.1. Sastoji se od četiri različita položaja, pri čemu je pozicija (1) najniža varijabilnost životne sredine, a pozicija (4) najveća. Uticaj menadžera na ishod organizacije najveći je na poziciji (1), a najmanji na poziciji (4). Budući da varijabilnost predstavlja prijetnju organizacijskoj efikasnosti, menadžeri pokušavaju da je minimiziraju. Ako im se da izbor, onda će menadžeri vjerovatno htjeti upravljati u okruženju kao što je ono na poziciji (1), ali menadžeri rijetko imaju potpunu kontrolu nad tim izborom.

---

²³Bell, S. & Morse, S. (2008). Indikatori održivosti: Measuring the Immeasurable (2. izdanje). London: Earthscan.

Slika 1. Matrica varijabilnosti životne sredine

Stepen složenosti	
Kompleks	Jednostavno

Faktori okruženja se stalno mijenjaju, pa menadžeri moraju stalno pratiti svoje interno i eksterno okruženje. Važno je da se te informacije prikupe, analiziraju i potom prezentiraju na odgovarajući način kako bi se mogle koristiti u donošenju upravljačkih odluka. Ove informacije su od vitalnog značaja za pomoć u svakodnevnom donošenju odluka i što je još važnije, trebalo bi da se uključe u proces dugoročnog planiranja (strateško ili korporativno planiranje).

Organizacije koje ignoriraju ove vrijedne informacije to čine na vlastitu odgovornost. Na korporativnom bojnopolju ima mnogo "žrtava" koje bi na pitanje odgovorile "ne otkrivamo", ili "nismo koristili informacije koje smo imali o tome šta se dešava u našem okruženju". Svakako, postoje organizacije koje posmatraju svoju okolinu i na odgovarajući način koriste prikupljene informacije koje su stoga uveliko napredovale.²⁴

"Seven Dimensions" uzima u obzir sve dimenzije kada upravlja svojim poslovanjem. Globalni pogled, fokusiranje na svjetsko tržište i međunarodnu konkurentnost je pobjednička formula za ovu filmsku i video produkcijsku kompaniju sa sjedištem u Melbourneu. Osnovana 1979. od strane Eve Ash, psihologa i trenera, "Seven Dimensions" je uspjela da se probije na dobro kvalifikovano filmsko tržište. Ovo nije bez značajan podvig, s obzirom na tržišnu dominaciju britanskih i američkih kompanija, pri čemu filmovi Johna Cleesea u produkciji Video Arta imaju veći udeo. "Seven Dimensions" je do sada producirala više od 300 filmova i video kasete i osvojila 70 nacionalnih i međunarodnih nagrada.

Eve Ash je svjesna da djeluje u vrlo konkurentnom i dinamičnom okruženju. Ona kaže da "Seven Dimensions" ne treba samo da uskladi svoje proizvode sa potrebama tržišta, već i da predvidi buduće potrebe. „Seven Dimensions“ stalno prati svoje unutrašnje i spoljašnje okruženje kako bi osigurala svoju visoku poziciju u ovoj važnoj dimenziji. Eve Ash kaže da je

²⁴Boulding, KE (1966). Ekonomija nadolazećeg svemirskog broda Zemlja. U H. Jarrett (Ed.), Kvaliteta okoliša u rastućoj ekonomiji (str. 3-14). Baltimore, MD: Resursi za budućnost/

njena organizacija fleksibilna i izuzetno spremna da odgovori na promjenjive potrebe. Ima malo stalnog osoblja i po potrebi angažuje slobodne stručnjake. Čvrsto vjeruje u "okupiti najbolje ljude na svim nivoima, najbolje pisce, najbolje režisere, najbolje glumce, najbolju snimateljsku ekipu", a zatim ih dobro koordinirati. Na taj način rezultat mora biti dobar.

Budući da je domaće tržište malo, proizvodi "Seven Dimensions" moraju se prodavati na međunarodnom nivou ako kompanija želi da napreduje. Ovo je ubrzalo proizvodnju generičkih paketa za obuku koji su prevedeni na različite evropske i azijske jezike i pušteni u međunarodnu prodaju. U to vrijeme, ovo je bila visokorizična odluka, ali se vremenom pokazala kao ispravna. Poslovni treneri komentarišu da su teme i sadržaji pojedinih videa "pre vremena".

2.1.2. OPŠTE SPOLJAŠNJE OKRUŽENJE

Eksterno okruženje se sastoji od svih faktora izvan organizacije koji mogu uticati na njene aktivnosti. Neki od ovih faktora će imati direktan uticaj na performanse organizacije, neki će uticati povremeno, a neki mogu biti potpuno irelevantni. Nazivamo ih općim vanjskim okruženjem.

Svaka organizacija radi u istom opštem okruženju. Međutim, neke snage tog okruženja ili neki dijelovi određene snage važniji su za neke organizacije nego za druge. Kada se razdvoje, onda se imenuju kao specifično vanjsko okruženje.

Da bi razumela svoje spoljašnje okruženje (opšte i specifično) i prisvojila u svoju korist prednosti i mogućnosti, minimiziranjem pretnji koje donosi okruženje, organizacija mora prvo da identifikuje glavne aspekte okruženja koji utiču na njene aktivnosti i one specifične faktore svojstvene njejoj aktivnosti, a zatim da osmisli prikladan metod posmatranja ovih sila. Ove informacije se mogu analizirati kako bi pomogle organizaciji da planira svoju budućnost.

Troškovi proizvodnje će uvijek biti kritično pitanje za menadžere. Bilo da su primarni troškovi sirovina ili troškovi rada, menadžeri moraju poštovati višestruke pritiske koji utiču na ove faktore.

Treba spomenuti i politiku vlade, posebno fiskalnu i finansijsku politiku. Trenutni nivoi ključnih indikatora, kao što su rast ekonomije i stope inflacije, moraju se pomno pratiti i resursi i vrijeme dodijeliti za predviđanje ekonomije i očekivanih promjena koje mogu uticati na organizaciju.

Međutim, menadžeri također moraju gledati dalje od ovih primarnih ekonomskih problema i prepoznati ogromne promjene koje su se dogodile u svijetu i naravno preko okeana, u načinu na koji je ekonomija strukturirana na primjeru razvijenih zemalja.

Tehnologija se sastoji od primjene znanja za specifične svrhe u bilo kojem dijelu poslovanja koji se vodi. Korištenje tehnologije i zaštićeni nivo tehnoloških prednosti su glavna briga organizacije. Ako organizacija ne koristi tehnologiju visokog nivoa, na nju i dalje može uticati napredak tehnologije ako su njeni konkurenti ili dobavljači usvojili novu tehnologiju.

Evidentno je da mnoga zanimanja nestaju, posebno ona iz prerađivačke industrije, zbog uvođenja novih tehnologija. U razvijenom svijetu veliki dio novih profesija svrstava se u kategoriju "visoke tehnologije". Ova tendencija je najizraženija u oblastima obrade informacija. Međutim, sveukupno se čini da su gubici kada se uvede nova tehnologija profesija veći od dobitaka.

Neke od velikih promjena u tehnološkim okruženjima posljednjih godina uključuju:²⁵

- prošireno predstavljanje miniračunara i sofisticiranog softvera,
- telekomunikacioni sateliti
- robotika i automatizovane linije
- umjetna inteligencija

2.1.3. SOCIOKULTURNI UTICAJ

Sociokulturne sile mogu ometati menadžere u donošenju odluka jer proizlaze iz njihovih uvjerenja, ponašanja, vrijednosti i normi ponašanja cjelokupne populacije. Ove snage proizlaze iz historije, tradicije i obrazovanja, te iz vjerskog i etničkog porijekla. Kako se društveno-kulturna ponašanja mijenjaju, postoji potreba za različitim vrstama proizvoda, usluga i različitost u onome što ljudi smatraju "dobrim" ili "lošim" ili u onome što je, ili nije prihvatljivo ponašanje organizacije.

Vrijednosti i običaji zajednice će diktirati kako će većina organizacija i menadžera u toj zajednici djelovati. Ove vrijednosti i običaji imaju tendenciju da se sporo mijenjaju. Na primjer, stereotipne percepcije o ženama kao radnoj snazi i dalje utiču na njihovo učešće u određenim profesijama, pa je njihovo prisustvo na menadžerskim nivoima još uvijek nisko.²⁶

²⁵Johns Hopkins University Press. Preuzeto 6. maja 2018. sa http://arachnid.biosci.utexas.edu/courses/THOC/Readings/Boulding_SpaceShipEarth.pdf.

²⁶Duran, CD, Gogan, LM, Artene, A. i Duran, V. (2015). Komponente održivog razvoja – mogući pristup. *Procedia Ekonomija i finansije*, 26, 806-811. Preuzeto 20. novembra 2015. sa [https://doi.org/10.1016/S2212-5671\(15\)00849-7](https://doi.org/10.1016/S2212-5671(15)00849-7).

Neke od najvećih promjena u okruženju u smislu socio-kulturnih faktora posljednjih godina uključuju:

- ✚ zakon o jednakim mogućnostima zapošljavanja
- ✚ briga o fizičkoj spremi
- ✚ integracija osoba sa invaliditetom u osnovno obrazovanje (i u zajednicu općenito)
- ✚ rast dvostrukog prihoda domaćinstva
- ✚ rast netradicionalnih domaćinstava (jednočlana, jednoroditeljska, bez djece, vanbračna domaćinstva)

2.1.4. DEMOGRAFSKI UTICAJ

Informacije i saznanja o tome kako se stanovništvo mijenja u svom broju, sastavu i lokaciji korisne su informacije za sve zaposlene. To može istaći potencijalno povećanje i smanjenje potražnje, pojavu i unapređenje poslovnih prilika. Na primjer, smanjenje nataliteta i starenje stanovništva znači smanjenu potražnju za dječjim proizvodima i uslugama vezanim za djecu i povećanu potražnju za slobodnim aktivnostima za starije, zdravstvenim uslugama za starije osobe itd.

Povećanje prosječne starosti stanovništva ima implikacije na vladinu politiku o tome kako podržati sve veći broj ljudi koji se smatraju nesposobnim za rad. Sve ovo će također uticati na prirodu i izbor traženih državnih usluga.

Neke od najvećih promjena u okruženju u pogledu demografije posljednjih godina uključuju:²⁷

- ✚ migraciju radničke klase iz naselja u grad (obično ih zamjenjuju mladi profesionalci),
- ✚ povećanje urbanog širenja,
- ✚ kretanje iz sela u grad,
- ✚ geografsko premještanje vladinih odjela i glavnih pružatelja državnih usluga.

2.1.5. EKONOMSKI UTICAJ

Na većinu aktivnosti utiču ekonomski faktori, kao što su priroda ponude i potražnje, troškovi proizvodnje, nivo inflacije, fluktuacije međunarodnih valuta itd. Kao posljedica toga, menadžeri moraju posvetiti više vremena i energije posmatranju i predviđanju ekonomije.

---

²⁷EEA, Evropska agencija za životnu sredinu (1999). Indikatori okoliša: tipologija i pregled. Tehnički izvještaj, EEA izvještaj br. 25. Kopenhagen: EEA.

Kao primjeri velikih promjena u okruženju u pogledu ekonomskih pitanja u posljednjih nekoliko godina su:

- ✚ veliko restrukturiranje u nekim industrijama,
- ✚ sporiji realni rast,
- ✚ internacionalizacija ponude i potražnje,
- ✚ rast uslužnog sektora i
- ✚ viša stopa rezidualne nezaposlenosti.

2.1.6. POLITIČKI/PRAVNI UTICAJ

Vladini, savezni, državni i lokalni zakoni utiču na to šta organizacije mogu, a šta ne mogu da rade. Neki zakoni imaju ogroman uticaj, na primjer, nedavna deregulacija finansijskog sektora i potreba da poslodavci daju anuitete svojim zaposlenima.

Neke organizacije, zbog prirode njihovog poslovanja, pomno su praćene od strane pojedinih državnih organa. Na primjer: poslovanje s hranom regulišu vladini odjeli za upravljanje zdravstvom; komisija za trgovinu i razmjenu je potencijalni regulator svih poslovnih organizacija.

Vladini propisi mogu biti skupi za organizacije i smanjiti diskreciju menadžera, a mogu ograničiti dostupne izbore. Menadžeri treba da znaju sa kojim pravnim preprekama će se susresti prilikom realizacije aktivnosti svoje organizacije i kakvu pravnu zaštitu imaju. Treba ih upozoriti na pritiske promjene i uključiti ih u svoj proces planiranja. Na primjer, nedavni zakoni daju više odgovornosti direktorima kompanija. To može uticati na želju ljudi da postanu direktori kompanija, a time i na talente i stručnost u organizacijama u razvijenim zemljama.²⁸

Neke velike promjene u političkom/pravnom okruženju posljednjih godina uključuju:

- ✚ povećanje broja jednostranih političkih kandidata,
- ✚ prebacivanje prioriteta sa obrazovanja, socijalne pomoći i javne podrške na privatnu podršku,
- ✚ inkorporacija i privatizacija organizacija javnog sektora,
- ✚ deregulacija pojedinih industrija.

---

²⁸Evropska komisija (2001b). Mjerenje napretka ka održivijoj Evropi: Predloženi indikatori za održivi razvoj. Luksemburg: Kancelarija za zvanične publikacije Evropskih zajednica.

2.1.7. GRUPE ZA PRITISAK

Postoje brojne grupe za pritisak ili posebne interesne grupe koje pokušavaju utjecati na djelovanje organizacije. Vjerovatno najpoznatiji su mediji, štampani i elektronski. Neke posebne interesne grupe su dobro organizovane. Imaju na raspolaganju velika sredstva i moćne su. Druge, iako možda lošije organizovane i finansirane, ipak imaju značajan uticaj, na primer lokalne aktivne grupe.

Neke od ovih grupa za pritisak mogu da izazovu preveliki pritisak i u stvari mogu dobiti državno finansiranje ili predstavljanje u odborima u određenim organizacijama. Menadžeri treba da prate postojanje i aktivnost takvih grupa i da ugrade ove informacije u svoj proces donošenja odluka.

Neke od glavnih promjena u životnoj sredini u smislu grupa za pritisak u posljednjih nekoliko godina uključuju:

- ✚ veći stepen sofisticiranosti u zauzetim pristupima,
- ✚ različiti raspon grupa za pritisak/interesnih grupa,
- ✚ prihvatanje zajednice potreba za osporavanjem nekih odluka/institucija,
- ✚ internacionalizaciju nekih problema.

2.1.8. MEĐUNARODNI UTICAJ

Međunarodno okruženje ima uticaja na svaku organizaciju u razvijenim zemljama. Na prvi pogled, neki menadžeri mogu vjerovati da je njegov utjecaj mali, ali prema opisu vidljivo je da poslujemo u globalnoj ekonomiji i nizu pitanja, poput strane konkurencije, prekomorske ponude, devizni kurs i najbolja svetska praksa će uticati na donošenje odluka u organizacijama.

Neke od glavnih promjena u okruženju međunarodnih odnosa posljednjih godina uključuju:

- ✚ koncept globalnog sela,
- ✚ shvatanja važnosti azijsko-pacifičkog regiona,
- ✚ smanjeni naglasak na Evropu,
- ✚ međunarodni naglasak na neke od grupa koje vrše pritisak.
- ✚ internacionalizam ponude i potražnje.

2.1.9. POSAO

Poslovni sektor, bilo privatno preduzeće ili neki drugi oblik vlasništva, osnova je ekonomskog blagostanja u razvijenim zemljama. To je ključni izvor stvaranja bogatstva i na kraju omogućava materijalno blagostanje svih stanovnika ovih zemalja. Njegovo zdravlje i sveukupne aktivnosti pomno prate njegovi pripadnici i vlada.

Neke od glavnih promjena u poslovnom okruženju posljednjih godina uključuju:

- ✚ veliko restrukturiranje nekih industrija, uključujući uklanjanje nekih barijera;
- ✚ državnu pomoć za izvoz;
- ✚ prepoznavanje doprinosa privatnog sektora većoj infrastrukturnom provizijom;
- ✚ veća kontrola poslovnih aktivnosti od strane državnih organa (kao što je Trgovinska komisija);
- ✚ veća upotreba informacionih tehnologija i
- ✚ priznanje najmanjeg učešća Australije u istraživanju i razvoju u poređenju sa drugim industrijalizovanim zemljama.

2.1.10. OBRAZOVANJE

Obrazovana i kvalifikovana radna snaga važan je preduslov za industrijsku naciju. Mogućnost adekvatnog školovanja i obučenosti zaposlenih uticaće na rad svih organizacija. Neke organizacije sa posebnim potrebama osjećaju pritisak da privlače i zadrže odgovarajuće osoblje više od drugih. Sada postoji veća svijest o potrebi „pametnog rada“ i o doprinosu dobro obučenih zaposlenika.²⁹

Neki primjeri velikih promjena u obrazovnom okruženju posljednjih godina uključuju:

- ✚ uvođenje školarine i/ili poreza za tercijarno obrazovanje,
- ✚ osnivanje privatnih univerziteta,
- ✚ komercijalizaciju i uvoz obrazovanja,
- ✚ uvođenje poreza na obuku.

Podrazumijeva se da se ove snage stalno mijenjaju u svojoj snazi i značaju u određenoj organizaciji. Postojeće snage mogu sporije skupljati snagu i nastaju nove snage koje će biti brze. Na primjer sile životne sredine su došle do tačke u kojoj sada imaju snažan uticaj na

---

²⁹Evropska komisija (2005). Mjerenje napretka ka održivijoj Evropi: indikatori održivog razvoja za Evropsku uniju. Podaci 1990-2005. Luksemburg: Kancelarija za zvanične publikacije Evropskih zajednica.

donošenje menadžerskih odluka. Faktori koji ranije nisu pomenuti mogu se pojaviti do kraja decenije.

Sve ove promjene u vanjskom okruženju predstavljaju prilike i prijetnje za organizaciju. Međutim, menadžeri bi trebali biti obaviješteni o njihovom postojanju kako bi preduzeli odgovarajuće mjere.

2.1.11. SPECIFIČNO SPOLJAŠNJE OKRUŽENJE

Menadžeri obično više pažnje posvećuju svom specifičnom eksternom okruženju nego općenitom eksternom okruženju. Ovo je razumljivo jer je specifično eksterno okruženje onaj dio koji je važniji da organizacija ostvari svoje ciljeve

Specifično eksterno okruženje je jedinstveno i dinamično za svaku organizaciju, tj. stalno se razvija i menja. Ovo obično uključuje kupce/potrošače, finansijske institucije, konkurenciju, dobavljače, sindikate i brojna regulatorna tijela.

2.1.12. KUPCI / KORISNICI

Sve organizacije postoje da bi zadovoljile potrebe kupaca ili korisnika. Ovi krajnji korisnici su ti koji apsorbiraju rezultate organizacije. Kupci/korisnici predstavljaju veliki dio varijabilnosti organizacije, jer se njihove sklonosti mogu promijeniti. Naravno, neke organizacije se suočavaju sa većom varijabilnošću svojih kupaca od drugih. Na primjer: klijenti državne bolnice predstavljaju manje varijabilnosti za organizaciju od kupaca u maloprodajnim objektima.

2.1.13. FINANSIJSKE INSTITUCIJE

Organizacije zavise od brojnih finansijskih institucija kako bi započele, održale i proširile poslovne aktivnosti. Ove finansijske institucije mogu se razlikovati od komercijalnih banaka, investicionih banaka, finansijskih kompanija, osiguravajućih društava i stambenih zadruga.

Sa deregulacijom finansijske industrije mnogo je veća konkurencija na tržištu i finansijske institucije se nadmeću jedna sa drugom u ponudi posebnih usluga za privlačenje novih klijenata. Međutim, i dalje je važno uspostaviti dobar radni odnos sa ključnim finansijskim institucijama organizacije.

2.1.14. KONKURENCIJA

Nijedna organizacija ne može sebi dozvoliti da ignoriše svoju konkurenciju; kazne su visoke ako to uradi. Sve organizacije, čak i monopoli imaju konkurenciju. Na primjer. MySpace se takmiči sa Diamarijem, Ford sa Holoenom, a MIT Univerzitet sa Univerzitetom u Oksfordu. Pošta SAD ima monopol nad poštanskim uslugama, ali se takmiči sa raznim službama dostave i drugim oblicima komunikacije, kao što je telefon. .

Prikupljanje informacija za razumijevanje industrijske konkurencije organizacije je složen, dugotrajan i skup poduhvat. Međutim, da bi organizacija povećala svoj tržišni udio, prihvaćeno je da mora preuzeti posao od nekog drugog (ili povećati veličinu tržišta, što se smatra težim). Kao rezultat toga, informacije o proizvodima i uslugama konkurenata, Kao i o njihovim aktivnostima su od vitalnog značaja.

2.1.15. DOBAVLJAČI

Dobri odnosi sa dobavljačima su fundamentalni za nesmetano funkcionisanje svake organizacije. Svako organizaciji su potrebne sirovine, usluge (informacije, finansije, itd.), energija i drugo u cilju plasiranja proizvoda na tržište. Organizaciji su često potrebne posebne usluge, kao što su brza isporuka, liberalni kreditni uslovi i manje narudžbe od uobičajenih. Stoga je od posebne važnosti da organizacija ima dugoročan i obostrano koristan odnos sa svojim dobavljačima.

2.1.16. DIONIČARI

Ljudi ili grupe koji imaju poseban interes za aktivnosti organizacije nazivaju se dioničari. U različito vrijeme i po različitim pitanjima, neki od dioničara mogu izvršiti značajan pritisak na organizaciju. Neki uobičajeno identifikovani dioničari su:³⁰

- ✚ **šira javnost:** od organizacije se očekuje da učestvuje i doprinosi zajednici u cjelini; tako da će biti dobar građanin i ponašati se na zakonit i etički način.
- ✚ **mjesne zajednice:** očekuje se da će organizacija omogućiti produktivno, sigurno i zdravo zapošljavanje; tako će učestvovati u lokalnim, kulturnim i humanitarnim projektima i pokazati posvećenost zajednici.
- ✚ **dioničari:** kao vlasnici organizacije (u privatnim kompanijama) očekuju dio raspodijeljene dobiti, od dodatnih ponuđenih dionica i korišćenja svojih glasačkih prava.

---

³⁰IUCN, Međunarodna unija za očuvanje prirode i prirodnih resursa (1980). Svjetska strategija očuvanja: Očuvanje živih resursa za održivi razvoj. Preuzeto 7. novembra 2015. sa <https://portals.iucn.org/library/eles/documents/WCS-004.pdf>.

Postoji veliki broj potencijalnih dioničara, poput susjeda. Oni ljudi/organizacije koji borave u blizini zgrada u vlasništvu organizacije i lokalnih preduzeća, koji se oslanjaju na cirkularnu trgovinu zaposlenih u organizaciji itd.

Interni stejkholderi uključuju zaposlene u organizaciji, koji se oslanjaju na organizaciju za svoju egzistenciju. Kada je organizacija podijeljena na pojedinačne profitne centre, neki od ovih centara se više oslanjaju na svoje interne kupce (unutar organizacije) nego na svoje eksterne kupce. Međutim, također je važno zapamtiti da je težina, dizajn rada, stil upravljanja i nadzor usmjeren ka tome da svi u organizaciji služe internim klijentima.

2.2. SINDIKATI

Sindikati se ponekad smatraju grupama za pritisak, ali zbog njihovog širokog prisustva i moći zaslužuju posebnu pažnju. Organizirani sindikati imaju potrebu da budu prepoznati kao pregovaračko tijelo za zaposlene i želju da zadrže ulogu sindikata kao člana poslovnih organizacija.³¹ Menadžeri ne samo da će morati da se bave sindikatima u vezi sa njihovim aktivnostima, već će morati da prihvate sindikalnu neizvesnost, kao što je restrukturiranje, kompenzacija, sindikalizacija, pregovaranje sa preduzećima, politika.

2.2.1. REGULATORNA TIJELA I VLADINI ODJELI

Regulatorna tijela i vladini odjeli utiču na to šta organizacija može, a šta ne može. Stoga je svaka organizacija na neki način sve više uključena u njih. Može se raditi o zapošljavanju (zdravstveno osiguranje i sigurnosne potrebe, veliki godišnji anuitet) ili vođenju evidencije (državna dobit, porezna potraživanja). Zato što organizacije iz ovih tijela istražuju nova područja, svojim aktivnostima i potrebama stvaraju neizvjesno okruženje za organizaciju sa kojom saraduju i, kao posljedicu toga, ograničavaju slobodu menadžera u donošenju odluka.

Postoji mišljenje da država narušava efikasnost organizacija (i profitabilnih i neprofitabilnih). Suprotno gledište je da vlada štiti zajednicu od ekscesa i djeluje kao javni nadzornik. Međutim, neki ljudi tvrde da su troškovi regulacije veći od koristi i da je potrebno osmisliti bolji sistem.

2.3. UNUTRAŠNJE OKRUŽENJE

Kao i vanjsko okruženje, unutrašnje okruženje se sastoji od brojnih interno povezanih i međuzavisnih varijabli. Ove varijable ili snage se mogu posmatrati kao prednosti ili slabosti

---

³¹Drjača, M. (2015). Koncept cirkularne ekonomije. Kvalitet i izvrsnost, 4(9-10), Beograd: Fondacija za kulturu kvaliteta i izvrsnosti, 18-22.

i njima treba upravljati tako da se snage fokusiraju i optimizuju, a slabosti minimiziraju i adresiraju.

U organizacionoj bazi, faktori koji doprinose prirodi kulture organizacije su struktura odnosa, politika kompanije, kadrovska praksa, radni tok i radne navike.

2.3.1. KULTURA

Karakter organizacije, ili bolje rečeno – njena kultura, evoluirala tokom vremena i ogleda se u prihvaćenim uverenjima, vrednostima i očekivanjima zaposlenih. Ovo ima tendenciju da bude duboko usađeno i direktno utiče na percepciju zaposlenih o njihovom radnom okruženju. Na individualnoj osnovi, faktori koji doprinose prirodi kulture organizacije su stepen povjerenja, preuzimanje rizika, stres, strahovi i anksioznosti i društvena interakcija.

2.3.2. PROIZVEDENA ROBA I USLUGE

Vrsta aktivnosti koju organizacija sprovodi uticaće na unutrašnje okruženje i oblikovati vrste pritisaka ili sila koje stvara unutrašnje okruženje. Ako se radi o proizvodnoj organizaciji koja proizvodi električne dijelove u tvorničkom okruženju masovne proizvodnje, onda će to utjecati na fizičku lokaciju proizvodnog prostora, ureda i zaposlenih (njihovo obrazovanje, članstvo u sindikatu, itd.). Ako proizvodi ne idu direktno do krajnjeg korisnika, već su dio drugog procesa, onda je fokus drugačiji od onog u organizaciji koja se direktno bavi javnošću.

2.3.3. UPOTREBA TEHNOLOGIJE

Bilo da je organizacija "visokotehnološka" ili "niskotehnološka" može stvoriti sile unutar sebe koje stvaraju neizvjesnost za menadžere. Ažuriranje tehnologije može biti skupo, a ponuđeno znanje može biti izazov za zaposlene menadžere. Međutim, da bi ostale konkurentne na svom tržištu, organizacije moraju držati korak.

Uvođenje nove tehnologije znači promjenu kojom se treba dobro upravljati. Također, to može značiti i smanjenje broja osoblja, prekvalifikacije, nove rasporede rada itd. Ako organizacija ne ide u korak s ponuđenom tehnologijom, njeni zaposleni mogu osjetiti da se njihove sposobnosti ne unapređuju i mogu tražiti novi posao.³²

Nekim organizacijama, zbog prirode tehnologije koju koriste, trebaju zaposleni sa određenim vještinama (inženjeri u građevinskim kompanijama, informatičari u kompanijama

---

³²Drljača, M. (2015). Koncept cirkularne ekonomije. Kvalitet i izvrsnost, 4(9-10), Beograd: Fondacija za kulturu kvaliteta i izvrsnosti, 18-22.

za razvoj softvera, obični radnici u kompanijama za masovnu proizvodnju) i to će uticati na kulturu organizacije, stil upravljanja itd.

2.3.4. GRUPE ZA PRITISAK

Grupe pritiska uvijek postoje u organizaciji i mogu biti posebno otvorene i poznate menadžmentu ili mogu biti neformalne i nepoznate. Priroda grupa za pritisak može varirati od aktivnog članstva zaposlenih u sindikatima i profesionalnim udruženjima, do okupljanja zaposlenih kako bi izvršili pritisak na organizaciju za bolja parking mjesta, ustanove za brigu o djeci, ili čak protest protiv odluke uprave koja ih pogađa.

Sve grupe za pritisak utiču i oblikuju unutrašnje okruženje organizacija i u različitom stepenu ometaju ili poboljšavaju domen menadžerskog odlučivanja.

2.3.5. POLITIKE/PROCEDURE/PRAVILA

Postojanje politika, procedura i pravila formira okvir u kojem se od zaposlenih očekuje da rade. Ovo u određenoj mjeri smanjuje nivo neizvjesnosti organizacije. Međutim, ako ih je teško zadovoljiti ili kazniti, zaposleni mogu pokušati "pobijediti sistem" ili igrati "igre" sa sistemom.

Sasvim neočekivano, ovo može stvoriti problem i menadžeri bi trebali pratiti situaciju. Naravno, ovo može uticati na kulturu organizacije, što je može učiniti manje doslednom u skladu sa željenim ciljevima organizacije.

2.4. UNUTRAŠNJA POLITIKA

Sve organizacije imaju neku vrstu političke aktivnosti koja se pojavljuje u njima. To jednostavno mogu biti pojedinci koji se bore za mjesto u hijerarhiji na pošten i dobar način. Međutim, može uključiti i ambiciozne pojedince koji, u pokušaju da dođu do pozicije višeg menadžmenta, mogu uvesti nepošteno ponašanje.

Ovo može stvoriti klimu neizvjesnosti i nepovjerenja unutar organizacije, otežavanje rada menadžera u smislu donošenja odluka i ostvarivanje saradnje zaposlenih u donošenju odluka koje će doprinijeti da se rad odvija prema planu.

2.4.1. RADNA PRAKSA

Tamo gdje se promovira nova radna praksa ili više vještina, javlja se stepen neizvjesnosti. U vezi s tim postavljaju se pitanja: Kako će funkcionirati nove procedure? Da li će zaposleni moći da ostvare projektovane rezultate i sl.? U mnogim organizacijama radna

praksa, ko šta radi i oprema koja se koristi su pod stalnim nadzorom, kako bi se iz datih resursa dobio najbolji rezultat. Ova stalna aktivnost stvara nesigurnost na radnom mjestu i još je jedan faktor koji menadžeri moraju uključiti u proces donošenja odluka.

2.4.2. ČLANSTVO U SINDIKATU

Iako nisu svi zaposleni članovi sindikata, većina organizacija ima sindikalno predstavništvo među svojim zaposlenima. To može izazvati pritisak u organizaciji, jer sindikat zahtijeva od svojih članova da rade pod određenim uslovima, što organizaciji ne odgovara uvijek. Sindikati se stalno mijenjaju i njihova neizvjesnost se može proširiti na cijelo radno mjesto.

2.4.3. STIL RUKOVOĐENJA

Stil rukovođenja je važna varijabla među mnogim silama u organizaciji. Postoji li dominantan stil među menadžerima organizacije? Ako jeste, izaziva li to sukob između menadžera koji su kreatori ovog stila i onih koji to nisu? Da li je priroda organizacije, očekivanja zaposlenih, itd. adekvatno prikazana? Da li je zastarjela? Da li ostvaruje ciljeve organizacije? Istraživanja su pokazala da ovaj aspekt organizacionog života, neadekvatno prikazan, može izazvati veliko nezadovoljstvo.

2.4.4. STEPEN PROMJENE KOJA SE DEŠAVA U ORGANIZACIJI

Mnoge vrste faktora doprinose organizacijskim promjenama i sve organizacije doživljavaju promjenu. Međutim, neke organizacije postoje u turbulentnijim okruženjima od drugih. Stepenn promjene koja se dešava je još jedan faktor koji pritisak i utiče na domen i fleksibilnost menadžera prilikom donošenja odluke.

U nekim organizacijama stalne promjene čine zaposlene otpornijima i sposobnijima da se suoče sa promjenama ili da bolje upravljaju promjenama, dok ih u drugim organizacijama čini otpornijima na promjene. Mnogo zavisi od drugih varijabla u jednačina i od načina na koji se promjena implementira.³³

Razgovarali smo o okruženju, kako eksternom (opštem i specifičnom) tako i unutrašnjem. Menadžerski posao je često težak i on ili ona upravljaju složenim okruženjem u kojem su mnoge snage povezane na određeni način.

Sada da vidimo kako menadžeri planiraju da upravljaju svojim okruženjem.

---

³³Kirchherr, J., Reike, D. i Hekkert, M. (2017). Konceptualizacija cirkularne ekonomije: analiza 114 definicija. *Resources, Conservation & Recycling*, 127, 221-232. DOI: doi.org/10.1016/j.resconrec.2017.09.005.

2.4.5. UPRAVLJANJE OKRUŽENJEM

Sve organizacije se suočavaju sa određenim stepenom nesigurnosti u okruženju. Stepenu ove nesigurnosti zavisiće od prirode organizacije, od vrste djelatnosti kojom se bavi i od svrhe izbora i od postojećih uslova.

Znamo da menadžeri mogu donositi efikasne odluke kada je neizvjesnost smanjena. Kao posljedica toga, menadžeri pokušavaju da smanje nivo neizvesnosti sa kojom se suočava njihova organizacija u pokušaju da upravljaju okruženjem.

Postoje dvije strategije koje menadžeri mogu usvojiti u pokušaju da smanje nesigurnost u okruženju:

1. prilagoditi i promijeniti svoje postupke kako bi odgovarali okruženju - interne strategije.
2. pokušati promijeniti okruženje kako bi odgovaralo organizaciji –eksterne strategije.
  - a. Robbins i Barnwell predlažu izbor internih i eksternih strategija koje su sažete na slici 1.6. ispod.

2.5. INTERNE STRATEGIJE

Sve vrste organizacija, male ili velike, javne ili privatne, mogu da smanje pritisak okruženja na svoje aktivnosti, a samim tim i stepen brojnih neizvesnosti sa kojima se suočavaju, izborom internih strategija.

2.5.1. OBOGAĆIVANJE/DEZINVESTIRANJE

Kada se menadžeri organizacije suoče sa nepoželjnim okruženjem, najlakši odgovor koji mogu da urade je da se isele iz tog područja aktivnosti i sprovedu aktivnosti koje se suočavaju sa mirnijim okruženjem.

Organizacije mogu izabrati proširenje svojih aktivnosti, tj. obogatiti ih, pod pretpostavkom da će u svakom trenutku neke aktivnosti naići na poželjne uslove.

Na primjer, Pacific Dunlop se bavi gumom, proizvodima široke potrošnje, inženjeringom, šumarstvom i građevinskim materijalima, te prehrambenim proizvodima.

Ovaj pristup se može pratiti neko vrijeme, s tim da se kompanija povremeno diverzificira u one djelatnosti koje su najmanje profitabilne ili dosljedno posluju u nepovoljnom okruženju. Istovremeno, organizacija bira nove aktivnosti koje će zamijeniti one koje je deinvestirala. Adelaide Steamship Company ('Adstem') je primjer organizacije koja koristi ovaj pristup.

2.5.2. GEOGRAFSKA RASPROSTRANJENOST

Neizvjesnost okoline ponekad zavisi od lokacije. Postoji velika politička, socijalna i ekonomska neizvjesnost u kojoj organizacija djeluje, kao u Libanu, Sjedinjenim Državama i Evropi. Da bi smanjile ovaj rizik, organizacije se mogu preseliti na prikladnije geografske lokacije ili izabrati da rade na više lokacija.

Čak i u jednoj državi neke republike ili regioni dozvoljavaju manju nesigurnost okruženja od drugih. Na primjer, oduvijek se smatralo da manji gradovi imaju stabilniju radnu snagu, s nižim lokalnim državnim porezima, naknadama i nižim cijenama nekretnina. Stoga, preseljenjem u takva područja, organizacije moraju smanjiti određene ekonomske i radne nesigurnosti.

2.5.3. STRUKTURIRANJE

Organizacije koje rade u dinamičnom okruženju mogu strukturirati organizaciju na način koji najbolje odgovara okruženju. Ovo uključuje određeni stepen decentralizacije i nekoliko nivoa upravljanja kako bi se omogućila fleksibilnost i brzina u donošenju odluka. Nekoliko procedura i politika povećava diskreciona ovlašćenja menadžera i omogućava brži odgovor u nastalim situacijama. Priroda radne prakse ovdje može biti uticajni faktor.

Postoji i izbor strukturnih opcija koje organizacija može usvojiti kako bi odgovarala svom okruženju. Jednom ubačeni, oni nisu fiksni već se stalno razvijaju kao odgovor na promjene u okruženju.³⁴

2.5.4. POSMATRANJE OKRUŽENJA

Praćenje okruženja uključuje posmatranje kako bi se identifikovale akcije koje imaju uticaj na organizaciju. Prikupljene informacije se analiziraju i izrađuju različita predviđanja (gdje je to prikladno). Ova aktivnost može pružiti ogromnu korist u smislu pomoći organizaciji da planira budućnost, ali također pomaže u prihvatanju promjena i prilagođavanju promjenama u organizaciji, čime se smanjuje nivo neizvjesnosti s kojom se ona suočava.

Praćenja okruženja može biti formalno i skupo. Na primjer, kada istraživanje tržišta je sprovedeno ili nabavljeno od treće strane. To može biti posebno skupo i dugotrajno kada se

---

³⁴UNDP, Program Ujedinjenih nacija za razvoj (2015c). Preuzeto 21. septembra 2015. sa <http://www.undp.org/>.

izvode određena ekonomsko-tehnološka ili ekološka istraživanja, koja se posebno odnose na interese organizacije.

S druge strane, praćenje okruženja može biti neformalno i jeftino. Menadžeri to mogu sprovesti tako što će pažljivo pratiti trgovačke časopise, poslovne časopise, novine i čitanjem opšte literature, upoznavanjem i razgovorom sa ljudima različitih profesija i stalnom imanjem u vidu probleme koji mogu biti važni za njihovu organizaciju. Količina informacija prikupljenih na ovaj način može biti iznenađujuće velika.

SWOT (snage, slabosti, prilike i prijetnje) analiza je primjer aktivnosti praćenja okruženja koja se može provesti, bilo formalno ili neformalno, i može pružiti organizaciji vrijedne informacije koje će pomoći u donošenju upravljačkih odluka.

Svi članovi organizacije mogu biti uključeni u praćenje okruženja. Međutim, pojedine profesije su same po sebi spremnije za ovu vrstu aktivnosti. Na primjer, predstavnici prodaje, menadžeri nabavke i HR profesionalci obično imaju više mogućnosti da upoznaju ljude izvan organizacije nego drugi članovi organizacije. Ove ljudi se često nazivaju eliminatorima ograničenja, jer rade kao agenti razmene između organizacije i njenog okruženja – deluju na granici. Kao posljedica toga, oni su najpogodniji da budu uključeni u praćenja okruženja.

Kako god, kao što su naglasili Burak i Mathis, posmatranje je od male koristi osim ako ne omogućava praktičnu primjenu. Zapravo, nedisciplinirano prikupljanje informacija dovodi do preopterećenja informacijama i njihovog zamaglivanja pri upotrebi. Informacije moraju biti povezane sa njihovom implikacijom u kolektivizaciji strukture, sistema, izvora, aktivnosti i veza.

2.5.5. NIVELIRANJE

Niveliranje je aktivnost koja pokušava da smanji uticaj okruženja na organizaciju. Organizacije koje najčešće koriste nivelaciju su avio kompanije, kompanije za iznajmljivanje automobila, kompanija iz oblasti maloprodaje i iz oblasti telefonskih usluga.

Na primjer, avio kompanije nude vrlo različite cijene karata u zavisnosti od dijela dana, dana u sedmici, od toga da li se plaćaju unaprijed itd. Svrha ovoga je da se izgadi vrhunac potražnje kako bi se maksimizirala potražnja u različitim dijelovima dana, sedmice, godine itd. Kompanije za iznajmljivanje automobila rade isto, nudeći niže cijene za vikend najam. Tokom sedmice potražnja za iznajmljenim automobilima je veća, dok je vikendom manja. Nudeći niže cijene vikendom, kompanije za iznajmljivanje automobila nadaju se da će izgaditi potražnju i privući upotrebu vozila koja bi inače bila neupotrebljiva.

Maloprodajne radnje obično iskorišćavaju periode kupovine s popustom, kao što je onaj poslije Božića ili onaj usred sezone (usred zime). Ovi periodi su postali tradicionalna prodajna vremena jer tada kompanije pokušavaju zadovoljiti potražnju kupaca. Telefonske usluge primjenjuju istu taktiku nudeći jeftinije pozive poslije radnog vremena noću i vikendom.

Ovi načini, kao i drugi različiti načini niveliranja, pomažu organizaciji da bolje prilagodi svoje okruženje aktivnostima, smanjujući neizvjesnost s kojom se suočava.

2.5.6. AMORTIZACIJA

Amortizacija je još jedna strategija koja štiti organizaciju od nepovoljnih uslova ili potencijalno nepovoljnih uslova u okruženju. Amortizacijom svojih investicionih i proizvodnih aktivnosti, organizacija može nastaviti sa radom, veoma često i u neizvesnim uslovima.

Što se tiče investicija, organizacije depresiraju kada akumuliraju materijale, koriste različite dobavljače, zapošljavaju ili obučavaju nove zapošljene ili se bave preventivnim održavanjem. Sve ove aktivnosti pomažu organizaciji da zaštiti svoje poslovanje od neočekivanog djelovanja. Ova vrsta amortizacije može smanjiti utjecaj industrijskih sporova, spriječiti kvar opreme i posljedične gubitke i kašnjenja, te može pomoći organizaciji da stekne prednost u preokretu ekonomije.

Amortizacija proizvodnje može uključivati stvaranje rezervi kako bi organizacija bila spremna da zadovolji povećanu potražnju i nikada ne bi bila u poziciji „nedostaje“. Organizacija može razviti strategije za različite mogućnosti tako da će uvijek imati poziciju povlačenja. Na ovaj način, u bilo kojoj situaciji, organizacija će znati parametre različitih proizvoda.

Amortizacija može donijeti mnoge koristi smanjenjem neizvjesnosti. Međutim, ovo može biti skupo (trošak obrtnog kapitala prilikom skladištenja materijala i gotovih proizvoda) tako da se očekivane koristi moraju pažljivo odmjeriti u odnosu na očekivane troškove.

2.5.7. OGRANIČENJE

U situaciji kada postoji neizvjesnost zbog viška potražnje, organizacija može ograničiti svoje proizvode i usluge, tj. smanjiti proizvodnju prema unaprijed utvrđenom sistemu prioriteta. kako bi se smanjila neizvjesnost.

Bolnice, ustanove visokog obrazovanja i pošte koriste sistem ograničenja. Na primjer, bolnice uvijek ograničavaju broj kreveta za nehitne prijeme tako da u slučaju katastrofe (željeznička nesreća ili veći požar) ima slobodnih kreveta za teže povrijeđene.

Potražnja za visokoškolskim mjestima uvijek je veća od ponude, pa tercijarne ustanove ograničavaju raspoloživa mjesta primanjem studenata koji su postigli određene rezultate.

Pošte ne mogu biti sigurne da će sve pošiljke poslate poštom tog dana stići na željeno odredište sljedećeg dana, pa ograničavaju svoje usluge tako da pošta poslana do određenog doba dana ili ona sa dodatnom poštarinom sigurno stiže sljedeći dan.

2.6. EKSTERNE STRATEGIJE

Strategije koje organizacija koristi da promijeni vanjsko okruženje kako bi ga učinila pogodnijim za aktivnosti organizacije nazivaju se eksternim strategijama. Ovo se proteže od upotrebe reklama za uticaj na odluke kupaca, sve do sklapanja ugovora sa dobavljačima ili čak sa konkurentima na tržištu.

2.6.1. OGLAŠAVANJE

Organizacije pokušavaju stvoriti lojalnost potrošača i stabilizirati potražnju kroz oglašavanje. Na ovaj način organizacije mogu određivati cijene bez mnogo brige o tome kako će njihova konkurencija reagirati.

Proizvođači proizvoda široke potrošnje uveliko se oslanjaju na oglašavanje. Imaju budžete od miliona dolara kako bi pokušali stvoriti lojalnost potrošača putem reklama i korišćenjem različitih tehnika kako bi utjecali na ciljno tržište. Neki proizvodi su kratkotrajni (na primjer, modernije igračke i igrice), a drugi su dugotrajni (na primjer, "Mars" čokolade, "Coca-Cola", "Kleenex" maramice).

2.6.2. LOBIRANJE

Lobiranje je uobičajena praksa u kojoj organizacije pokušavaju iskoristiti utjecaj kako bi održale proizvodnju koja im odgovara. Jednostavno, "vozila" za lobiranje mogu biti pojedinačni menadžeri koji koriste stare prijatelje na ključnim pozicijama da utiču na njihovu odluku. Lobiranje može biti formalnije i opsežnije analizirano. Većina organizacija ima relevantna trgovinska udruženja i jedna od uloga ovih tijela je lobiranje kod članova parlamenta i drugih ključnih interesnih grupa, kako bi se čuli stavovi i zabrinutosti industrije.

Organizacije također mogu angažovati posebnog lobistu, kako bi poboljšale pokušaj ili cilj da dođu do određene proizvodnje. Lobiranje kod poslanika je prihvaćena praksa. I zaista, lobisti moraju biti registrovani i voditi evidenciju o organizacijama za koje djeluju.³⁵

---

³⁵UNDP, Program Ujedinjenih nacija za razvoj (2015c). Preuzeto 21. septembra 2015. sa <http://www.undp.org/>.

Organizacije lobiraju da postignu promjene ili da održe status quo.

Duhanska institucija je primjer organizacije koja primjenjuje lobiranje kako bi smanjila neizvjesnost svog okruženja. Očigledno je da nije protiv promjena, ali želi da promjene idu njoj u prilog. Organizacije koje lobiraju kod vlada da održe status quo ili da stabilizuju industriju su udruženja ljekara, stomatologa i druga različita profesionalna udruženja. Njihova udruženja lobiraju kod državnih odbora za licenciranje, da zabrane ulazak drugih udruženja, da regulišu konkurenciju i drže svoje profesije relativno stabilnim.

2.6.3. SELEKTIVNA IMENOVANJA

Imenovanje pravih ljudi u organizaciji može pomoći organizaciji da utiče na svoje okruženje. Na primjer, prodajne organizacije često zapošljavaju prodajne predstavnike ili rukovodioce iz konkurentskih organizacija, jer se na taj način upoznaju s praksom i budućim planovima svojih konkurenata.

Ljudi se često zapošljavaju zbog svojih kontakata, eventualno u vladi ili sa dobavljačima, što koristi organizaciji. Na primjer, bivši vojni ili zračni oficiri su često zaposleni u firmama koje su dostavljači snaga odbrane, a bivši policajci su zaposleni u agencijama za sigurnost i osiguravajućim kompanijama. U stvari, oglasi za posao jasno pokazuju da se od kandidata očekuje da imaju dobre kontakte u određenim oblastima.

Drugi pristup za smanjenje nesigurnosti okruženja organizacije je imenovanje odabranih pojedinaca ili predstavnika određenih grupa u odbor i organizaciju ili u ključni komitet. Sastav upravnog odbora javne ustanove obično odražava glavnu djelatnost i izvore podrške iz njenog okruženja. Kompanije orijentisane na tehnologiju i inženjering obično imaju veći procenat naučnika i inženjera u svojim odborima; organizacije sa većom potrebom za kapitalom i/ili finansijskom ekspertizom imaju veći procenat bankara, investitora i predstavnika osiguravajućih društava u svojim odborima. Oni koji se oslanjaju na vladine kontakte često imaju bivše vladine službenike u svojim odborima.

Organizacije visokog profila koje su osjetljive na javno mnijenje mogu imenovati ljude iz posebnih interesnih grupa, kao što su grupe potrošača i zaštite prirode, često istaknute žene ili pripadnice određene etničke grupe. Takvi članovi odbora često su i članovi drugih odbora i organizacija i kao posljedicu donose važne informacije i korisne kontakte na ove pozicije, a takođe poboljšavaju imidž kompanije.

2.6.4. ZAKLJUČIVANJE UGOVORA

Ugovaranje usluga smanjuje neizvjesnost s kojom se organizacija suočava fiksirajući određene varijable (na primjer, cijenu sirovina i cijenu finalnih proizvoda i usluga) za određeni period.

Prijevoznici u putnom saobraćaju ugovaraju s naftnim kompanijama da kupuju naftu pod osnovnim fiksnim uslovima. Ovo smanjuje nesigurnost cijena i koristi objema kompanijama. Slično ovome, robna kuća često sklapa ugovor da naruči određenu količinu proizvoda od dobavljača, po određenoj cijeni i određenom roku isporuke. Univerzitetске knjižare često sklapaju ugovore sa izdavačima za kupovinu količina udžbenika za narednu akademsku godinu. Na taj način dobijaju povoljne uslove i sigurno će imati knjige kada im zatrebaju.

2.6.5. SAVEZI I SPORAZUMI

Savezi i sporazumi mogu pomoći u smanjenju neizvjesnosti s kojom se organizacije suočavaju u svom okruženju, a mnoga spajanja i zajednička ulaganja vrše se isključivo iz razloga cijene i tržišta (iako je u određenim okolnostima to nezakonito).

Spajanja često omogućavaju privredi da preraste u novu veću organizaciju i mogu smanjiti konkurenciju smanjenjem broja organizacija u industriji. Tako se smanjuje nivo neizvjesnosti s kojim se organizacija suočava u svom okruženju.

Zajednička ulaganja pomažu u stvaranju potrebnog kapitala za obavljanje određene aktivnosti i raspoređuju rizik aktivnosti između dvije ili više uključenih organizacija. Na primjer, Woodside Petroleum, BHP Petroleum, Shell Development, BP Development, Japan Australia LNG i podružnica Chevron Corry udružili su snage u razvoju projekta Northwest Shale. Korišćenje ovog pristupa može smanjiti nesigurnost u nabavci sirovina, poboljšati mogućnost odgovarajuće ekspertize i poboljšati prikladnost na tržištima na kojima uključena organizacija ima raznoliku ponudu.

Stepen do kojeg eksterno okruženje utiče na organizaciju i njene individualne menadžere značajno varira. Prvo, to zavisi od vrste i svrhe organizacije, zatim se razlikuje između funkcija koje se obavljaju i različitih pozicija u organizaciji i konačno, čak i između različitih nivoa menadžmenta. Na primjer, menadžeri u BHP-u mogu biti pod većim uticajem vanjskog okruženja nego menadžeri u Odjelu za pitanja veterana, menadžeri informacionih

tehnologija pod većim uticajem menadžera prodaje, a izvršni direktori više nego administrativni radnici.³⁶

Viši menadžeri, zbog svoje šire perspektive i veće moći, imaju veću odgovornost u upravljanju vanjskim odnosima od menadžera nižeg nivoa. Ovi viši rukovodioci su odgovorni za formiranje strateškog plana organizacije i za praćenje pravca i napretka organizacije.

Organizacije se prilagođavaju svom okruženju (i eksternom i internom) koristeći informacije prikupljene iz okruženja prilikom izrade i implementacije planova. Ovi planovi mogu biti jednostavni i kratkoročni ili sofisticirani i dugoročni i mogu uključivati brojne aktivnosti, na primjer, ulaganje, dezinvestiranje, promjenu radnih praksi, restrukturiranje organizacije itd.

Nije sporno da je pravilno upravljanje okruženjem jedan od ključnih sastojaka za uspjeh svake organizacije.

---

³⁶Črnjar, M. & Črnjar, K. (2009). Upravljanje održivim razvojem. Opatija: Fakultet za turizam i hotelijerstvo Opatija, Sveučilište u Rijeci.

POGLAVLJE 3: EKOHOMSKE AKTIVNOSTI I ŽIVOTNA SREDINA

Postoji opšta saglasnost da ekonomske aktivnosti postaju sve "globalizovanije". Znatno je manje slaganja oko toga šta to zapravo znači u praksi ili oko toga da li će globalizacija biti dobra ili loša stvar. Ali čini se da stepen, struktura, miks proizvoda, i tehnološka osnova ekonomske aktivnosti se brzo mijenjaju i ove promjene mogu imati važne implikacije na javnu politiku.

Ovaj rad istražuje promjene iz posebne perspektive politike – ekološke. Njegova početna pretpostavka je da proces globalizacije lokalno mijenja kontekst ekoloških problema na nacionalnom, regionalnom i globalnom nivou. To također izaziva nove zabrinutosti u vezi sa stvaranjem i implementacijom ekoloških politika. Osim toga, otvara nove mogućnosti za promoviranje ekoloških ciljeva preorijentacijom ekonomskih politika.

3.1. EKONOMSKA GLOBALIZACIJA

Globalizacija se može posmatrati kao proces u kojem ekonomska tržišta, tehnologije i komunikacijski modeli postepeno ispoljavaju sve više "globalne" karakteristike, a sve manje "nacionalne" ili "lokalne" karakteristike". U tom smislu postoje milioni dnevnih odluka o izboru tehnologija, tržišnih struktura/cijena i komunikacijskih obrazaca koji „pokreću“ proces globalizacije. Promjenom ovih obrazaca globalizacija će proizvesti mnoštvo posljedica.³⁷Ove posljedice će uticati na ekonomiju i ekologiju; takođe, one će uticati na globalnu ekonomiju drugačije nego što će uticati na pojedinačne nacije

Posmatrano na svjetskom nivou, globalizacija bi trebala promovirati ekonomsku efikasnost. To će omogućiti širenje svjetske proizvodnje u vidu dodatnog ekonomskog razvoja (postepeni efekti). Onda, to će dovesti do promjene u sastavu i lokaciji aktivnosti proizvodnje i potrošnje (strukturni efekti). Konkretnije, promovirat će se različiti tehnološki putevi (tehnološki efekti) i proizvoditi i konzumirati različite mješavine proizvoda (efekti proizvoda).

3.1.1. POGONSKA SNAGA

Brzina tehnoloških promjena i brzina širenja novih tehnologija u ekonomiji su dva osnovna elementa procesa globalizacije. Često se pretpostavlja da će stopa tehnoloških promjena i difuzije rasti kako se globalizacija nastavlja, čime se proširuju proizvodne mogućnosti (i mogućnosti ekonomskog rasta).

---

³⁷M. Tripunoski, (2007) Održivi razvoj, Skoplje

Ekonomska globalizacija će uzrokovati da tržišne strukture postanu dublje (veća geografska specijalizacija proizvodnje; veće prenošenje ugovora nezavisnim, ali povezanim firmama) i šire (više zemalja će aktivno učestvovati u globalnoj ekonomiji).

Gledano iz perspektive potrošačkih tržišta, globalizacija može dovesti do ujednačenijih ukusa potrošača, pod utjecajem transnacionalne medijske prezentacije i oglašavanja. Poboljšanja u transportnim i komunikacijskim sistemima mogu potaknuti neke dobavljače da lociraju svoje aktivnosti još dalje od svojih potrošača.³⁸

Gledano iz perspektive tržišta proizvoda, globalizaciju će karakterizirati veći tokovi stranih investicija, povećanje inozemnih trgovinskih transakcija (posebno za 70 primarnih i intermedijarnih proizvoda), te veća tendencija izvoza finalnih proizvoda. Takođe, može se očekivati povećanje broja i obima sporazuma o međunarodnoj saradnji između firmi, posebno u oblastima istraživanja i razvoja, snabdevanja proizvodima, distribucije i oglašavanja. Ovi aranžmani će vjerovatno uključivati trgovinu unutar i izvan firmi i gotovo sigurno će se odvijati preko međunarodnih granica.

Posmatrano iz perspektive pojedinačnih firmi, globalizacija će proizvesti bezbroj novih trgovinskih odnosa, što će zauzvrat uzrokovati fundamentalne materijalne i psihološke promjene, utičući na srž poslovne kulture.

Promijenjeni komunikacijski obrasci su treća (posebno vidljiva) karakteristika procesa globalizacije. Vijeće OECD-a nedavno utvrdilo da:

„Globalizacija je uzrok i posljedica informatičke revolucije. Potaknuta je dramatičnim poboljšanjem elektronskih komunikacijskih mreža, kao što je Internet. Ove komunikacijske tehnologije pomažu u prevladavanju barijera fizičke udaljenosti. Zajednice drugačije vrste (...) sada funkcionišu preko državnih granica. Čak i okvir socijalne politike koji utiče na pojedinačne građane postaje sve osjetljiviji na međunarodne utjecaje, uključujući globalne medije.

Globalizacija neće uticati na sve ove parametre na isti način. Na primjer, tehnološke promjene uzrokovane globalizacijom mogu dovesti do povećanja ili smanjenja nivoa ekonomske aktivnosti, u zavisnosti od vrste tehnologije koja je uključena, konkretnog konteksta politike i relativne zamjenjivosti/komplementarnosti tehnologija koje koriste

---

³⁸Lele, SM (1991). Održivi razvoj: Kritički osvrt. Svjetski razvoj, 19(6), 607-621. DOI: 10.1016/0305-750X(91)90197-P.

pojedinačne ekonomije. Ukupni učinak svih promjena zajedno, je ono što je na kraju najvažnije.

Ekonomska globalizacija je drugačiji koncept od onog ekonomskog rasta. Globalizacija doprinosi ekonomskom rastu, ali je samo jedan doprinositelj. Pored nje ekonomskom rastu doprinosi rast stanovništva, bogatstvo iz prirodnih izvora, kulturno naslijeđe itd. Svaki od ovih faktora igra svoju ulogu u procesu rasta. Stoga svaki od njih igra svoju ulogu i u određivanju načina na koji se određuju stepen, struktura, tehnologije i mješavina proizvoda uključenih u globalne ekonomske aktivnosti.³⁹

Međutim, teško je sa sigurnošću odrediti udio povećanja koji se može pripisati globalizaciji. Djelimično razlog za ovu nesigurnost je taj što kvantifikacija nužno zavisi od nečijeg gledišta o "nivou ekonomskog rasta koji bi se dogodio u odsustvu globalizacije". Ovo osnovno pitanje komplikuje svako poređenje "sa ili bez" koje bismo mogli napraviti. .

Iako bi globalizacija trebala poboljšati izgleda za ekonomski rast širom svijeta, ona može smanjiti ekonomske izgleda u pojedinačnim zemljama, sektorima ili industrijama. Ovo je prirodno prouzrokovalo zabrinutost nacionalnih vlada u onim zemljama u kojima određene firme ili industrije mogu pretrpjeti ekonomski pad kao rezultat globalizacije. Tako, način na koji globalizacija može uticati na konkurenciju i konkurentnost će izazvati primarni interes. Na nacionalnom nivou, ostati konkurentan obično znači privlačenje (i zadržavanje) poslovnih investicija neophodnih za pokretanje ekonomskog rasta (makro konkurentnost). Na nivou kompanija to obično znači osiguravanje zadovoljavajućeg prinosa za dioničare (mikrokonkurentnost).

Globalizacija će smanjiti sposobnost nacionalnih vlada da djeluju jednostrano. Ne samo da će odluke pojedinačnih vlada imati manji uticaj na svjetsku ekonomiju, već će biti i pojačan pritisak na vlade da jednostranim djelovanjem ne ugroze konkurentsku poziciju svojih birača.

Praćene globalizacijom izazvanom potrebom za boljim regulatornim okvirom za odvratanje od tržišnih neuspjeha, sve ove tendencije ukazuju na potrebu da se uloga nacionalne države razvija s napretkom globalizacije. Stoga institucionalne promjene će vjerovatno biti drugi fundamentalni rezultat procesa globalizacije.

---

³⁹.IUCN, Međunarodna unija za očuvanje prirode i prirodnih resursa (1980). Svjetska strategija očuvanja: Očuvanje živih resursa za održivi razvoj. Preuzeto 7. novembra 2015. sa <https://portals.iucn.org/library/eles/documents/WCS-004.pdf>.

Zabrinutost oko konkurentnosti, institucionalne reforme i promene izazvane globalizacijom u strukturi i obimu privrednih aktivnosti biće „zaobiđene“ u tri oblasti privrede. To su:

- ✚ međunarodni trgovinski i investicioni sistemi;
- ✚ određeni ekonomski sektori i
- ✚ pojedinačna preduzeća.

Život u globalnoj ekonomiji bit će pun neizvjesnosti. Nigdje ova neizvjesnost nije politički problematičnija nego na tržištu rada, gdje su poremećaji sigurnosti posla već proizveli značajnu debatu o efektima globalizacije na izgleda za zapošljavanje i, što je jednako važno, o društvenim troškovima i koristima migracija radne snage. S druge strane, očekuje se da će globalizacija proizvesti dodatni rast svjetske ekonomije, što sugerira da globalizacija može proizvesti pozitivne efekte na zaposlenost, uopšteno govoreći.⁴⁰

Ključni mehanizam kroz koji će globalizacija ostvariti ekonomsku korist je liberalizacija ekonomskih aktivnosti? Potpisivanje Marakeškog sporazuma svjedoči o širokom naglasku koji se sada stavlja na postizanje nižih carina u svjetskoj trgovini. U toku su i razgovori u EU, u cilju postizanja multilateralnog sporazuma o investicijama – sporazuma koji će smanjiti prepreke međunarodnom protoku investicija. Ekonomska liberalizacija se može manifestovati i kao veći udio uključenosti privatnog sektora u ekonomske aktivnosti (tj. privatizacija) ili kao smanjenje regularnosti (tj. deregulacija).

3.1.2. PRAVDA

Globalizacija bi, prema teoriji, trebalo da dovede do procesa efikasnije alokacije oskudnih ekonomskih resursa, ali može izazvati i društvene tenzije u procesu uticajem na određene pojedince ili grupe. Oni koji su pogođeni često će brže uočiti troškove ovih promjena nego što će uvidjeti koristi. Da se poslužimo trenutnim primjerom, lokalni problemi sa zapošljavanjem se često pripisuju slobodnijoj trgovini, kojoj se rijetko pripisuju zasluge za nove mogućnosti zapošljavanja koje se stvaraju drugdje u privredi. Teorija sugerira da dio ušteda od povećane ekonomske efikasnosti treba preusmjeriti na društvene ciljeve, na dobrobit svih. Međutim, u praksi, ove preraspodjele mogu se teško postići.

Postoje dvije široke vrste tenzija zasnovanih na pravdi koje će vjerovatno proizaći iz procesa globalizacije: međugeneracijske i unutargeneracijske. Prva se odnosi na zabrinutost da

---

⁴⁰Holden, E., Linnerud, K. & Banister, D. (2014). Održivi razvoj: revizija naše zajedničke budućnosti. Globalne promjene okoliša, 26, 130-139. Preuzeto 15. januara 2015. sa <http://dx.doi.org/10.1016/j.gloenvcha.2014.04.006>.

će se današnje zagađenje jednostavno prenijeti na buduće generacije. Druga tenzija se tiče raspodjele uticaja na životnu sredinu i troškova izbjegavanja ovih uticaja na sadašnju generaciju. Iako obje tenzije izazivaju zabrinutost, intrageneracijski problemi su ti koji pokreću većinu javnih debata o prednostima i nedostacima globalizacije.

Povećana mobilnost određenih faktora proizvodnje (posebno kapitala, ali i rada) zabrinjava one koji se protive globalizaciji. Na primjer: napominje se da je „početkom sedamdesetih godina prošlog vijeka. 90 posto inostranih transakcija finansiralo je trgovinu i dugoročna ulaganja, a samo deset posto je bilo špekulativno. Danas je obrnuto, sa rastućim špekulacijama koje se, između ostalih neželjenih posljedica, pretvaraju u značajnu neizvjesnost tržišta rada i nepredvidivih kurseva valuta. Pioniri fleksibilnih tržišta rada malo paze na ove visoke društvene troškove. (...) U stvarnosti, ovo doprinosi slici stresa na poslu i stresa van posla i stvvara duboko nezdravu društvenu sliku.”⁴¹

Neki posmatrači su još direktniji: „GATT, kao i teorije na kojima se zasniva, pun je slabosti. Ako se implementiraju, osiromašit će i destabilizirati industrijalizirani svijet, dok će surovo opustošiti treći svijet.”

Nije iznenađenje da EU, kao jednu od najvećih pobornika ekonomske liberalizacije u svijetu, treba povezati s optimističnijim pogledima na globalizaciju. Na primjer: Vijeće OECD-a je nedavno izjavilo: "Globalizacija ekonomije (...) daje svim zemljama priliku da učestvuju u svjetskom razvoju i garantuje svim potrošačima da će imati koristi od sve žešće konkurencije među proizvođačima. Da bi iskoristili ove izgleda za poboljšane uslove života i napredak, pojedinci, preduzeća i zemlje moraju pokazati da su sposobni za brzu adaptaciju i stalne inovacije. To je izazov, posebno za države članice."

Valja imati u vidu da je ovaj zaključak izrečen uslovno. Zemlje imaju potencijal da imaju značajne koristi od procesa globalizacije, ali još uvijek postoji problem realizacije tog potencijala. Šta bi moglo spriječiti njegovu realizaciju? Uglavnom, to je mogućnost poklanjanja previše pažnje ekonomskim ciljevima (kao što je efikasnost), a nedovoljno pažnje širim društvenim ciljevima (kao što je pravičnost).

---

⁴¹Holden, E., Linnerud, K. & Banister, D. (2014). Održivi razvoj: revizija naše zajedničke budućnosti. Globalne promjene okoliša, 26, 130-139. Preuzeto 15. januara 2015. sa <http://dx.doi.org/10.1016/j.gloenvcha.2014.04.006>.

3.2. GLOBALIZACIJA I ŽIVOTNA SREDINA

Gore razvijeni okvir koji povezuje globalizaciju s njenim ekonomskim posljedicama može poslužiti za analizu odnosa između globalizacije i njenih ekoloških posljedica. Time što doprinosi ekonomskom rastu, globalizacija će uticati na životnu sredinu na vrlo sličan način kao što utiče na ekonomski rast.

To implicira da će globalizacija uticati na napredak ka širem cilju održivog razvoja, ali će globalizacija opet biti jedina odrednica napretka ka tom cilju.

Razmjer, tehnologija, strukturni i proizvodni efekti o kojima se govorilo gore. svaki od njih će uzrokovati ekološke posljedice. Briga za konkurentnost će se pojaviti u sprovođenju ekoloških politika, kao što se pojavljuje u sprovođenju ekonomskih politika.⁴² Uloga nacionalne države u kreiranju i implementaciji ekoloških politika moraće da evoluiraju, kao što se mora razvijati u oblasti ekonomske politike. Sve ove ekološke posljedice mogu biti pozitivne ili negativne, a opet, ukupni ekološki efekti su ono što nas u konačnici zanima.

Ekonomska globalizacija nije ekvivalentna globalizaciji ekoloških problema, kao što su klimatske promjene. Očigledno, oni mogu biti povezani (npr. kada intenzivnija globalna ekonomska aktivnost dovodi do povećanja emisije gasova koji izazivaju efekat staklene bašte). Ali, ekološki efekti ekonomske globalizacije nisu ograničeni na globalna ekološka pitanja: cijeli niz ekoloških uticaja globalizacije je ono što će se ovdje razmatrati – tj. uticaji na lokalnom, nacionalnom, regionalnom i globalnom nivou.

Analiza ekoloških posljedica globalizacije mora se obaviti u dužem vremenskom okviru nego što je to potrebno za mnoga ekonomska pitanja. Neki elementi globalizovane ekonomije u početku mogu izgledati bezazleni (pa čak i pozitivni) za okolinu, ali mogu izgledati posebno drugačije kada se posmatraju na dinamičniji (tj. dugoročniji) način. Takođe, može se desiti da stepen globalizacije ne može ići paralelno sa stepenom promene životne sredine usled globalizacije i taj suodnos možda neće biti konstantan. Stoga je potreban dinamičan i dugoročan pristup u analizi ovih uticaja na životnu sredinu.

---

⁴² Holden, E., Linnerud, K. & Banister, D. (2014). Održivi razvoj: revizija naše zajedničke budućnosti. *Globalne promjene okoliša*, 26, 130-139. Preuzeto 15. januara 2015. sa <http://dx.doi.org/10.1016/j.gloenvcha.2014.04.006>.

3.2.1. KLJUČNI ODNOSI IZMEĐU EKOLOGIJE I EKONOMIJE

Efikasna ekonomija zahteva da se troškovi životne sredine uzmu u obzir kada se donose ekonomske odluke. Efikasna ekonomija proizvodi maksimalan mogući nivo resursa za borbu protiv degradacije životne sredine. Stoga, čak i ako se ponekad može činiti da je politika zaštite životne sredine u suprotnosti sa ekonomskim ciljevima, samo ekonomski rast (bar mjeren na tradicionalan način) može biti pogođen, dok istovremeno doprinosi ekonomskom blagostanju.

Politika životne sredine se često posmatra kao faktor koji ima negativan uticaj na socijalnu pravdu, jer najsiromašnije grupe imaju tendenciju da snose najveći relativni teret takve politike. Ali siromašne grupe već snose nesrazmjern udio štete uzrokovane zagađenjem, tako da nije jasno da li će im uvijek biti gore sa efikasnim ekološkim politikama nego bez njih.

Socijalna kohezija može biti poremećena nedostatkom adekvatne politike zaštite životne sredine. Pristup zdravoj, čistoj životnoj sredini sada je čvrsto ukorijenjen u društvenim očekivanjima.⁴³ Ključni izazov u odnosu na ekologiju-ekonomiju biće odlučivanje o tome koji bi trebao biti "pravi" nivo zaštite životne sredine. To zavisi od vrednosti koje su ljudi spremni da pridaju sadašnjoj i budućoj zaštiti životne sredine. Iako postoji znatna nejasnoća oko ove vrednosti, iz teorija se mogu izvući nekoliko opštih zaključaka.

Većina zemalja će preferirati viši nivo kvaliteta životne sredine u zavisnosti od toga koliko je viši nivo prihoda. Što je kvalitet životne sredine lošiji, to će više rasti troškovi dalje degradacije životne sredine.

Što dalje ide ekonomska integracija, veća je vjerovatnoća da će se oko problema životne sredine pojaviti zajednička gledišta čime će se povećati i mogućnosti za zajedničko djelovanje.

Razume se, sigurno je da je "stvarni" nivo zaštite životne sredine viši od sadašnjih nivoa, uglavnom zbog toga što se rizici od dugoročne, nepovratne štete po životnu sredinu obično zanemaruju u današnjem ekonomskom donošenju odluka.

Postoji značajna neizvjesnost u vezi sa dugoročnom sposobnošću životne sredine da izdrži pritiske, čak i na sadašnjem nivou ekonomske aktivnosti, a da ne spominjemo u kojoj mjeri bi ona mogla postojati kada se ekonomija globalizira. Globalizacija stoga može stvoriti značajne nove pritiske na resurse životne sredine osim ako se ne koriste nove mjere da se preokrene ovaj ishod.

---

⁴³IISD, Međunarodni institut za održivi razvoj (2005a). Zbirka indikatora održivosti. Preuzeto 8. januara 2015. sa <https://www.iisd.org/measure/compendium/>.

S druge strane, globalizacija može otvoriti mogućnosti za strukturne i/ili tehnološke promjene koje u određenim slučajevima uravnotežuju ove efekte stepena globalizacije. To implicira da se negativni efekti stepena globalizacije na životnu sredinu mogu tokom vremena zadržati na nižim nivoima od pozitivnih tehnoloških i strukturnih efekata.

Međutim, klađenje na ovu mogućnost bilo bi posebno rizično iz ekološke perspektive. Glavni izvor ovog rizika je da se dugoročne ekološke posljedice današnjeg ekonomskog ponašanja slabo razumiju. To implicira da se dugoročni ekološki efekti globalizacije ne mogu posmatrati striktno kroz prizmu današnjih ekonomskih interesa. Stoga je neophodan „pristup iz predostrožnosti“ kako bi se razmotrila mogućnost da se trenutne percepcije budućih uslova životne sredine mogu pokazati pogrešnim (i možda veoma pogrešnim). S druge strane, da bi se primenio pravi nivo „predostrožnosti“, kao i posebni instrumenti koji će se koristiti u primeni ovog pristupa, potrebno je razmišljati i o jednom i o drugom.

Nažalost, mnogo je lakše podržati "pristup iz predostrožnosti" u principu nego u praksi. To je dijelom zato što političke odluke imaju tendenciju da se zasnivaju na sadašnjoj stvarnosti, a ne na budućim mogućnostima. A dijelom zato što većina analitičkih alata dostupnih za analizu ekonomsko- ekoloških procesa se uglavnom fokusiraju na kratkoročne i srednjeročne, ostavljajući po strani dugoročna razmatranja.

Tehnološke promjene i promjenjiva struktura ekonomskih tržišta stvaraju tri široka trenda od fundamentalnog značaja za životnu sredinu. Prvo, ovdje je trend po strani od ekološki intenzivnih proizvoda i/ili faktora proizvodnje. Na primjer, usluge čine rastući udio u bruto domaćem proizvodu (BDP) u industrijaliziranim zemljama; s druge strane, neke zemlje u razvoju doživljavaju pomak sa poljoprivrede na tešku industriju. Kapital i znanje su sve više izvori ekonomskog napretka, na štetu druga dva faktora, rada i sirovina. Ukupni rezultat može biti da era masovne proizvodnje ustupi mjesto novoj eri u kojoj dominiraju elektronika i informacije.

Drugi trend traži određenu "dematerijalizaciju" privrednih aktivnosti. Na primjer, svaka jedinica BDP-a se sada proizvodi uz manje inputa nekih ekoloških resursa. Ovo posebno vrijedi za energetski sektor, gdje je efikasnost sagorijevanja značajno poboljšana u nekim zemljama nakon rasta cijene nafte sedamdesetih godina.⁴⁴ S druge strane, rasipanje mnogih prirodnih resursa se nastavlja, često uzrokovano implicitnim ili eksplicitnim subvencijama koje potiču prekomjernu proizvodnju ili korišćenje. Treći uočeni trend se ponekad naziva dezagađenjem—

---

⁴⁴.IISD, Međunarodni institut za održivi razvoj (2005b). Indikatori održivog razvoja. Predlozi za dalje. Priredili L. Pinter, P. Hardi & P. Bartelmus. Preuzeto 8. januara 2015. sa https://www.iisd.org/pdf/2005/measure_indicators_sd_way_forward.pdf.

ideja da se nivoi zagađenja po jedinici BOP-a smanjuju jer je zagađenje "odvojeno" od ekonomske proizvodnje. Jedan primjer dolazi iz sektora transporta: moderni automobili proizvode daleko manje zagađenja po jedinici od svojih prethodnika, uglavnom zbog katalitičkih pretvarača. Veliki dio napretka ka uklanjanju zagađenja je podržan poboljšanjima tehnologija koje podržavaju ekonomski rast.

Iako će se ove pozitivne tendencije vjerovatno intenzivirati usljed procesa globalizacije, cijela priča možda i nije tako optimistična. S jedne strane, negativan stepen efekata globalizacije može se pokazati posebno visokim, zapravo ublažavajući sve pozitivne tehnološke i/ili strukturne efekte. Uprkos ohrabrujućem smanjenju prosječnog intenziteta zagađenja i korišćenja resursa, ukupno opterećenje životne sredine može biti veće u globaliziranijem ekonomskom kontekstu nego što je to danas.

S druge strane, dezagađenje i dematerijalizacija primećuju se samo u razvijenim zemljama. Mnoge zemlje u razvoju (posebno one koje se brzo razvijaju) još ne pokazuju takve trendove. I velika populacija i visoke stope ekonomskog rasta u zemljama u razvoju sugeriraju da se relativni udjeli određenih vrsta zagađenja u svijetu u cjelini pomjeraju prema zemljama u kojima kontrola životne sredine nije uvijek tako visoka kao u zemljama EU.

Neki analitičari (Kuznjecova) tvrde da bar određeni oblici zagađenja tokom vremena pokazuju obrnuti odnos sa ekonomskim razvojem. Prema ovom mišljenju, iako su industrijalizacija i poljoprivredna modernizacija u početku mogle dovesti do povećanja zagađenja sa sve većim rastom, drugi faktori mogu uzrokovati preokret, bar za neke vrste zagađivača.

Zato što zemlje u razvoju imaju raniju stopu razvoja, moglo bi biti "prirodno" da njihove ekonomije pokazuju više zagađujućih karakteristika nego u industrijski razvijenim zemljama. Stoga, kretanje aktivnosti koje više zagađuju iz zemalja EU u zemlje u razvoju možda ne predstavlja razlog za posebnu zabrinutost. S druge strane, nivo prihoda dok zagađenje u zemlji u razvoju počinje da se poboljšava, ono može biti znatno veće od trenutnog nivoa. U svakom slučaju, uticaj dohotka na zagađenje takođe se može pokazati ne tako jakim kao što se prvo misli.

Konačno, ako zemlje prebace svoju proizvodnju koja više zagađuje u druge zemlje, ali zadrže svoje postojeće potrošačke navike, malo je vjerovatno da će se njihova relativna odgovornost za zagađenje svijeta značajno smanjiti.⁴⁵ Budući da se većina ekoloških statistika

---

⁴⁵Hardi, P. & Zdan, T. (1997). Procjena održivog razvoja: Principi u praksi. Winnipeg, Manitoba: Međunarodni institut za održivi razvoj.

odnosi na zagađenje zasnovano na proizvodnji (a ne na potrošnji). Stoga način na koji se odgovornost za probleme prekomjerne upotrebe resursa obično posmatra u smislu zagađenja možda nije sasvim tačan.

U narednim poglavljima proučavat će se neke od najvažnijih komponenti veze između globalizacije i životne sredine uglavnom sa stanovišta kako ekonomska liberalizacija može uticati na svaku vezu.

3.2.2. GLOBALIZACIJA I SREDINA - SAŽETAK GLAVNIH PITANJA

Pravilo

Uglavnom zbog zabrinutosti za konkurentnost, vlade će vjerovatno otkriti da je njihov domen za jednostrano djelovanje u određenoj mjeri smanjen u globaliziranoj ekonomiji. Da bi ostvarile svoje ekološke ciljeve, vlade se moraju češće okretati kolektivnoj akciji na međunarodnom nivou. Međutim, međunarodne akcije za rješavanje ekoloških problema još su u povojima, tako da napredak u ovom pravcu može biti spor.

Konkurentnost.

Pitanja konkurentnosti leže u srcu odnosa globalizacije i sredine. Neki vjeruju da će ekološka zabrinutost dovesti do pristupa "najmanjeg zajedničkog imenitelja" ekološkoj politici. Prema ovom mišljenju, globalizacija će proizvesti pritiske da se smanji uticaj ekoloških politika na domaće firme. Stoga globalizacija predstavlja direktnu prijetnju životnoj sredini. S druge strane, globalizacija može biti prilika za životnu sredinu, u mjeri u kojoj se efikasne ekološke politike vide kao način da se poveća nacionalna konkurentnost i/ili podstakne efikasna upotreba resursa.

Tehnologija

Tehnološke promjene predstavljaju važnu priliku za smanjenje negativnih ekoloških efekata procesa globalizacije. Ovu priliku treba pratiti u više faza (istraživanje, inovacija, difuzija i usvajanje). Svaka faza može proizvesti različite ekološke rezultate u različitim vremenskim periodima. S druge strane, tehnološke promjene uključuju ekološke rizike (na primjer, doprinose povećanju nivoa ekonomskog učinka).

Trgovanje i ulaganje.

Međunarodna trgovina i investicije jasno su vidljivi dio ekonomskog procesa globalizacije. Iako nije "antiekološka" sama po sebi, globalizacija često se optužuje da doprinosi degradaciji životne sredine, posebno tamo gde nedostaju efektivne kontrole te sredine. S druge strane,

trgovinska i investicijska politika su moćne ekonomske poluge koje mogu doprinjeti postizanju ekoloških ciljeva u kontekstu globalizacije.

Sektorske ekonomske aktivnosti.

Globalizacija može proizvesti pritiske da se reformišu sistemi cijena (subvencije i porezi) koji postoje u ekološki važnim energetske, transportne i poljoprivredne sektorima. I liberalizacija trgovine, deregulacija i privatizacija mogu promijeniti kontekst u kojem se ove aktivnosti odvijaju, proizvodeći na tom putu povoljne i nepovoljne uticaje na životnu sredinu.

Poslovne strategije.

Poslovna zajednica (posebno multinacionalne kompanije) će vjerovatno biti na čelu svakog ekološkog odgovora na ekonomsku globalizaciju. Slično tome, način na koji ekološke i ekonomske politike utiču na poslovno ponašanje biće važna determinanta strategija poslovnog okruženja.

3.2.3. UPRAVLJANJE

Ekonomski globalizacija, vođena tržištem, vrši pritisak na ekonomske performanse da postanu sličniji u različitim zemljama. Naravno, integracija tržišta nikada neće biti savršena, čak i među relativno homogenim zemljama EU. Međutim, neke empirijske studije su pronašle dokaze o određenoj ekonomskoj konvergenciji, kako unutar tako i između širih kategorija „bogatih“ i „siromašnih“ zemalja.

Integracija u ekonomski učinak podstiče proces koji vodi ka konvergenciji u ekonomskim politikama. Što je dublji i širi stepen integracije tržišta, to će konvergencija politike biti veća. U istom pravcu, što je veći nacionalni udeo date zemlje u globalnoj trgovini i tokovima kapitala, to će biti veće snage konvergencije prema ekonomskim politikama te nacije. Na globalnom nivou, zemlje EU su istovremeno zemlje "velikog tržišta" i uglavnom su integrisane. Stoga je konvergencija ekonomske politike vjerovatna kako unutar EU grupacije tako i kod zemalja u razvoju ka EU. Konvergencija je posebno vjerovatna u oblasti makroekonomske politike. Zaista, široki međunarodni konsenzus za "otvorenije" trgovinske i investicione politike je sama po sebi preduslov za globalizaciju. Ali, vlade zemalja EU su obično ograničene na to da ključne elemente svoje domaće makroekonomske politike (npr. kamatne stope) drže u okviru „sličnih“ kategorija.

Snage koje dovode do konvergencije ekonomskih politika djeluju i u pravcu konvergencije ekoloških politika. Iako postoji nekoliko empirijskih studija koje sugeriraju da

će nametanje viših ekoloških troškova nečijoj firmi zapravo smanjiti njenu konkurentnost, često postoji uvjerenje da će se ovaj rezultat dogoditi. Ovo uvjerenje se zatim koristi kao opravdanje da se ekološka politika određene zemlje približi politici njenih glavnih konkurenata.

A konvergencija u ekološkim standardima proizvoda je vođena nacionalnim politikama. Ovo posebno važi za uslove uvoza koje nameću velike tržišne zemlje. Što je veće uvozno tržište, veći je uticaj domaćih standarda na međunarodne standarde. S druge strane, metode proizvodnje i prerade su manje podložne konvergenciji politika, dijelom zato što pravila STO obeshrabuju zemlje da jednostrano nameću ove vrste standarda na uvoz.

Konvergencija politike zaštite životne sredine će verovatno biti najvidljivija između zemalja čija su tržišta najintegrisanija, kao i između zemalja koje su najhomogenije u smislu ekonomskih sposobnosti. Stoga će se među bogatim zemljama određeni standardi proizvodnje i proizvodnje vjerovatno približavati nekom "prosjeku EU", kao i oko industrijskih prosjeka (u slučajevima međunarodno izloženih industrija).⁴⁶

Glavna izvozna tržišta za zemlje u razvoju su zemlje EU. Zbog toga, proizvodni standardi zemalja u razvoju uglavnom se povlače prema prosjeku EU, kako njihova izvozna tržišta postaju dublje i šire integrisana u EU. S druge strane, glavna konkurencija zemljama u razvoju kao "proizvodnim platformama" dolazi iz drugih zemalja u razvoju. U ovom konkretnom slučaju, malo je vjerovatno da će proizvodni standardi zemlje u razvoju konvergirati prosjeku EU, ali do određene granice. Kasnije, kako sektorski sastav njihove proizvodnje postepeno postaje sve sličniji onoj u zemljama EU, standardi ekološke proizvodnje zemalja u razvoju će se vjerovatno pomjeriti prema prosjeku EU.

To implicira da će regulacija ekoloških problema vezanih za globalizaciju od strane EU grupe biti veoma važna. U tom smislu, liderstvo EU će biti kritično. To sugerise da će politički odgovor zemlje EU na ekološke posledice globalizacije verovatno biti "uslovljen" uglavnom politikama koje su usvojili njeni glavni trgovinski partneri (uglavnom druge zemlje EU), a ne zemlje u razvoju (Tačno je da su određene zemlje u razvoju) zemlje brzo rastu i zbog toga će vjerovatno biti izvor nekih važnijih ekoloških stresova u budućnosti, međutim, što brže rastu ove ekonomije, veća je vjerovatnoća da će njihove politike zaštite okoliša konvergirati sa politikama zemalja EU, u kojima u svakom slučaju.)

---

⁴⁶Eurostat (2015b). Održivi razvoj u Evropskoj uniji. Izvještaj o praćenju Strategije održivog razvoja EU za 2015. godinu. Izdanje 2015. Luksemburg: Ured za publikacije Evropske unije.

Stoga, inovacije u ekološkim politikama EU mogu biti ograničene potrebom za postizanjem sporazuma između njenih glavnih trgovinskih partnera (tzv. „zatvorenička dilema“). U nedostatku takvog sporazuma, inovacije u ekološkim politikama mogu težiti približavanju. Nažalost, status quo možda neće biti dovoljan da pokrije čitav niz ekoloških problema koji bi mogli biti povezani sa globalizacijom. Stoga će tržišno vođena konvergencija politika imati probleme konkurentnosti, ali neće ih ukloniti. Pitanja konkurentnosti će i dalje "uslovljavati" neophodan odgovor na ekološke politike. U tom pravcu, odgovori sa politikama, na osnovu tržišta, možda neće biti dovoljni čak ni za potstzanje ekoloških osnova ekoloških problema globalizacije. To je tako zbog toga što:⁴⁷

- ✚ tržišta često uopšte ne obuhvataju spoljašnje efekte životne sredine
- ✚ čak i kada su ovi eksterni efekti obuhvaćeni, tržišta obično ne reaguju na lokalne uslove životne sredine. U stvari, tržišta rade ka konvergenciji, dok efikasnost u dizajniranju i implementaciji ekoloških politika zahtijeva raznolikost, koja će odražavati varijacije u lokalnim uslovima.

Zemlje imaju čak i manje razloga da koriste tržišta kao sredstvo za internacionalizaciju prekograničnih i globalnih eksternih efekata nego da internacionalizuju domaće „eksternalije“. U globalizovanoj ekonomiji, vjerovatno će biti više prekograničnih ekoloških problema, nego unitargraničnih.

3.3. MEĐUNARODNA SARADNJA

Zbog svih ovih razloga, vladina politička intervencija će i dalje biti neophodna kako se globalizacija nastavlja. Tačan oblik ove intervencije će zavistiti od konkretnih dostupnih okolnosti. Sa stanovišta ekonomske efikasnosti, svaku intervenciju ove vrste treba raditi na istom nivou kao i „eksternalije“ – dakle, lokalne „eksternalije“ treba tretirati kroz lokalne mjere, a globalne na globalnom nivou. (Naravno, pored ekonomske efikasnosti često postoje i drugi ciljevi politike, kao što su ekološka efikasnost ili pitanja distribucije, i oni bi mogli promijeniti ovaj princip u određenim situacijama.) U globaliziranoj ekonomiji, granice između uticaja na životnu sredinu („eksternalije“) i ekonomskih efekata (posebno problema konkurentnosti) postaće manje jasne. U tom smislu, lokalni ekološki efekti će sve više imati međunarodne ekonomske posljedice, a globalni ekološki problemi mogu imati lokalne

---

⁴⁷Hartwick, JM (1977). Medugeneracijski kapital i ulaganje rente iz iscrpljivih resursa. The American Economic Review, 67(5), 972-974. Preuzeto 5. maja 2018. sa http://lib.cufe.edu.cn/uploades/other/4_20140527033434_50_hartwick.pdf.

ekonomske posljedice. To implicira da je moguće da ne postoji takva stvar kao što je istinska "nacionalna" ekološka „eksternalija.“

Ako je to tako, možda će biti potrebne najmanje tri vrste vladinih intervencija.⁴⁸

- ✚ nacionalne politike za internacionalizaciju ekoloških troškova onih domaćih eksternih efekata koji imaju implikacije na međunarodnu konkurentnost,
- ✚ kooperativni aranžmani sa drugim vladama za rješavanje onih domaćih vanjskih uticaja na životnu sredinu koji imaju implikacije na međunarodnu konkurentnost i
- ✚ kooperativni aranžmani s drugim vladama za rješavanje prekograničnih i globalnih vanjskih uticaja na životnu sredinu.

Prvi slučaj se odnosi samo na nacionalne politike i nećemo se njime dalje baviti. Druga dva slučaja podrazumijevaju određene oblike multilateralne saradnje u cilju rješavanja ekoloških problema. Ova saradnja bi imala nekoliko dominirajućih karakteristika:

- ✚ neće nužno ciljati ka međunarodnim “eksternalije“ životne sredine; može pokriti domaće eksterne efekte tamo gdje postoji značajna međunarodna konkurentnost;
- ✚ neće uključivati samo ekološke interese; u stvari, razlozi za saradnju na prvom mestu mogu se češće odnositi na konkurentne (tj. ekonomske) probleme nego na probleme životne sredine i
- ✚ neće nužno uključiti sve zemlje. Mnogi ekološki (i konkurentski) problemi su relevantniji na regionalnom nivou, nego na globalnom. Čak i u posebnom slučaju globalnih ekoloških problema.

Međunarodna saradnja može biti efikasnija ako je organizovana na globalnijem nivou, u poynavanje značajnih transakcionih troškova koji se mogu povezati sa učešćem većeg broja zemalja.

Međunarodna saradnja tipa koji je ovdje predložen može imati različite oblike (npr. dobrovoljne akcije, načini ponašanja, smjernice, formalni sporazumi, itd.). Nekoliko područja u kojima se bilo koji ili svi ovi oblici mogu razmotriti za buduće inicijative EU uključuju:

Prvo, postojanje novih mogućnosti za smanjenje ekoloških problema uzrokovanih globalizacijom u kontekstu regionalnog ekonomskog grupisanja. Forum Azijsko-pacifičke ekonomske saradnje (OPEC) nudi jedan (ali ne i jedini) model. OPEC uključuje relativno malu grupu razvijenih zemalja i zemalja u razvoju. Takođe je osnovan sa labavim mandatom da

---

⁴⁸Eurostat (2013). Održivi razvoj u Evropskoj uniji: Izvještaj o praćenju održivosti EU za 2013. godinu strategija razvoja. Evropska komisija. Preuzeto 25. septembra 2015. sa http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_OFFPUB/KS-02-13-237/EN/KS-02-13-237-EN.PDF.

obezbedi elemente globalizacije za liberalizaciju trgovine i investicija i pokriva životnu sredinu kao i tehničku i razvojnu saradnju u svojoj agendi.⁴⁹

Inicijative OPEC-a zasnivaju se na "koncentrisanom unilateralizmu": definisani su široki regionalni interesi od zajedničkog interesa, čiji se specifični aspekti provode na nacionalnom nivou. Ne naglašavaju se ni plaćanja sa strane, niti pretnje ekonomskim sankcijama čime se smanjuje deo političkog protivljenja promenama u razvijenim zemljama. Umjesto toga, fokus je na obostranoj svijesti o vlastitim interesima, kao i na suptilnijim oblicima dugoročnijeg političkog pritiska.

Ovaj pristup izgradnje konsenzusa važan je za dobijanje regionalne podrške za ekološku agendu. Također, može povećati vjerovatnoću da će inicijativa preduzeta na regionalnom nivou zaista biti implementirana na nacionalnom nivou. Ipak i "model OPEC-a" ima svoja ograničenja. Potreba za konsenzusom znači da će se kontroverzna pitanja ponekad izbjeći. Nedostatak institucionalne transparentnosti i formalnih mehanizama participacije ponekad može spriječiti odgovornost i doprinos javnosti.

Drugo, postoje vjerovatno mogućnosti za poboljšanu integraciju konkurentno-finansijskih i ekoloških ciljeva ključnih međunarodnih organizacija. Bit će posebno važno osigurati da međunarodne finansijske/ekonomske institucije (npr. Svjetska banka, EBRD, IADB) i trgovinske organizacije (npr. STO) uzmu u obzir brige za životnu sredinu i da međunarodne organizacije za zaštitu životne sredine (npr. UNEP) u svakom slučaju umu u obzir brige za konkurentnost u svojim odgovarajućim radnjama.

Treće, pristup dobrovoljnih "partnerstava zajednice" može se dalje razvijati na međunarodnom nivou. Ovaj pristup bi se zasnivao na zajedničkim interesima vlada, međunarodne poslovne zajednice i grupa zajednica sa međunarodnim interesima. Direktno učešće poslovnih i lokalnih zajednica u poboljšanju ekološkog učinka širom svijeta vjerovatno će rezultirati bržim i širim rezultatima nego oslanjanje samo na vlade.

Jedan od načina da se to uradi je da se obezbede dobrovoljni akcioni planovi o ključnim pitanjima životne sredine koja utiču i na poslovne interese i na vlade. Na primjer, japanska vlada je nedavno poduzela dvije takve inicijative vezane za upravljanje rizikom. Akcioni planovi su razvijeni od strane Japanske asocijacije hemijske industrije i zatim dostavljeni OECD-u na formalno prihvatanje. Sličan obrazac se može predvidjeti za druge vrste ekoloških

---

⁴⁹Eurostat (2012). Brojke za budućnost: 20 godina održivog razvoja u Evropi? Vodič za građane. Luksemburg: Ured za publikacije Evropske unije.

problema koji uključuju širi spektar poslovnih interesa. Dva ovakva prioriteta vezana za globalizaciju mogu uključivati:

- ✚ veću ulogu poslovnog sektora (u stvari, šire javnosti) u aktivnostima praćenja i usklađenosti.
- ✚ posebne napore da se preduzmu i razumiju ekološke potrebe, ograničenja i mogućnosti povezane sa stranim direktnim investicijama.

Četvrto, mogu postojati mogućnosti da se poboljša sposobnost zemalja u razvoju da prihvate i apsorbuju nove tehnologije, kao i da se uspostave institucionalni kapaciteti za promovisanje ekološki korisnih inovacija („izgradnja kapaciteta“).

Peto, u budućnosti će vjerovatno biti potreban čitav novi skup statistika, osnovnih podataka i indikatora na globalnom nivou kako bi se dopunile postojeće inicijative za podatke i informacije na nacionalnom nivou (na primjer, podaci o produktivnosti koji se odnose na faktore životne sredine). Konkretnije mogućnosti mogu se istražiti u područjima:⁵⁰

- ✚ podataka za procjenu „eksternalija“ na životnu sredinu u zemljama proizvođačima o modelima potrošnje u drugim zemljama.
- ✚ podataka o sektorima životne sredine, a ne samo o ekonomskim sektorima (na primjer: opisi međunarodnih tokova odabranih prirodnih resursa ili materijala).
- ✚ primjene indikatora ekološkog učinka na globalna i/ili međunarodna pitanja (na primjer: stepen realizacije međunarodnih obaveza).

3.3.1. KONKURENCIJA

Politički fokus na konkurenciju je toliko porastao da su njegove politike često podvrgnute „testovima konkurencije“. Na primjer: protivnici liberalizacije trgovine tvrde da će otvorena tržišta naštetiti konkurentnosti nekih ekonomija zbog povećane konkurencije iz ekonomija s nižim troškovima.

Kada se razmatra odnos konkurencije i okruženja, korisno je definisati efekte na nivou pojedinačne firme od onih na širem nivou industrija i nacionalne ekonomije uopšte. Konkurencija bi kratkoročno povećala različite probleme (statički efekti), ali i dugoročno (dinamički efekti).

---

⁵⁰Evropska komisija (2007). Mjerenje napretka ka održivijoj Evropi: izvještaj o praćenju strategije održivog razvoja EU za 2007. godinu. Luksemburg: Kancelarija za zvanične publikacije Evropskih zajednica.

3.4. KONKURENTNOST KOMPANIJE

Za pojedinačnu firmu konkurencija znači sposobnost prodaje robe i usluga na tržištu i ostanak u poslovanju. Gubitak konkurentnosti može se manifestirati gubitkom prodaje, gubitkom tržišnog udjela i konačno zatvaranjem pogona. Ali da li se povećani ekološki troškovi nametnuti firmama pretvaraju u gubitak konkurentnosti? Postoji najmanje šest razloga da to nije tako:

Primarno je da razlika između potrošača među kompanijama daje povećanje konkurentnosti. Ako se sve firme suočavaju sa istim povećanjem troškova tada ne bi imali veliku razliku u cijenama između sebe i ne bi izgubili konkurentnost.

U kojoj mjeri novi troškovi mogu uticati na prodaju može zavistiti od sledećeg:

- ✚ da li se ovi troškovi mogu prenijeti na kupce,
- ✚ odgovora cijena na konkurenciju;
- ✚ osjetljivosti cijena na potražnju za tim proizvodom.

Na primjer, povećani ekološki troškovi bi se preveli u veće efekte na konkurentnost firme kako bi se smanjio njen profit: što je veći stepen konkurencije na tržištu, to su elastičnije cijene roba ili usluga.

Firme ne rade u statičkom okruženju. Kada se suoče s rastućim troškovima, firme će raditi na tome da stalno prilagođavaju svoje poslovanje kako bi ublažile udarac tog povećanja. Ovo bi pokrenulo pokret koji ima za cilj nadoknađivanje početnih povećanja troškova. Tehnološki razvoj, poboljšano upravljanje životnom sredinom i supstitucija faktora su potencijalni odgovori ovog tipa.

Politika zaštite životne sredine je jedan od širokog spektra faktora koji će odrediti ukupnu konkurentnost preduzeća. Sposobnost upravljanja, kapacitet za inovacije, svjetska potražnja i putevi potrošnje, blizina sirovina i važnih tržišta su samo neki od faktora koji su uključeni.

Sposobnost da se ponudi ono što potrošač želi je krajnja konkurentska strategija za opstanak firme. Ako potrošači žele poboljšane ekološke performanse od firmi, to može značiti da je poboljšana ekološka efikasnost preduslov, a ne odvracanje za konkurentnost.

Tradicionalna hipoteza je da viši ekološki standardi povećavaju poslovne troškove i time smanjuju konkurentsku dobit. Suprotna hipoteza je da je bolji ekološki performansi zapravo smanjuju troškove i/ili poboljšavaju kvalitet proizvoda i na taj način poboljšavaju

konkurentnost, posebno dugoročno. Nedavna studija, sprovedena na 2.000 firmi koje pokrivaju širok spektar specifičnih industrija, zaključila je da ne postoji opšta tendencija da fabrike koje imaju superiornu ekološku tehnologiju budu manje konkurentne. Takođe se zaključuje da fabrike sa nižim emisijama gasa zapravo ostvaruju veće proizvodne marže i povrat na uloženi kapital. Ove korelacije su relativno slabe.

Druga studija u industriji mlijeka i mesa u Evropi je zaključila da: Preduzeća mogu postići viši nivo konkurentnosti, čak i uz visoke regulatorne troškove. Ne postoje dokazi da preduzeća sa natprosečnom proizvodnjom imaju relativno niske troškove. Ekološki troškovi nisu samo jedan od važnih faktora koji utiču na opstanak (ili razvoj) većine kompanija.

Uopšteno govoreći postoji pozitivna povezanost natprosječnog nivoa proizvodnje i natprosječnog prihvatanja ekoloških standarda. Etika eko-efikasnosti ili čiste proizvodnje prvenstveno nastoji izbjeći probleme zagađivanja umjesto da se bavi neželjenim problemima u vezi sa održivim razvojem. Posmatrano kao sirovinsku efikasnost, smanjenje uticaja na životnu sredinu, proizvodnja ex cevi je više nego izvesno da će doneti smanjenje troškova i veći kvalitet proizvoda u odnosu na ex cevi rešenja. Efikasnost resursa vidi perspektivu kada se ubaci održivi razvoj i kada postoji neefikasna upotreba sirovina. Otklanjanje ove neefikasnosti, bar do određenog nivoa, svakako je dobar način za povećanje konkurentnosti.

Šta je to što utiče na ekonomsko-ekološki aspekt održivog razvoja u R.S. Makedoniji?

Svrha ove ankete je bila da se razumije mišljenje ispitanika: „Šta je to što utiče na održivi razvoj u Republici Sjevernoj Makedoniji“, postavljanjem 12 pitanja i mogućnosti izbora između 60 odgovora, što nam je dalo priliku da bliže odredimo mjesto, ulogu i pravila upravljanja održivim razvojem. Osim toga, iznijet ćemo mišljenja koja su odredila sadržaj. Na osnovu anketnog upitnika izvršena je analiza svakog od pitanja.

Koji od deset predloženih odgovora ima najveći uticaj na održivi razvoj? Analizom odgovora 953 ispitanika o tome šta najviše utiče na održivi razvoj, 212 ispitanika se izjasnilo da je kultura življenja najveći faktor razvoja održivog razvoja. Na drugom mjestu je stav građana sa 190 odgovora, na trećem je marketing, na pretposljednem mjestu je politika sa 25 odgovora, a na posljednjem mjestu, sa samo 7 odgovora su kulturno-istorijski spomenici kao faktor održivog razvoja.

Kao rezultat navedenog, može se zaključiti da građani svojim stavom i kulturom življenja najviše doprinose stanju održivog razvoja u Republici Sjevernoj Makedoniji.

Međutim, ne treba isključiti ni uticaj države, koja svojom politikom treba da vodi računa o situaciji i podstiče održivi razvoj.

Odgovor u prilogu	Oni su odgovorili	%
Kadrovski potencijal	62	6.5
Marketing	111	11.7
Kultura življenja	212	22.3
Prirodni resursi	92	9.7
Infrastruktura	65	6.8
Investicije	102	10.7
Tradicija	87	9.1
Politika države	25	2.6
Kulturno-istorijski spomenici	7	0.7
Odnos građana	190	19.9
Odgovorili su ukupno	953	100
Nisu odgovorili	0	0
TOTAL	953	100

Da li je pitanje održivog razvoja u Republici Sjevernoj Makedoniji od strateškog značaja? Na ovo pitanje je 949 od ukupno 953 osoba dalo odgovore koji će biti detaljnije analizirani, a samo 4 osobe ili 0,4% su bile uzdržane. 209 osoba se kategorički ne slaže da je pitanje održivog razvoja od strateškog značaja. Nasuprot njima, 181 osoba se izjasnila da se generalno slaže sa strateškim značajem razvoja, 172 se slaže, itd. Zanimljivo je da čak 42 ispitanika smatra da je neki drugi faktor od strateškog značaja, što se vidi na sledećem grafičkom prikazu.

Odgovor u prilogu	Oni su odgovorili	%
Ja se ne slažem	209	21.9
slažem se	172	18.1
Upola se slažem	136	14.3
Ne mogu odlučiti	82	8.6
Uglavnom se slažem	181	19
Ne znam	127	13.3
Ostalo	42	4.4
Odgovorili su ukupno	949	99.6
Nisu odgovorili	4	0.4
TOTAL	953	100

Da li obrazovni sistem u Republici Sjevernoj Makedoniji obezbjeđuje dobro obučene profesionalce za upravljanje održivim razvojem?

Za cjelokupnu situaciju u kojoj se nalazi Republika Sjeverna Makedonija, posebno za situaciju sa održivim razvojem, poseban uticaj ima obrazovni sistem. Mišljenje ispitanika je sljedeće: 608 ispitanika ili 53,8% smatra da obrazovni sistem nema uticaja, što je po mom mišljenju rezultat neefikasnosti i neefektivnosti obrazovnog procesa u zemlji, pa nije u mogućnosti da obezbijedi dobro obučeno osoblje ovog profila. 192 osobe ili 20,2% potvrdilo je da obrazovanje proizvodi profesionalce, a 150 osoba izjavilo je da ne zna da li obrazovni sistem proizvodi dobro obučene profesionalce.

Odgovor u prilogu	Oni su odgovorili	%
Da	192	20.2
Nisu odgovorili	608	63.8
Ne znam	150	15.7
Odgovorili su ukupno	950	99.7
Nisu odgovorili	3	0.3
TOTAL	953	100

Koje profile omogućava primjena ekonomsko-ekoloških osnova održivog razvoja?

Pored prethodno analiziranog pitanja, sledi pitanje uspešnosti u obavljanju komunalne delatnosti svih subjekata koji se bave ovim problemom, odnosno koji profili su, prema mišljenju građana, kvalifikovani za efikasno obavljanje komunalne djelatnosti. Iznenadjući je zaključak o mišljenju građana o ovom pitanju da su direktni radnici sa 320 odgovora ili 33,6% najkvalifikovaniji za privrednu djelatnost, zatim slijede pomoćni radnici sa 202 boda i na kraju operativni menadžment. U svakoj visokorazvijenoj zemlji, najviši menadžment koji se bavi održivim razvojem sigurno je najbolje opremljen da riješi probleme te sfere, a svi ostali bi implementirali rješenja za otklanjanje problema, počevši od operativnog menadžmenta, pa naniže.

Odgovor u prilogu	Oni su odgovorili	%
Direktni radnici	320	33.6
Operativni radnici	196	20.6
Top Management	125	13.1

Operativno upravljanje	107	11.2
pomoćni radnici	202	21.2
Odgovorili su ukupno	950	99.7
Nisu odgovorili	3	0.3
TOTAL	953	100

Kako normativno-zakonodavna djelatnost utiče na ekonomsko-ekološki održivi razvoj privrede u Republici Sjevernoj Makedoniji? Institucije koje se bave normativno-zakonodavnom djelatnošću, kroz odluke i rješenja koja donose, direktno utiču na razvoj privrede u Republici Sjevernoj Makedoniji. Prema dosadašnjem iskustvu građana, sa 401 odgovorom ili 42% ispitanika, zaključili su da normativno-zakonodavna djelatnost negativno utiče na probleme komunalne sfere, a suprotno njihovom zaključku, tj. da normativno-zakonodavna djelatnost pozitivno utiče na razvoj komunalne privrede u Republici Sjevernoj Makedoniji, odgovorilo je 240 ispitanika. To se može jasno vidjeti u sljedećem tabelarnom i grafičkom prikazu.

Odgovor u prilogu	Oni su odgovorili	%
Ima pozitivan efekat	240	25.2
Utječe negativno	401	42.1
Ne znam	309	32.4
Odgovorili su ukupno	950	99.7
Nisu odgovorili	3	0.3
TOTAL	953	100

Dali ekonomsko-ekološka politika ima ograničavajući uticaj na razvoj u upravljanju održivim razvojem? U cilju uspješnog rješavanja problema koji se javljaju u upravljanju održivim razvojem, komunalnu politiku treba voditi na nivou komunalne organizacije, čija je osnovna djelatnost upravljanje održivim razvojem, na nivou opštine, kao i na najvišem nivou, odnosno na državnom nivou. U skladu sa navedenim, a prema rezultatima sprovedene ankete, većina ispitanika, sa 396 odgovora, složila se da komunalna politika na nivou opština ima ograničavajući uticaj na razvoj upravljanja održivim razvojem. Zanimljivo je da je sa samo 67 odgovora potvrđen ograničavajući uticaj komunalne politike na državnom nivou.

Odgovor u prilogu	Oni su odgovorili	%
Na državnom nivou	67	7
Na opštinskom nivou	396	41.6
Na nivou komunalne organizacije	321	33.7
Odgovorili su ukupno	784	82.3
Nisu odgovorili	169	11.7
TOTAL	953	100

Što ima upečatljivi uticaj na razvoj ekonomsko-ekološke situacije u Republici Sjevernoj Makedoniji? Kada je u pitanju razvoj komunalne situacije u Republici Sjevernoj Makedoniji, više je nego jasno da neka od ministarstava imaju direktan uticaj. Na razvoj komunalne situacije, osim ministarstava, utiču i pojedinačne organizacije i institucije. Prema sprovedenom istraživanju, najveći uticaj ima kadrovski potencijal sa 206 odgovora, strane fondacije sa 175 odgovora i pojedinci i uticajne osobe sa 152 odgovora.

Odgovor u prilogu	Oni su odgovorili	%
Ministarstvo ekologije	95	10
Ministarstvo privrede	32	3,4
MACOM	79	8.3
Strane fondacije	175	18.4
privredna komora	55	5,8
Kadrovski potencijal	206	21.6
Pojedinci, uticajni ljudi	152	15.8
Veće grada Skoplja	64	6,7
Gradonačelnik grada Skoplja	67	7
Odbor za urbanizam i komunalne djelatnosti	13	1.4
Ministarstvo prostornog planiranja	15	1.6
Odgovorili su ukupno	953	100
Nisu odgovorili	0	0
TOTAL	953	100

Kakav koncept ima Republika Sjeverna Makedonija za održivi razvoj? Kako bi se osigurao kontinuirani razvoj privredno-ekološke djelatnosti, potreban je poseban koncept u skladu sa kojim će se odvijati sve aktivnosti koje se odnose na rješavanje i ublažavanje tekućih problema, kao i predviđanje, prognoziranje i sprječavanje nastanka novih prepreka u razvoju upravljanja održivim razvojem. U tu svrhu prilažemo analizu iz koje se može zaključiti da među građanima preovladava mišljenje da u Republici Sjevernoj Makedoniji ne postoji takav

koncept. Ovo mišljenje dijele čak 482 ispitanika ili 50,6%, dok 192 ispitanika smatra da postoji izvodljiva politika razvoja komunalnih djelatnosti, ali ostaje otvoreno pitanje koliko se ta politika provodi.

Odgovor u prilogu	Oni su odgovorili	%
Konkretan koncept razvoja komunalne djelatnosti	149	15.6
Postoji izvodljiva politika razvoja komunalne djelatnosti	192	20.1
Ne postoji koncept	482	50.6
Koncept razvoja komunalne djelatnosti realizuje se na zadovoljavajući način	77	8.1
Ne postoji pravi odgovor	52	5.5
Odgovorili su ukupno	952	99.9
Nisu odgovorili	1	0.1
TOTAL	953	100

Sa čime je vezana promocija održivog razvoja u Republici Sjevernoj Makedoniji?

Činjenica da je Republici Sjevernoj Makedoniji potrebna promocija komunalnih djelatnosti, sa osnovnim ciljem podizanja svijesti, prije svega među građanima i privatnim vlasnicima, kao potencijalnim zagađivačima neposrednog okruženja, da postoji potreba za uvođenjem standarda različitih vrsta. U vezi sa navedenim, 308 ispitanika se izjasnilo da postoji potreba za uvođenjem standarda kategorizacije u Republici Sjevernoj Makedoniji, 256 ispitanika je potvrdilo da će uvođenje ISO standarda riješiti probleme u komunalnoj sferi, dok 247 ispitanika smatra da je potrebno uvesti standarde za razvoj.

Odgovor u prilogu	Oni su odgovorili	%
Uvođenje standarda kvaliteta	141	14.8
Uvođenje razvojnih standarda	247	25.9
Uvođenje standarda kategorizacije	308	32.3
Uvođenje ISO standarda	256	26.9
Odgovorili su ukupno	952	99.9
Nisu odgovorili	1	0.1
TOTAL	953	100

Procjena stanja za održivi razvoj u Republici Sjevernoj Makedoniji od 1 do 10, gdje je 1 najslabiji, a 10 najbolji. Ovaj anketni upitnik je pripremljen i implementiran kako bi se osigurala potpunost podataka i informacija iz oblasti komunalne djelatnosti, kako bi se dobio precizan zaključak koji bi se dalje mogao koristiti kao osnova za osiguranje efikasnog razvoja u upravljanju održivim razvojem. Procjena trenutnog stanja komunalne djelatnosti je od posebnog značaja i stoga je od ispitanika zatraženo da ocijene stanje upravljanja održivim razvojem, tj. stanje u komunalnoj sferi u našoj zemlji. Prema analizi, potrebno je dosta poraditi u ovoj oblasti, gdje je komunalna djelatnost podignuta na nivo problema koji hitno treba pokrenuti, aktivnostima na njegovom ublažavanju i rješavanju. To potvrđuje rezultat koji vidimo na sljedećim tabelama.

Odgovor u prilogu	Oni su odgovorili	%
1	0	0
2	353	37
3	0	0
4	301	31.6
5	197	20.7
6	0	0
7	0	0

8	102	10.7
9	0	0
10	0	0
Odgovorili su ukupno	953	100
Nisu odgovorili	0	0
TOTAL	953	100

Dobijeni rezultati govore da je mjesto i uloga komunalne privrede Republike Sjeverne Makedonije, prema ocjeni ispitanika, u granicama ispod prosjeka. Stanje ispod prosjeka ne daje rezultate i ne donosi razvoj. Ovaj stav potvrđujemo i činjenicom da je 353 ispitanika, 153 više od granice relevantnosti odgovora, koja se kreće oko 200 istih odgovora, komunalnu djelatnost ocijenilo sa 2 (dva) ili ukupno 37%. Ovaj odgovor dijeli 31,6% ispitanika sa ocjenom 4 (četiri).

3.5. OSTVARIVANJE ODRŽIVOSTI NACIONALNOG RAZVOJA, POTREBA ZA ODRŽIVIM RAZVOJOM

Neminovnost održivog razvoja je u suštini postizanje održivosti nacionalnog razvoja koji u osnovi zahtijeva ozbiljan strateški pristup koherentan sa dugoročnim ciljevima u svojoj izvodljivosti, tumačen u povezanosti različitih razvojnih procesa u realizaciji postavljenih sofisticiranih rješenja za izazov koji zahteva strateški pristup na nacionalnom nivou u:

- dugoročnoj viziji koja povezuje srednjoročne i kratkoročne ciljeve;
- koordiniranom pristupu razvoju i povezanosti sektora;
- povezivanju lokalnih, nacionalnih i globalnih politika sa razvojnim ciljevima i upravljanjem gdje će se one međusobno podržavati;

- ✚ otvorenom partnerstvu sa vladom, poslovnim i nevladinim organizacijama i
- ✚ uspostavljanju obrazovnog procesa u svim fazama obrazovanja za održivi razvoj.

Takav koncept održivosti u razvoju zasniva se na integraciji ekonomskog i društvenog razvoja za kvalitetno upravljanje životnom sredinom.⁵¹

Potreba za održivim razvojem je jasno definisana kao razvoj koji zadovoljava potrebe sadašnjih generacija bez ugrožavanja sposobnosti budućih generacija da zadovolje svoje potrebe. U osnovi, svaki koncept je zahtjev ali i uvjerenje da se društveni, ekonomski i ciljevi održive životne sredine trebaju međusobno nadopunjavati i međusobno zavisiti tokom cijelog razvojnog procesa kroz kreiranje uzajamno podržavajućih politika i praksi u pronalaženju kompromisa koje omogućiti potpunu interpretaciju ciljeva.

Sljedeći prikaz ilustruje tumačenje ciljeva.

⁵¹Dréo, J. (2006). Održivi razvoj. Preuzeto 10. novembra 2015. sa https://commons.wiki-media.org/wiki/File:Sustainable_development.svg.

Suština razvoja je postizanje njegove održivosti što u osnovi predstavlja:

- ✚ aktivnosti i organizaciju planiranja i realizaciju poslova;
- ✚ donošenje odluka koje osiguravaju kvalitetnu implementaciju, efikasnost i efektivnost sistema odlučivanja, aktivnosti i organizaciju planiranja i upravljanja na različitim nivoima koje se razlikuju se od sistema do sistema.

Procesi upravljanja zahtijevaju stalan kontinuitet, ali i brzu promjenu zbog dva značajna trenda koji mogu biti komplementarni ili kontraindikativni u smislu sistema decentralizacije i globalizacije. Proces decentralizacije tretira pitanja socijalne i ekološke prirode, jačanjem razvojnih politika, prilagodljivih lokalnim uslovima kroz izgradnju kvalitetnih upravljačkih struktura koje će odgovoriti na potrebe građana u omogućavanju i smanjenju uticaja državnih institucija i njihovom adekvatnom usmjeravanju.⁵² Ovo osigurava da proces decentralizacije uspostavlja djelotvorne mehanizme za održivi razvoj.

Drugi proces globalizacije je u osnovi pokazatelj pomeranja faktora slobodne trgovine, korišćenja komunikacija, postizanja doslednosti u razvoju i rastu, širenja multinacionalnih politika, povećanja nivoa stranih investicija, tehnoloških inovacija i profilisanja u multilateralnim institucijama. Prava vrednost globalizacije je unapređenje ekonomskog razvoja, stvaranje novih mogućnosti za stvaranje prihoda, ubrzani koncept kvalitetnog obrazovanja i novih tehnologija, ali i omogućavanje novih međunarodnih partnerstava. Međutim, globalni procesi suštinski uključuju političke, kulturne i ekonomske šokove, ranjivost nacionalnih ekonomija, mogućnost političke, ekonomske i kulturne marginalizacije čitavih sistema važnih za razvoj kompanij, države i regiona.

Procesi održivog razvoja

Procesi održivog razvoja su osnova za osiguranje održivosti razvoja, razvijanjem uticaja kroz konsenzualni, efikasni i ciklični sistem u razumevanju kompleksnosti koncepta i njegovih implikacija na usredsređenost na ljude, stalni konsenzus ka dugoročnim vizijama, sveobuhvatnosti i integrativnosti, fokusiranim na jasne finansijske prioritete, zasnovane na opsežnim i sveobuhvatnim analizama, stalnom praćenju i učenju i usavršavanju, upravljanju od strane korisnika i vlasništva, nadogradnji postojećih mehanizama i strategija, efektivnom učešću, povezivanju na nacionalnom i lokalnom nivou, razvoju i izgradnji postojećih

---

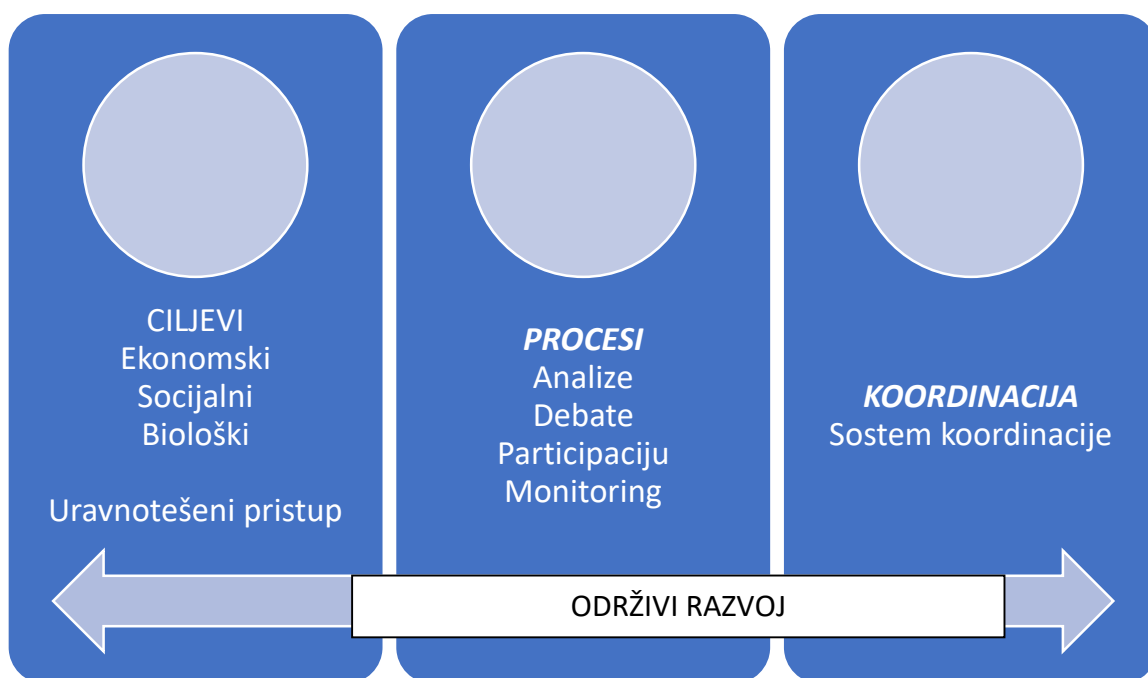
⁵²Drexhage, J. & Murphy, D. (u pripremi) (2010). Održivi razvoj: od Brundtlanda do Rija 2012. Međunarodni institut za održivi razvoj (IISD) za UN, New York: UN.

kapacitetima, ugrađivanju efektivnih sistema za pregovaranje i upravljanje konfliktima. Glavna svrha ovih principa je:

- ✚ jačanje i poboljšanje kvaliteta života,
- ✚ integracija ekonomskih, društvenih i ekoloških pitanja,
- ✚ unapređenje zakonodavnog i institucionalnog okvira

Prema smjernicama za uspostavljanje strategija održivog razvoja (OECD, DAC-2001) ukazuje se da je održivi razvoj koordinirani skup participativnih procesa koji se stalno ažuriraju kroz analize, debate, izgradnju kapaciteta, planiranje investicija, integraciju ekonomskih, društvenih i ekoloških procesa sa stalnim nadzorom, kontinuiranim učenjem, ali i kontinuiranim usavršavanjem.⁵³

Na sljedećoj šemi ćemo ilustrovati logiku na kojoj se temelji suština održivog razvoja, u linearnom redoslijedu.

Takav šematski prikaz mogućnosti održivog razvoja uključuje linearni niz postupaka. Međutim, praktični dio omogućava svakodnevno ažuriranje činjenica i nalaza iz praćenja i evaluacije samog procesa, otvorenu debatu o ključnim pitanjima i potrebama dnevnih procjena za zadatke nacionalnog razvoja, što zajedno dovodi do prilagođavanja procedure u cilju postizanja zakonski definisanih ili modifikovanih ciljeva.

⁵³ ESDN, Evropska mreža održivog razvoja (2012). Konferencija Rio+20 2012: Ciljevi, procesi i rezultati. Preuzeto 5. novembra 2015. sa http://www.sd-network.eu/quarterly%20reports/report%20files/pdf/2012-June-The_Rio+20_Conference_2012.pdf.

Vizije, smjernice i ciljevi održivog razvoja zahtijevaju ozbiljnu konstelaciju mehanizama koji doprinose uspostavljanju i oživljavanju održivog razvoja kroz mogućnosti mehanizama komunikacije i podizanja svijesti, mehanizama za promjenu upravljanja i uključivanja pilot aktivnosti, mobilizacije i alokacije finansijskih sredstava, mehanizama za prioritete, planiranje i donošenje odluka, pregovaranje i upravljanje konfliktima, mehanizama za učešće, procijenjene ekonomske, ekološke, društvene, informacione sisteme, praćenje trendova, pitanja, potreba, istraživanja i analiza, te mehanizama za praćenje i odgovornost.

Ovakav pristup i utvrđivanje mehanizama sugerise i objašnjava veliki broj osnovnih elemenata sistema razvoja i implementacije održivog razvoja. Sistem treba da podstiče i olakšava izgradnju društvenog konsenzusa o viziji i ciljevima održivog razvoja. Osiguravanje glavnog toka razvoja zahtijeva koordiniran skup informacija i institucionalnih mehanizama. Uspostavljanje ovakvog sistema zahtijeva pogled u prošlost, u trenutne trendove i zahtjeve mehanizama kroz provjerene pristupe za postizanje napretka kreiranog prema zaokruženom slučaju.

Sljedeća ilustracija prikazuje proces inkorporiranja preciznog niza koraka u praktičnu realizaciju i kretanje naprijed koji se međusobno preklapaju. Centralni proces u ostvarivanju zadatka je identifikovanje međusobno integrisanih strana, jačanje njihovih kapaciteta i međusobna saradnja. Osnovni zadatak svakog procesa je da promoviše kontinuirano poboljšanje, ali i da obezbedi efikasan način za izgradnju kapaciteta za rast i razvoj.

Slika 2. Proces inkorporiranja preciznog niza koraka u praktičnu realizaciju i kretanje naprijed

Iskustva stečena u razvoju strategija održivog razvoja u razvijenim zemljama mogu ukazati na sledeće poteškoće:⁵⁴

- ✚ slaba integracija u osnovni sistem planiranja;
- ✚ nedostatak jasno definisanih i ostvarivih ciljeva;
- ✚ odsustvo istinskog otvorenog partnerstva;
- ✚ nedostatak podrške postojećih procesa, strateških dokumenata i kapaciteta;
- ✚ slabo učešće države, podsticaj od strane spoljnih agencija;
- ✚ eksterno nametanje sopstvene strateške inicijative;

Osnovni strateški elementi za izgradnju strategije održivog razvoja uključuju:

- ✚ integraciju ekonomskih, društvenih i ekoloških ciljeva i uspostavljanje ravnoteže između sektora, teritorija i generacija,
- ✚ široko učešće i efektivno partnerstvo,
- ✚ nacionalni pečat i posvetu,
- ✚ kontinuitet nacionalnih strateških procesa održivog razvoja i
- ✚ fokusirajte se na sredstva i rezultate za implementaciju.

Prva tačka u kojoj se traži integracija ekonomskih, ekoloških i društvenih ciljeva: osnovni zadatak je povezivanje lokalnih, nacionalnih, regionalnih i globalnih prioriteta sa kratkoročnim, srednjoročnim i dugoročnim ciljevima.

Drugi zadatak za široko učenje i efikasno partnerstvo, precizno efikasnu info mrežu i obezbjeđivanje pristupa informacijama za sve zainteresovane strane: transparentnost i odgovornost, povjerenje i međusobno poštovanje kroz institucionalizovane kanale komunikacije.

Nacionalna štampa i posvećenost kao treći uslov je snažno političko opredjeljenje svih zainteresiranih strana, efektivno vodstvo, dobro upravljanje, zajednička zajednička strateška i operativna vizija, jake institucije koje će upravljati procesom.⁵⁵

Kontinuitet strateških procesa za održivi razvoj, kao četvrta tačka, posvećen je brzom izgradnji postojećeg znanja i ekspertize i nadogradnji postojećih mehanizama i strategija.

---

⁵⁴Davies, GR (2013). Procjena slabe i jake održivosti: u potrazi za sredinom.

⁵⁵Črnjar, M. & Črnjar, K. (2009). Upravljanje održivim razvojem. Opatija: Fakultet za turizam i hotelijerstvo Opatija, Sveučilište u Rijeci.

Peti zadatak koji zahtijeva fokus, brze rezultate i sredstva za implementaciju osigurava koherentnost između finansijskih kapaciteta i prioriteta, postavljanje realnih i fleksibilnih ciljeva, povezivanje investicija privatnog sektora, unapređenje i produblјivanje tehničkih i ekonomskih analiza, uspostavljanje integrisanih mehanizama procjene, praćenje, evaluaciju i korelacije .

Ključni koraci za postizanje održivog razvoja

Stvaranje procesa koji će se kontinuirano nadograđivati i unapređivati zahtijeva zajedničko djelovanje cikličnih sistema zasnovanih na učenju kroz akcije. Stoga je prvi zadatak napraviti početnu procjenu vizije potrebne za održivi razvoj s posebnim naglaskom na dva indikatora:

1. Identifikaciju potreba za zainteresovane strane koje smatraju posebnim prioritetom u ekonomskim, socijalnim, institucionalnim, tehnološkim i ekološkim pitanjima.

2. Procjenu očekivanih koristi koje pokreću održivi razvoj.

Analizirajući ova dva ozbiljna indikatora, potrebno je preduzeti korake za pokretanje, upravljanje i kontinuirano unapređenje procesa za održivi razvoj, a time i održivo okruženje.

Dakle, svi naredni koraci moraju u potpunosti odgovarati zadacima željenog strateškog razvoja, koji se profilisu kroz ozbiljna zapažanja i formiranje okvira u kojem će se po potrebi koristiti postojeći mehanizmi. U tom slučaju, analize procedura održivog razvoja potvrđuju da su zadaci postavljeni na početku istraživanja u funkciji tokom koordinacije procedura i da su osnova za kontinuirano unapređenje.⁵⁶

Neophodni, ali u osnovi korisni koraci su preduzimanje inicijalnog određivanja obima, u svrhu razumijevanja stavova obostrano zainteresiranih strana u vezi sa prioritetnim pitanjima koja bi se trebala rješavati, neophodnim u svrhu procjene koristi koja bi mogla biti rezultat razvoja i implementacije strategije. Ovo bi otvorilo proces za preliminarno ispitivanje mogućnosti za izazove preduzimanja koraka i njihovog daljeg preduzimanja.

Ne treba pretpostaviti da bi se sljedeći koraci trebali preduzeti po strogom redoslјedu. U praksi, mnoge od njih će morati da se implementiraju paralelno, a neke od njih bi najbolje mogle da iskoriste prilike onako kako šdto se pojavljuju: uspostavljanje ili jačanje otvorenog

---

⁵⁶Bac, PD (2008). Istorijat koncepta održivog razvoja: pregled literature. Annals of the University of Oradea, Economic Science Series, 17(2), 576-580. Preuzeto 20. novembra 2015. sa <http://www.cfr.washington.edu/classes.esrm.458/Paul.%202008.pdf>

partnerstva ili koordinacionog tela prihvatljivog za sve zainteresovane strane sa dovoljno ovlašćenja i resursa za koordinaciju ovih koraka i kontinuiranih strateških mehanizama; uspostavljanje ili jačanje otvorenog partnerstva ili ekvivalentnog foruma sa više zainteresovanih strana (npr. Nacionalni savet za održivi razvoj) sa balansom predstavnika vlade, privatnog sektora i civilnog društva prihvatljivo za sve zainteresovane strane: unapređenje političke opredijeljenosti za pripremu strategije i proces implementacije na najvišim nivoima u istoj meri kao i sa drugih nivoa; obezbjeđivanje ili potvrđivanje metodologije, koja odražava potrebe domaće javnosti; identifikaciju zainteresovanih strana koje će biti uključene u pripremu i implementaciju integrisane strategije održivog razvoja i podsticanje diskusije o njihovim (potencijalnim) ulogama; mobiliziranje potrebnih resursa; identifikaciju, obezbjeđivanje i distribuciju potrebnih:

- vještine, izvori znanja i učenja,
- menadžment. pravnu i institucionalnu podršku,
- finansijskih sredstava;

postizanje dogovora o ulogama: prava. odgovornosti, upotrebe i obim zainteresovanih strana, privatni sektor, donatori, nacionalne i lokalne vlasti, civilno društvo; stvaranje procesa i povjerenje u postojeće procese i mehanizme: identifikacija pitanja, vizija, ciljeva i odgovornosti, identifikacija mehanizama i procesa koji se koriste u postojećim strategijama, razvoj ili poboljšanje koherentnosti i koordinacije između strateških okvira na svim nivoima od međunarodnog do lokalnog i između i unutar sektora, unapređenje osnovnih pravila koja regulišu ovaj strateški proces; raspravljavanje i dogovaranje o tome kako će se pregovarati i donositi odluke i kako će se neizvjesnosti rješavati.

- koordinacija metoda pregovaranja u slučajevima pronalaženja kompromisnih rješenja i upravljanja konfliktima;

uspostavljanje i promocija rasporeda ili šireg kalendara u odnosu na strateški proces-određivanje aktivnosti: odgovornosti, potrebne sposobnosti i resursi i njihovo vrijeme; promocija strategije kao jedinstvenog koncepta; poboljšanje mjera za redovnu analizu, debatu, komunikaciju, planiranje, implementaciju, praćenje i reviziju kako bi se osiguralo da su svde zainteresovane strane u najboljoj poziciji da igraju svoju ulogu u državnoj analizi održivosti, mehanizme i procese održivog razvoja, obezbjeđivanje redovnog protoka informacija (koje se odnose na održivi razvoj) između zainteresovanih strana i između foruma, određivanje strukture i uloga; suočavanje s globalnim i lokalnim vrijednostima i rizicima: načini postizanja

konsenzusa i pregovora; i načini povezivanja uključenih; načini izbora instrumenata za sprovođenje održivog razvoja, planiranje investicija – izvori ulaganja i kriterijumi koje treba koristiti; praćenje i odgovornost za procjenu strateških procesa i njihovih rezultata, što će uključivati: razvoj i reviziju indikatora održivosti, temelja i standarda u praksi: identificiranje i podsticanje inovativnih procesa za promoviranje kulture učenja iz akcija:⁵⁷

- promoviranje (u političkim krugovima) prednosti uključivanja predstavnika zainteresiranih strana u strateški proces;
- podsticanje učešća ključnih grupa zainteresovanih strana u razvoju. implementaciju, praćenje i evaluacija održivog razvoja, niz rezultata i uticaja;
- pružanje opšteg pregleda održivosti procesa;
- odobravanje procesa projektovanja i revizija izražena kroz razmatranje problema i potencijala održivog razvoja;
- razmatranje tehničkih i političkih opcija;
- donošenje političkih odluka ili preporuka višim vlastima;
- obezbjeđivanje pravovremenih odluka od strane viših organa za evaluaciju funkcionisanja procesa strateškog planiranja i implementacije;
- razmatranje i odobravanje važnih strateških dokumenata i izvještaja o napretku i formalno podnošenje tih dokumenata;
- adekvatno predstavljanje procesa pred nadležnim organima - Vladom, privatnim sektorom, kako bi se osiguralo njihovo povjerenje;
- prioriteta pitanja održivog razvoja mogu se bolje uočiti kada je uključena multisektorska dimenzija nego kada se razmatraju i pristupaju sa uskog sektorskog stajališta;
- postavljanje važnih međusobno povezanih pitanja (u vezi sa njihovim društvenim, ekonomskim, finansijskim, tehničkim i ekološkim implikacijama);
- principi i elementi strategije održivog razvoja - prate se kroz strateški proces;
- vizije i ciljevi održivog razvoja - uključuju političke ciljeve koji su u skladu sa održivim razvojem;
- vizije i ciljevi održivog razvoja - ogledaju se u političkim težnjama, razvoju, planovima i izjavama o politici;

---

⁵⁷ESDN, Evropska mreža održivog razvoja (2013). Kvartalni izvještaji: Ciljevi i pokazatelji održivog razvoja u Evropi – komparativna analiza evropske koherentnosti. Preuzeto 26. septembra 2014. sa http://www.sd-network.eu/quarterly%20reports/report%20files/pdf/2007-December-Objectives_and_Indicators_of_Sustainable_Development_in_Europe.pdf.

- političke implikacije strategije - se prate kroz cijeli proces, a ne samo na nekoj formalnoj krajnjoj tački;
- donošenje odluka o političkim i institucionalnim promjenama;
- uvođenje i implementiranje promjena;
- davanje savjeta vladinim odjelima da relevantne politike, planovi i procedure budu usklađene sa strategijom;
- državni fondovi - definisani su i obavezani.

Strateški proces je otvoren i inkluzivan a nije povjerljivo i zatvoreno podsticanje učešća u procesu izrade strategije, obezbeđivanje dostupnosti informacija i podsticanje usvajanja kritičkih pristupa.

Konačno, političku posvećenost ne treba posmatrati samo kao „preduslov za početak procesa“, čak i ako je jasno da je potreban određen nivo. Pristup stalnog poboljšanja pomaže u stvaranju političke posvećenosti uključivanjem političara u ključne faze razvoja održivog razvoja i pružanjem relevantnih informacija.

Strategija treba da ima karakter nacionalne inicijative uz široku podršku vlade, poslovnih struktura i civilnog društva. To često znači osnivanje novih tijela (npr. upravnih odbora/vijeća i sekretarijata).⁵⁸

Radi promocije koncepta i procesa neophodno je da novoosnovani organi imaju jasan mandat: da kontaktiraju zainteresovane strane, ohrabruju i pregovaraju o njihovoj podršci i uključivanju; da traže informacije; da organizuju analizu i debatu o glavnim pitanjima održivog razvoja.

Mandat treba jasno da pokaže da proces ima podršku vlasti na najvišem nivou. Jedan od načina bi bio da se mandat osigura kroz zakon, što osigurava konzistentnost i smanjuje mogućnost promjene podrške strategiji u slučajevima kada se vlade mijenjaju (ozbiljan problem u mnogim zemljama).

Nacionalna strategija održivog razvoja uključuje predstavnike brojnih zainteresovanih strana. Svi oni moraju da se promene sa jednim ciljem: postizanje održivosti razvoja.

---

⁵⁸ Estevo, G. (2010). Razvoj. U W. Sachs (Ed.), Razvojni rječnik: Vodič za znanje kao moć (2. izdanje) (str. 1-23). London, Njujork: Zed Books.

Dakle, osiguranje "vlasništva" održivog razvoja nije jednostavan zadatak, već uključuje uključivanje zainteresovanih strana u sve faze procesa izrade i implementacije strategije, prilikom donošenja odluka o njenom obimu i rezultatima.⁵⁹

Održivi razvoj se postiže: ako svi akteri (posebno oni koji imaju ključni doprinos razvoju politike i donošenju odluka) imaju potpuno razumijevanje multisektorskog strateškog planiranja i uključenost u proces implementacije; uz uravnoteženo učešće zainteresovanih strana, gde predstavnici zainteresovanih strana vode računa o tome koliko su odgovorni prema grupi koju predstavljaju i koliko im je jasan identitet u grupi; kroz jasnoću očekivanja (šta uključene zainteresovane strane mogu ili ne mogu postići); sa dogovorenim nivoom podjele kontrole nad procesom izrade Nacionalne strategije održivog razvoja; ako sve zainteresovane strane imaju adekvatan pristup, vrijeme, resurse i podsticaje da budu uključeni u one dijelove procesa razvoja održivog razvoja za koje smatraju da su im relevantni: uz transparentnost u donošenju odluka; sa pouzdanim i relevantnim informacijama o procesu i rezultatima i efikasnim načinima komunikacije: kroz jasno definisane uloge eksternih grupa (kao što su razvojne agencije), identifikaciju i kvantifikaciju prioriternih pitanja u vezi sa održivim razvojem; analizu zainteresovanih strana; facilitiranje sastanaka, radnih grupa, okruglih stolova na nacionalnom i lokalnom nivou i dr.; participativne metodologije pogodne za primjenu na različitim nivoima (međunarodnim do lokalnim) i za različite svrhe: na primjer sastanci, istraživanje i prikupljanje mišljenja; jačanje kapaciteta planiranja i upravljanja svih glavnih i zainteresovanih strana, uključujući, na primjer, vještine potrebne za nepristrasnu procjenu troškova i koristi; fokusiranje pažnje na lokalne nacionalne i međunarodne podatke (na primjer briga o ekološki prihvatljivoj proizvodnji, distribuciji, potrošnji i očuvanju resursa, procesima recikliranja); istraživanje obima tehničkih, institucionalnih, ljudskih resursa, ekonomskih, finansijskih i drugih opcija koje su dostupne za rješavanje pitanja održivog razvoja; osmišljavanje sinergijskih paketa za mehanizme političke podrške, koji se sastoje od pravnih, ekonomskih, institucionalnih instrumenata podizanja javne svijesti; povezivanje i upravljanje znanjem između zainteresovanih strana i saradnju sa onima koji upravljaju sličnim procesima u drugim zemljama: pregovaranje o ulogama i odgovornostima između interesnih grupa; upravljanje konfliktima, rješavanje i izgradnja konsenzusa; diplomatija i empatija perspektiva i pozicija sa različitim ljudima; komunikacije, upravljanje programom, upravljanje istraživačkim, konsultativnim i pilot projektima, srodnim vještinama finansijskog izvještavanja; praćenje i evaluaciju (prvo procesa izrade strategije, a potom i njene

---

⁵⁹EEA, Evropska agencija za životnu sredinu (2003). Osnovni skup indikatora EEA: Revidirana verzija. Kopenhagen: EEA.

implementacije), evaluaciju potencijalnih tehnoloških rješenja i sistema za obradu pitanja vezanih za infrastrukturne usluge i zaštitu životne sredine: na primjer: upravljanje čvrstim održivim razvojem, proizvodnjom i očuvanjem energije, transport; specifična tehnička ekspertiza u analizi društvenog razvoja, privrede i institucionalnog okruženja.

Kapaciteti potrebni za održivi razvoj manifestuju se na ljudskom, institucionalnom i sistemskom nivou. Ljudska dimenzija izgradnje kapaciteta povezana je s nizom različitih mogućnosti sa naglaskom na interdisciplinarnim i procesnim vještinama. To uključuje sticanje tehničkih vještina kako na individualnoj tako i na kolektivnoj osnovi i mogućnosti za pregovore, rješavanje sukoba i izgradnju konsenzusa kroz timski rad i efikasnu komunikaciju (demistifikacija složenih kodova, simbola i žargona koji se često povezuju sa održivim razvojem).⁶⁰ Takođe uključuje sposobnost internacionalizacije različitih iskustava i perspektiva kako bi se omogućilo efikasno učenje. Na dinamiku povezanu sa ovim nivoom razvoja kapaciteta često utiču subjektivne determinante, kao što su, na primjer, stavovi i percepcija, kulturna orijentaciju i intuitivne sposobnosti. Neophodni institucionalni kapaciteti fokusirani su na kolektivno učenje i institucionalne promjene. Pored vještina vezanih za izradu programa i projekata, institucionalni kapaciteti bi trebali uključivati:

- razumijevanje višestrukosti zadatka;
- razvijanje zajedničke vizije i osjećaja svrhe koji će povezati zainteresovane strane;
- kataliziranje procesa unutrašnjih promjena;
- podsticanje inovativnog ponašanja;
- poticanje mehanizama poticaja koji će ojačati kapacitete za razvoj;
- razvijanje sposobnosti za efikasno praćenje i evaluaciju uz koje će se naučiti nove stvari;
- koordinacija i mobilizacija aktivnosti na različitim nivoima i
- prilagođavanje novim kontekstima i izazovima.

Sistemska dimenzija izgradnje kapaciteta usko je povezana sa realnim okruženjem. što podrazumijeva adekvatan politički i pravni okvir, jasno definisanje institucionalnih uloga i mandata, pristup informacijama, vertikalnu vezu, prilike za kulturu dijaloga i jačanje sposobnosti i izgrađenih mreža za povezivanje različitih zainteresovanih strana. Ovi atributi su od suštinskog značaja za održavanje "rasta i razvoja" institucija i pojedinaca, kao i za stvaranje

---

⁶⁰Dobson, A. (1996). Održivost životne sredine: analiza i tipologija. Politika zaštite životne sredine, 5, 401-428. U Davies, GR (2013). Procjena slabe i jake održivosti: u potrazi za sredinom. Consilience: The Journal of Sustainable Development, 10(1), 111-124. Preuzeto 20. novembra 2015. sa <https://journals.cdrs.columbia.edu/wp-content/uploads/sites/25/2016/09/288-792-1-PB.pdf>.

dinamike učenja. Inovacija je važna. Testiranje novih pristupa (na lokalnom nivou) često može podržati proces učenja kroz njihovu formalizaciju, a može i olakšati integraciju na nivou politike. Pri tome treba uzeti u obzir iskustveno znanje, sisteme iskustvenog učenja i lokalno relevantno iskustvo.

Što se tiče doprinosa istraživanju održivog razvoja u tu svrhu treba ih podsticati institucionalnim procesima. Iako su konvencionalni alati od ključne važnosti kao što su, na primjer: priručnici, smjernice i formalne obuke i istraživanja, potrebno je promovirati druge načine obrazovanja i podizanja svijesti javnosti. Za postizanje poboljšanja koriste se različiti pristupi. Modele koji su tradicionalno organizovani i zasnovani na hijerarhijskom rasporedu, treba dopuniti integrativnim kako bi se stimulirala veća interakcija i zajedničko učenje. Institucije bi se trebale fokusirati na učenje iz grešaka koliko i na učenje iz uspjeha. Konačno, vrijeme i strpljenje su ključni elementi: potrebno je vrijeme da se sam proces izgradnje kapaciteta razvije i sazrije uz zadržavanje kapaciteta. Lokalna uprava, privatni sektor i civilno društvo treba da imaju ojačanu ulogu u razvoju i implementaciji NSOR-a. Vježbe izgradnje kapaciteta i raspoloživi resursi trebaju biti relevantni za lokalne nivoe a ne da budu ograničene samo na nacionalni nivo.

Početni korak koji bi istraživanje trebalo da preduzme je da se iscertaju zadaci koje treba preduzeti, kao i razumijevanje potrebnih vještina za njihovu implementaciju što bi trebalo biti praćeno identifikacijom vještina koje su dostupne (individualne i institucionalne). To se može učiniti korištenjem upitnika ili kreiranjem baze podataka vještina. Tamo gdje su određene vještine nedostupne ili nedostaju, kontakti sa povezanim organima iz drugih zemalja u regionu mogu ukazivati na to gde bi se pomoć mogla naći.

Važno je rano razjasniti uloge ključnih učesnika u procesu strateškog planiranja, njihov međusobni odnos, kao što je to slučaj sa ulogom i mandatom institucija i organizacija uključenih u proces i kako ga promoviraju različite političke zajednice'. Održivi razvoj zahteva efikasnost. Vlasti na nacionalnom i lokalnom nivou igraju važnu ulogu u stavljanju ekonomskih, društvenih i ekoloških problema na dnevni red za rješavanje. One takođe moraju obezbijediti resurse za rješavanje problema (npr. finansijska sredstva, informacije); stvoriti okvir za ekonomska politička i socijalna prava; oblikovati propise za ostvarivanje ovih ciljeva; uspostaviti mehanizme i postaviti standarde. Pored toga one moraju da poštuju međunarodne obaveze kako bi se osiguralo da politike, planovi i programi se provode i izvršavaju i da su zakoni i propisi usklađeni sa njima. Od vlasti se takođe očekuje da deluju u interesu opšteg dobra (na primer, da zaštite životnu sredinu i prirodu).

Centralna vlada treba da preuzme vodeću ulogu u uspostavljanju mehanizama za oživljavanje strategije i za stvaranje osnovnih uslova za njeno sprovođenje, posebno u stvaranju otvorenog i transparentnog participativnog procesa koji bi joj omogućio da se odupre preuzimanju pune operativne kontrole nad procesom – umesto da deluje kao fasilitator u širem procesu, stvarajući širok okvir za učešće zainteresiranih strana,⁶¹ čime se podstiče partnerski pristup između različitih nivoa vlasti, privatnog sektora i civilnog društva i promovisanje izgradnje dugoročne vizije nacionalnog razvoja; osigurati posvećen angažman svih sektorskih odjela i agencija i ključnih pojedinaca unutar njih (posebno onih koji imaju viziju i koji su otvoreni za promjene); osigurati kontinuitet strategije što znači sposobnost preživljavanja promjene vlasti i promovirati snažnu podršku izvan vlasti.

Lokalne vlasti igraju paralelnu ulogu sa nacionalnom vladom u promociji razvoja strategija na ovim nivoima. One mogu i trebaju djelovati kao posrednici između nacionalne politike i specifičnih potreba različitih grupa na terenu, uspostavljajući veze i dijalog sa javnim i poslovnim/privatnim sektorom. Ali lokalnim vlastima će se morati dati više „političkog prostora“ kao i više mogućnosti da razvijaju politike relevantne za njihov nivo. Stoga će morati da razmotre kako da transformišu i razviju strategije relevantne za njihov nivo i da se u većoj mjeri pozabave lokalnim potrebama, što može značiti preuzimanje vođstva u uspostavljanju više lokalnih procesa strateškog planiranja čime se doprinosi nacionalnom procesu kreiranja i implementacije strategije održivog razvoja. Lokalne vlasti takođe će morati da obavljaju (formalno i pravno) stvari za koje su (ili će biti) odgovorne pred centralnom ili drugom vladom. One će morati da preuzmu odgovornost za praćenje i osiguranje upravljanja kvalitetom i da naprave jasne sporazume između sebe u vezi sa ovim pitanjima. Partnerstvo podrazumijeva međusobnu odgovornost, prvo horizontalnu, prema vlastitom upravnom odboru i lokalnom, a potom i vertikalno prema nacionalnom nivou vlasti. One će morati da preuzmu odgovornost za praćenje i osiguranje upravljanja kvalitetom i da naprave jasne sporazume između sebe u vezi sa ovim pitanjima. Partnerstvo podrazumijeva međusobnu odgovornost, prvo horizontalnu, prema vlastitom upravnom odboru i lokalnom, a potom i vertikalno prema nacionalnom nivou vlasti. One će morati da preuzmu odgovornost za praćenje i osiguranje upravljanja kvalitetom i da naprave jasne sporazume između sebe u vezi sa ovim pitanjima.

Neuspješno definiranje uloga može dovesti do sukoba, izostanka implementacije strategije i jaza između željenog i stvarnosti.

---

⁶¹De Brouwer, PJS (2008). Maslowian portfolio teorija: alternativna formulacija bihevioralne portfolio teorije. *Journal of Asset Management*, 9(6), 359-365. DOI: 10.1057/jam.2008.35.

U strateški proces treba uključiti različite organizacije i zainteresovane strane. Svaka od njih posebno, ima svoj interes koji će nastojati da promoviše i brani. Oni mogu biti uključeni u proces na različite načine i doprinijeti na različitim nivoima, na primjer, identificiranjem problema i pronalaženjem rješenja, izgradnjom vizije i ciljeva za budućnost, debatom o opcijama politike i mogućim akcijama. Uključivanje u strateški proces može se posmatrati kao pravo, ali uključuje i određene odgovornosti. Zato je važno pravovremeno utvrditi i dogovoriti uloge.⁶²

Neke uloge mogu biti očigledne ili razumno očigledne. Druge se mogu pretpostaviti odgovarajući na pitanja poput: Ko ima pravo da nešto radi i kako? Ko ima potrebne vještine, resurse i kapacitet za postizanje dogovorenih rezultata? Ko šta radi i kada? Ko je posvećen i voljan? Ko plaća određene aktivnosti ili usluge? Koja je najbolja alternativa dogovorenom sporazumu u smislu određene politike ili akcije, posebno za najmoćnije zainteresovane strane, Koji su načini i kapaciteti različitih zainteresovanih strana? Kakva je procedura u slučajevima kada se sporazumi ne mogu postići, ili u slučajevima kada se oni postignu, a zatim prekinu?

U dizajniranju procesa i sistema koordinacije koji će biti potrebni za razvoj strategije održivog razvoja, ključni zadatak će biti kreiranje mapa postojećih procesa strateškog planiranja, uzimajući u obzir one iz prošlosti koje mogu pružiti važne uvide; identifikacija od ključnih figura procesa koji pratimo i mehanizama koji se koriste za analizu onoga što je funkcionisalo dobro ili manje dobro. Ovo će pomoći u sugeriranju na kojima se procesi i mehanizmi mogu graditi, koje pristupe bi bilo najbolje izbjegavati, gdje postoje sinergije koje se mogu ojačati i gdje postoje praznine koje treba popuniti. Ovo se može sažeti u dva glavna koraka, to su:⁶³

- **identifikacija svih postojećih i prošlih strategija i planova i prikupljanje svih ključnih dokumenata;**
- **analiza različitih postojećih dokumenata strateške prirode, utvrđivanje njihovih glavnih karakteristika prema uobičajeno postavljenim parametrima i preduzimanje komparativne analize njihovih snaga i slabosti.**

---

⁶²rooks, E. (2013). Da li je "Budućnost koju želimo" dobra za poslovanje? Preuzeto 10. novembra 2015. sa <http://www.newsustainabilityinc.com/2013/12/04/isthefuturewewantgoodforbusiness/>.

⁶³Arrow, KJ & Lind, RC (1970). Neizvjesnost i evaluacija javnostiInvesticione odluke. American Economic Review, 60(3), 364-378. Preuzeto 5. maja 2018. sa <http://www.cfr.washington.edu/classes/esrn.458/Paul.%202008.pdf> [http://user.iiasa.ac.at/~hochrain/KIT%202017%20Material/Thema%201%20Arrow%20Lind%20Theorem%20\(Section%202\).pdf](http://user.iiasa.ac.at/~hochrain/KIT%202017%20Material/Thema%201%20Arrow%20Lind%20Theorem%20(Section%202).pdf)

Rezultate takvih zapažanja treba sintetizirati u Izvještaj o pregledu statusa, koji bi se mogao koristiti kao osnova za dalji rad i kao način informiranja potencijalnih zainteresovanih strana o statusu postojećih procesa i gdje postoje praznine (npr. zanemarena pitanja)

Iz ključnih državnih strateških dokumenata proizilaze određena iskustva, te treba izvršiti preorijentaciju i napraviti izbor iskustava koja će biti predmet dubinske analize. Također će biti potrebno odlučiti koliko daleko (u vremenu) će istraživanje i analiza morati ići.

3.5.1. PROMOVIRANJE ISTRAŽIVANJA ZA ODRŽIVI RAZVOJ

Veoma je važno da se sadržaj naširoko promoviš svrha i pristup istraživanju održivog razvoja. Kada se definiše novi pristup uobičajeno je pripremiti "perspektive" koje kombinuju kalendar sa: širokom svrhom strategije - zašto je potrebna, kako može pomoći i šta se želi njom postići; opsegom/ili (kasnije) specifičnim strateškim ciljevima strategija – vezano za kratak problem/moguću izjavu za svaki osnovni principi i proceduralna pravila u vezi sa strategijom: potpuni pregled mehanizama (učesće, informisanje, praćenje, donošenje odluka, itd.) i kako će oni funkcionirati; raspored koraka i akcija u "kalendar" Nacionalne strategije održivog razvoja i adresiranje specifičnih strateških ciljeva; naznaka ko bi trebao biti uključen i kako će oni koji su uključeni raditi - potpuni pregled indikatora postignuća; procjenu potrebnih ključnih vještina i resursa, kako se oni koji nedostaju mogu pronaći, kao i utvđevanje redosljedna troškova; koja su postignuća postignuta do određenog datuma – prikaz, na primjer iz pilot projekata ili promjena politika. U slučajevima kada se promoviš novi pristup, treba napraviti kratak pregled prethodno korištenih pristupa, uključujući njihove ključne prednosti i slabosti. U slučajevima kada se promoviš novi pristup, treba napraviti kratak pregled prethodno korištenih pristupa, uključujući njihove ključne prednosti i slabosti.

Neophodno je objaviti sažetak istraživanja, kao odgovarajući alat za promociju istraživanja. Takođe je poželjno redovno davanje izjava za štampu. U tom kontekstu korisno je preduzeti pilot projekte kao demonstracioni projekat, pokazati kako se strategija može implementirati u praksi i pokazati neke opipljive i praktične koristi i rezultate u ranoj fazi.

3.5.2. ANALIZA ISTRAŽIVANJA

Ako je istraživanje održivog razvoja zaista usmjereno na prioritetne probleme i pronalaženje inovativnih rješenja, onda je dobra analiza od primarnog značaja. Pojam "analiza" koristi se u svom sveobuhvatnom smislu: identifikacija i primjena relevantnog znanja u odnosu na izazove održivog razvoja, otkrivanje praznina u znanju i njihovo popunjavanje istraživanjem.

Pitanja i koraci potrebni za analizu efikasnosti strategija održivog razvoja su unapred postavljena, a neke od glavnih analitičkih metodologija su već razvijene.⁶⁴

U procesu održivog razvoja bilo bi preporučljivo izvršiti: analizu pogođenih i zainteresovanih strana: objektivnu identifikaciju zainteresovanih strana, njihovih interesa, snaga i međusobnih odnosa. Ovo pomaže u procesu konsultacija i formiranju komiteta i radnih grupa, zatim kod procjena resursa životne sredine, glavnih prednosti i slabosti, ključnih veza između elemenata ekoloških sistema i sistema koje je napravio čovjek (koliko je zajednica bliska održivosti, smjer promjena itd. Zatim ovo je ključno prilikom odlučivanja o obimu Nacionalne strategije održivog razvoja, aktivnostima koje treba da predloži i praćenju njene implementacije prilikom analize strateškog procesa/mehanizma: identifikaciju i procenu potencijalnih sistema i procesa koji bi se mogli koristiti u održivom razvoju kao njegove komponente, analizom njihove efikasnosti, pouzdanosti, pravičnosti i izvodljivosti, što je neophodno za unapređenje kvaliteta samog istraživanja održivog razvoja, analiza scenarija, razvijanje pouzdanih slika budućnost, načini istraživanja mogućih strateških opcija i testiranje njihove snage ili osjetljivosti; dalje, za analizu i rangiranje, procjenu troškova, upotrebe i rizika od alternativnih instrumenata ili programa za implementaciju istraživanja. Ovim se obebeđuje objektivno donošenje odluka, jer donošenje odluka, bez korištenja prednosti dobre analize, sadrži ogroman rizik od predrasuda i pogrešne procjene, revizije strateških dostignuća, procjena o tome koji su postignuti rezultati održivog razvoja i kako se oni mogu povezati sa procesom razvoja istraživanja održivog razvoja. Mnogi od ovih zadataka spadaju u rutinsko praćenje i evaluaciju.

Iz navedenog. proizilazi da je održivi razvoj složen i teško ga je analizirati. S obzirom na to, ako izazovi koji su neodvojivi od održivog razvoja nisu u potpunosti istraženi, svaka strategija koja promoviše održivi razvoj ostaće samo bleđi pokušaj podsticaja, bez veze sa stvarnom situacijom.

Održivi razvoj zahtijeva razmatranje niza faktora koji međusobno djeluju i uključivanje mnogih grupa. On takođe zahtijeva sposobnost predviđanja promena i procene mogućih scenarija, što dodatno komplikuje analizu.

Opšti pristup istraživanju održivog razvoja je participativan, ali to ne bi trebalo da isključuje potrebu za specijalističkom ekspertizom, koja bi bila neophodna kada: neka

---

⁶⁴Bossel, H. (1999). Indikatori održivog razvoja: teorija, metoda, primjena. Izvještaj za Balaton grupu. Winnipeg, Manitoba, Kanada: Međunarodni institut za održivi razvoj.

specifična pitanja mogu biti sporna, treba preduzeti veći analitički zadatak, zahtevati visoko tehničke veštine i opremu (na primjer: naučna mjerenja, kompjutersku analizu podataka, itd.).

Očigledno, neophodan je koherentan, kontinuirani program generisanja znanja zasnovanog na bazi podataka za održivi razvoj, njihovih objekata za analizu i istraživanje, koji bi trebao biti sastavni dio procesa razvoja istraživanja za održivi razvoj. U ovom segmentu potrebno je naglasiti neophodnost prethodnog povezivanja sljedećih principa:⁶⁵

- ✚ zainteresovane strane treba da samostalno osmisle prikupljanje informacija, analize i cjelokupni proces istraživanja, kako bi se osiguralo vlasništvo nad strategijom i njenim rezultatima;
- ✚ svi analitički zadaci bi se najbolje realizovali pristupom i podrškom postojećim centrima tehničke ekspertize. učenje i istraživanje;
- ✚ budući da je analiza ključna za strateški razvoj, treba je izvršiti. dogovoreno i odobreno na najvišem nivou (na primjer od strane ministarstva ili upravnog odbora strategije), što će povećati mogućnost da analiza bude fokusirana, vremenski usklađena sa rokovima navedenim u strategiji, a njeni rezultati će se svrsishodno koristiti .

Bez fokusiranja na prioritete, postoji vjerovatnoća neuspjeha u rješavanju broja i vrste pitanja koja se rješavaju tokom strateškog procesa, što bi moglo diskreditirati cijeli proces. Kako bi se izbjegle besplodne rasprave i debate, potrebno je usmjeriti pažnju na ono što je zaista značajno i koje bi moglo imati najveći učinak, uzimajući u obzir raspoložive resurse i političku volju.

Analiza je najmanje efikasna u slučajevima kada se obrađuju opšti "pojmovi" ili "predmeti". Konkretnija formulacija pitanja će dati bolji smjer u analizi i definiranju razvojnih rješenja. U tu svrhu, potrebno je fokusirati analizu na prioriteta pitanja; na obradu pitanja koja su u kontekstu, gdje je moguće; i na obezbeđivanje okvira politike u okviru kojeg će se sprovesti analiza.

Postoje različite analitičke metode i alati koji bi mogli biti korisni u generiranju znanja za istraživanje održivog razvoja. Neki od njih su posebno relevantni za određene analitičke zadatke. Neki od stručnih pristupa (kao što su analiza troškova i koristi, makroekonomsko predviđanje, sektorska analiza i evaluacija projekta) i pristupi detaljnom planiranju. Procjena

---

⁶⁵Consilience: The Journal of Sustainable Development, 10(1), 111-124. Preuzeto 20. novembra 2015. sa <https://journals.cdrs.columbia.edu/wp-content/uploads/sites/25/2016/09/288-792-1-PB.pdf>.

uticaja na životnu sredinu i SEA (Strateška procena uticaja na životnu sredinu) su profesionalne oblasti za sebe, sa opsežnom literaturom o njima.

U suštini, što stručniji (tehnički) alati pokušavaju da se prilagode rastućem broju dimenzija i više pokušavaju da pomognu u predviđanju ishoda, što su im potrebni adekvatni podaci i što više pretpostavki moraju nužno uključiti, to će analiza biti potpunija. To znači da postoji mogućnost pogrešnog odraza stvarnosti i njihove nedostupnosti zainteresovanim licima koji nemaju tehničko znanje.

Postoje li dobre mogućnosti za održivi razvoj u Republici Sjevernoj Makedoniji?

Prema saznanjima anketara koji su kreirali ovu anketu, profesionalno, ozbiljno i ažurno, odgovor na ovo pitanje bi bio da je to vrlo široko i rastegljivo pitanje za odgovor koji bi se generalno odnosio na postavljeni zadatak. Međutim, naša glavna teza je bila da mogućnosti ima, ali ih se mora pronaći i zajednički djelovati. Taj pravac je u potpunosti potvrđen, jer je 66% anketiranih odgovorilo pozitivno, a to se vidi iz sljedećeg prikaza:

Odgovor u prilogu	Oni su odgovorili	%
Ima dobrih prilika	302	31.7
Mogućnosti su ograničene	205	21.5
Nema mogućnosti	109	11.4
Mogućnosti postoje, ali se moraju pronaći	336	35.3
Odgovorili su ukupno	952	99.9
Nisu odgovorili	1	0.1
TOTAL	953	100

Koja sistemska rješenja, po Vašem mišljenju, najviše podstiču održivi razvoj?

Postavljanjem ovog pitanja, koje duboko prodire i poistovjećuje se sa vremenom i prelaznim periodom, tražimo odgovor da li postoji potreba za sistemskim rješenjima u komunalnoj djelatnosti i koja su ona. Odgovor na ovo pitanje prikazan je na sljedećem grafikonu:

Odgovor u prilogu	Oni su odgovorili	%
Transformacija društvenog kapitala	191	20
Privatizacija komunalnog i poslovnog fonda	121	12.7
Novi poreski sistem	127	13.3

Denacionalizacija	65	6.9
Ustavna garancija slobode tržišta	61	6.5
Aktuelne odluke Vlade	72	7.6
Ulaganje u infrastrukturu zasnovano na inventaru	305	32.4
Odgovorili su ukupno	942	98.9
Nisu odgovorili	11	1,1
TOTAL	953	100

Koliko su odluke Sobranja Republike Sjeverne Makedonije dobre za razvoj održivog razvoja? Ovim pitanjem bilo je potrebno potvrditi tezu da su uglavnom postojeća rješenja dobra. Međutim, odgovori su potvrdili sljedeću tezu:

Odgovor u prilogu	Oni su odgovorili	%
Uglavnom dobra rješenja	189	19,8
Uglavnom srednja rješenja	268	28.1
Uglavnom slaba rješenja	299	31.4
Ne mogu ocijeniti	194	20.4
Odgovorili su ukupno	950	99.7
Nisu odgovorili	3	0.3
TOTAL	953	100

Iz odgovora vidimo da se 299, odnosno 31,4% ispitanika opredijelilo za stav da su odluke u Sobraju Republike Sjeverne Makedonije uglavnom slabe, sa više od 99 odgovora iznad kritične mase od 200 ispitanika, što daje odgovor, jer 20,4% nije želelo da ocenjuje kakva su sistemska rešenja i odluke Sobraja Republike Sjeverne Makedonije.

Koliko ste zadovoljni odlukama Vlade Republike Makedonije u vezi sa održivim razvojem?

Odgovor u prilogu	Oni su odgovorili	%
Potpuno zadovoljan	78	8.2
Veoma zadovoljan	75	7.9
Djelimično zadovoljan	282	29.6
Djelimično nisam zadovoljan	225	23.9
Uopšte nisam zadovoljan	280	29.4

Odgovorili su ukupno	940	98.6
Nisu odgovorili	13	1.4
TOTAL	953	100

Da li obrazovni sistem dozvoljava da se potencijalni nosioci razvoja regulišu i smanje u redovnom školovanju? Tezu da obrazovni sistem omogućava da se potencijalni nosioci razvoja upravljanja održivim razvojem u potpunosti regulišu i obrazuju u redovnom školovanju, možemo uzeti kao okvirnu temu, budući da se za ovaj odgovor opredijelilo 196 ili 20,6% ispitanika, vrlo blizu na potvrdu teze, ali dobro analizirajući sljedeću tabelu:

Odgovor u prilogu	Oni su odgovorili	%
To u potpunosti omogućava	196	20.6
Djelomično omogućava	301	31.6
Ne omogućava	190	19.9
Treba ga reformisati	266	29.7
Odgovorili su ukupno	953	100
Nisu odgovorili	0	0
TOTAL	953	100

Navešćemo da 301 ili 31,6% ispitanika smatra da obrazovni sistem delimično omogućava smanjenje i regrutovanje potencijalnih nosilaca unapređenja održivog razvoja, jer je drugoplasirani odgovor na koji je 266 ili 27,9% odgovorilo da je obrazovni sistem za to segment koji treba da se reformiše u celini, što se više tiče naučno-obrazovnih institucija.

Da li određene institucije (inspekcija, uprava prihoda, lokalna samouprava, itd.) koče i ograničavaju održivi razvoj? Za postavljanje ovakvog pitanja dominira naglasak da inspeksijske službe, uprava prihoda, lokalna samouprava i dr. u velikoj mjeri koče i ograničavaju razvoj održivog razvoja, što nije potvrđeno u anketi ispitanika koja je sprovedena nekoliko puta tokom 2022. godine, što je potvrđeno sljedećim prikazom:

Odgovor u prilogu	Oni su odgovorili	%
Mnogo toga ometaju i ograničavaju	138	14.5
Djelomično ometaju i ograničavaju	225	23.6
Oni nas ne ometaju i ne ograničavaju	236	24.8

Oni uvode red u operaciju	197	20.6
Imaju subjektivizam u svom radu	157	16.5
Odgovorili su ukupno	953	100
Nisu odgovorili	0	0
TOTAL	953	100

A odgovor je da 24,8% ili 236 anketiranih ispitanika kaže da one na ometaju i ne ograničavaju, odnosno 23,6% ili 225 anketiranih ispitanika kaže da djelimično ometaju i ograničavaju razvoj. Blizu je bio i odgovor da se uvodi red u rad.

Da li je rješavanje problema u upravljanju održivim razvojem ograničeno prostornim uslovima i lokalnim vlastima? Postavljeno je jednostavno pitanje sa mogućim odgovorima DA/NE i treća mogućnost alternativnog odgovora za svakog ispitanika kako bi se vidjelo da li lokalne vlasti ograničavaju preduzetnički pristup u konkretnim aktivnostima koje svaka lokalna samouprava treba da obavlja. Zaokružujući kompletnu infrastrukturu u kojoj će osnovna i najznačajnija karika biti partnerski odnos svih značajnih faktora razvoja menadžmenta i održivog razvoja, koji bi kroz grafički prikaz izgledao ovako:

Odgovor u prilogu	Oni su odgovorili	%
Da	498	52.3
br	392	41.1
Nisu odgovorili	63	6,6
Odgovorili su ukupno	953	100
Nisu odgovorili	0	0
TOTAL	953	100

Navešćemo da je rešenje problema održivog razvoja ograničeno prostornim uslovima, ali i lokalnim vlastima, što je potvrdilo i odgovor 498 ispitanika ili 52,3% od ukupnog broja ispitanika, 6,6% ili 63 ispitanika dalo srednje rješenje koje se ne može skloniti ni prvom ni drugom odgovoru.

Koje uslove treba obezbijediti da bi se osigurao trajni održivi razvoj? Na ovo pitanje odgovor je tražen kroz 5 mogućih odgovora, predstavljenih u sljedećoj tabeli:

Odgovor u prilogu	Oni su odgovorili	%
Regulisanje sistemskih pitanja iz finansijske, fiskalne i drugih sfera	28	2.9
Izgradnja ekološke kulture i inovativnog okruženja	299	31.4
Osigurati adekvatan sistem obrazovanja	105	11
Realizacija principa slobode na tržištu	255	26.9
Neograničeno inovativno partnerstvo u održivom razvoju	261	27.4
Odgovorili su ukupno	948	99.6
Nisu odgovorili	5	0.4
TOTAL	953	100

Istraživanje je potvrdilo očekivanja da 31,37% ili 299 ispitanih smatra da je izgradnja ekološke kulture i inovativnog okruženja uslov za osiguranje trajnog održivog razvoja. Međutim, nije daleko od istine da je zajedno 64% ispitanih zaključilo da implementacija principa slobode tržišta, neograničeno inovativno partnerstvo u održivom razvoju u Republici SjevernojMakedoniji i obezbjeđivanje adekvatnog obrazovnog sistema mogu osigurati održivi razvoj u Republici Makedoniji.

Mislite li da bi postojanje državnog tijela poput Uprave za održivi razvoj pomoglo višem razvoju? O postojanju ovakvog državnog organa potvrdno je odgovorilo 542 ili 56,87% ispitanika, što bi u tabelarnom i grafičkom prikazu izgledalo ovako:

Odgovor u prilogu	Oni su odgovorili	%
Da	542	56.9
br	268	28.1
Ne znam	143	15
Odgovorili su ukupno	953	100
Nisu odgovorili	0	0
TOTAL	953	100

Treba li regulirati promociju održivog razvoja? Odgovori na ovo pitanje potvrdili su viziju teze ankete da postoji potreba za posebnim zakonom, za koji se 33,26% ispitanika ili 317 ispitanika izjasnilo, uz veliku potrebu za sljedeća 2 odgovora, da dodatne odredbe u posebnim

zakonima potrebni su sa 18,48% i sa dodatnom normativnom regulativom sa 18,85%. Tablični i grafički prikaz i predstavljanje također mogu pružiti dodatne ideje za druge analize:

Odgovor u prilogu	Oni su odgovorili	%
Poseban zakon	371	33.3
Odredba u posebnim zakonima	176	18.4
Normativna regulativa nije potrebna	172	18
Na drugi način	152	16
Dodatna normativna regulativa	95	10
Odgovorili su ukupno	912	95.7
Nisu odgovorili	41	4.3
TOTAL	953	100

Da li je poreska politika države funkcija održivog razvoja? Po ovom pitanju željeli smo da potvrdimo poresku politiku države, u funkciji održivog razvoja, podsticanjem iste. Međutim, odgovor je da država potiskuje održivi razvoj, navodi 25,39% ili 242 ispitanika, što se preciznije može vidjeti na sljedećem grafičkom prikazu:

Odgovor u prilogu	Oni su odgovorili	%
Podstiče održivi razvoj	174	18.3
Djelomično to podstiče	196	20.6
To ga potiskuje	242	25.4
Potpuno ga ograničava i sprečava	169	17.7
Ne podržava to	160	16.8
Odgovorili su ukupno	941	98.8
Nisu odgovorili	12	1,2
TOTAL	953	100

Kakav je stav banaka prema finansiranju razvojnih ideja za održivi razvoj? Odnos banaka prema finansiranju razvojnih ideja je sljedeće pitanje u anketi, koje je potvrdilo mišljenje da banke saraduju samo ako imaju interes i rijetko finansiraju razvojne ideje, što se može vidjeti u sljedećoj tabeli:

Odgovor u prilogu	Oni su odgovorili	%
Banke su spremne za saradnju	89	9.4
Banke ne saraduju	196	20.6
Oni saraduju samo ako imaju interes	366	38.4
Nismo zadovoljni nijednom bankom	211	22.1
Solidno obavljaju usluge	91	9.5
Odgovorili su ukupno	953	100
Nisu odgovorili	0	0
TOTAL	953	100

Koji su Vaši najveći uspjesi u poslu? Postavljanjem ovog pitanja željeli smo da vidimo uzlaznu liniju po kojoj se ispitanici kreću tokom rada i napredovanja. Odgovori su veoma različiti i postoji više od 200 različitih odgovora. Ali jedno je jedinstveno i uobičajeno, prevladava dobijanje rukovodeće pozicije, napredovanje na poslu, drugarstvo i prijateljstvo, hijerarhija, prekovremeni rad, menadžerske odgovornosti i slično.

Navedite najaktuelnije probleme sa kojima se suočavate? Odgovor na ovo pitanje kod ispitanika je izazvao veliko interesovanje i dao vrlo ozbiljne i praktične odgovore.

Tim koji je obradio ove podatke, grupisao ih je u tri dela, i to:

- problemi u vezi sa zakonskom regulativom;
- problemi u vezi sa finansijskom regulativom;
- problemi vezani za ekološki identitet.

Koje vrste informacija i usluga su vam najpotrebnije? Ovim pitanjem među ispitanicima smo željeli izvući podatke kojima se identifikuju potrebe komunalne potrošnje i kako komunalci praktikuju otvoreno partnerstvo za zajedničku saradnju u razvoju privrede u njoj. Došli smo do činjenice da ono što nedostaje u komunalnom poslovanju nedostaje i u komunalnoj potrošnji. Ozbiljno se postavlja pitanje gdje je tu stagnacija, postoji li informacioni sistem i njegova primjena u privredi i kako ga organizovati?

Koji su vaši prijedlozi za konkretan održivi razvoj u Republici Makedoniji? Kroz odgovor na ovo pitanje od ispitanika smo tražili sugestije o specifičnom održivom razvoju u Republici Makedoniji i dobili smo validne podatke da je potrebno sljedeće:

- ostvareno partnerstvo u uticajnoj ekonomiji za održivi razvoj,

- ✚ neograničen inovativni razvoj i saradnja sa srednjim aktivnostima i programima,
- ✚ razvojni i liberalni poreski sistem,
- ✚ utvrđeni ekološki identitet svakog mjesta,
- ✚ zaštita tri elementa ekološke sredine: tla, vode, vazduha.

Ovo su bili najzapaženiji i najčešće ponavljani odgovori ispitanika iz sagledavanja tima koji je obradio ovu anketu.

POGLAVLJE 4: PROCESI I POTREBE OBRAZOVNIH I INFORMACIJSKIH DIMENZIJA ODRŽIVOG RAZVOJA

Istorija obrazovanja za održivi razvoj⁶⁶

1972 - Konferencija Ujedinjenih nacija o ljudskoj okolini, Stockholm

- Deklaracija Konferencije UN-a o ljudskoj okolini koja je proklamovala "odbranu" i unapređenje životne sredine za sadašnje i buduće generacije čime je postala je imperativ za čovečanstvo".
- Preporuka 96 Stokholmske konferencije 1972. vidi obrazovanje o životnoj sredini kao kritično sredstvo za suočavanje sa svjetskim ekološkim krizama. Načelo 19 Stokholmske deklaracije navodi, između ostalog, da je „obrazovanje o životnoj sredini, za mlađu generaciju kao i za odrasle, uzimajući dužnu pažnju na ugrožene, od suštinskog značaja za proširenje osnove za prosvijećeno mišljenje i odgovorno ponašanje pojedinaca, preduzeća i zajednice u zaštiti i unapređenju životne sredine u njenoj punoj ljudskoj dimenziji.

1977 - Prva međuvladina konferencija o obrazovanju za životnu sredinu u Tbilisiju, Gruzija

- Konferencija je ocrtala ulogu, ciljeve i karakteristike ekološkog obrazovanja i dala nekoliko ciljeva i principa ekološkog obrazovanja.

U Tbilisijskoj deklaraciji je naglašena "važna uloga ekološkog obrazovanja u očuvanju i poboljšanju životne sredine u svijetu, kao i u zdravom i uravnoteženom razvoju svjetskih zajednica".

1987 Naša zajednička budućnost (Izvještaj Svjetske komisije za životnu sredinu i razvoj, (također poznat kao Brundtlandov izvještaj

- „Održivi razvoj“ se definiše kao „razvoj koji zadovoljava potrebe sadašnjosti bez ugrožavanja sposobnosti budućih generacija da zadovolje svoje potrebe“.

1992 - Konferencija Ujedinjenih nacija o životnoj sredini i razvoju (Samit u Rijju, „Samit o Zemlji“)

- Poglavlje 36 Agende 21 objedinilo je međunarodne diskusije o ključnoj ulozi obrazovanja, obuke i javne svijesti u postizanju održivog razvoja.

---

⁶⁶Konferencija UN-a o održivom razvoju (1972.)

- 'Obrazovanje je ključno za promoviranje održivog razvoja i poboljšanje kapaciteta ljudi da se bave pitanjima životne sredine i razvoja.'
- Klimatske promjene: Član 6 Okvirne konvencije Ujedinjenih nacija o klimatskim promjenama posvećen je obrazovanju, obuci, podizanju svijesti javnosti i pristupu informacijama u vezi sa klimatskim promjenama.
- Biodiverzitet: Član 13. Konvencije o biološkoj raznolikosti poziva na „razvoj obrazovnih programa i programa podizanja svijesti javnosti u vezi sa očuvanjem i održivim korištenjem biološke raznolikosti“, a njen program rada na komunikaciji, obrazovanju i podizanju svijesti javnosti kao posebno prioritetnu aktivnost 10 : Jačanje formalnog i neformalnog obrazovanja o biodiverzitetu.

2002 - Svjetski samit o održivom razvoju (Johannesburg Summit)

- Prijedlog za Deceniju obrazovanja za održivi razvoj uključen je u plan implementacije „Johanesburga“.
- Rezolucija Generalne skupštine UN-a 57/254 odredila je Deceniju obrazovanja za održivi razvoj Ujedinjenih nacija 2005-2014 (DESD) i UNESCO kao vodeću agenciju.

2005 – Decenija obrazovanja za održivi razvoj UN (2005-2014, DESD) Decenija UN za OOR „pokrenula je stotine hiljada ljudi da globalno preorijentišu obrazovanje ka centralnom cilju: učenju da žive i rade održivo“.

- Smanjenje rizika od katastrofa: „Hyogo okvir za akciju 2005-2015“: Izgradnja otpornosti nacija i zajednica na katastrofe i naknadni „Sendai okvir za smanjenje rizika od katastrofa 2015-2030.“

2009. - Svjetska konferencija UNESCO-a o OOR-u, Bon je istakla OOR kao "životnu mjeru" za budućnost koja osnažuje ljude za promjene i preporučila promoviranje OOR-a kao "investicije u budućnost".

2012 - Konferencija Ujedinjenih nacija o održivom razvoju (Rio +20)

- 'promovirati obrazovanje za održivi razvoj i aktivnije integrirati održivi razvoj u obrazovanje nakon Decenije obrazovanja za održivi razvoj Ujedinjenih naroda'
- Održiva potrošnja i proizvodnja: održivi stil života i obrazovanje „Program 10-godišnjeg okvira programa za održivu potrošnju i proizvodnju 2012-2021.“

2014 - Svjetska konferencija UNESCO-a o ESD u Aichi-Nagoya (Japan)

- Pokretanje Globalnog programa akcije za OOR (2015-2019). Globalni akcioni program ima za cilj „generisanje i povećanje aktivnosti na svim nivoima i oblastima obrazovanja i učenja kako bi se ubrzao napredak ka održivom razvoju“. Fokusira se na pet prioriteta, koji se smatraju ključnim tačkama poluge za unapređenje programa OOR.
- „Aichi-Nagoya deklaracija o OOR-u“ usvojena na Svjetskoj konferenciji UNESCO-a o OOR-u 2014. potvrđuje OOR kao vitalno sredstvo implementacije za održivi razvoj.

Ciljevi održivog razvoja za 2015. (SDG) i Globalna agenda transformacije 2030.

- Cilj 4.7 poziva da "do 2030. svi učenici steknu znanja i vještine potrebne za promoviranje održivog razvoja..."
- Cilj 12.8 nastoji "osigurati da ljudi posvuda imaju relevantne informacije i svijest o održivom razvoju i životnim stilovima u skladu s prirodom."
- Cilj 13.3 poziva na 'poboljšanje obrazovanja, podizanja svijesti i ljudskih i institucionalnih kapaciteta o klimatskim promjenama...'
- Deklaracija Inčeonu o obrazovanju 2030: „Naša vizija je da transformišemo živote kroz obrazovanje, prepoznajući važnu ulogu obrazovanja kao ključnog pokretača razvoja i u postizanju drugih predloženih ciljeva održivog razvoja.

Globalni program akcije za OOR (2015-2019) „Nadovezujući se na dostignuća Decenije, GAP ima za cilj da generiše i poveća konkretne akcije.

Konferencija strana o klimatskim promjenama u Parizu (COP 21). Članovi 11 i 12 Pariskog sporazuma, ishodni dokument COP21. Član 12: "Stranke će sarađivati u poduzimanju mjera... radi poboljšanja obrazovanja, obuke o klimatskim promjenama, podizanja svijesti javnosti, učešća javnosti i pristupa javnosti informacijama..."

2016 – „Održivi gradovi i zajednice“: Nova urbana agenda usvojena na Konferenciji UN-a o stanovanju i održivom urbanom razvoju (Habitat III)

2017 – Rezolucija Generalne skupštine UN-a 72/222 – Uloga ODG kao „integralnog elementa SDG-a za kvalitetno obrazovanje i ključnog pokretača svih drugih ciljeva održivog razvoja“ je eksplicitno priznata za akciju i Decenije UN-ove nauke o okeanu za održivi razvoj (2021-2030).

„podržati planove za poticanje obrazovanja o okeanu, promoviranje okeanske pismenosti i kulture očuvanja, obnove i održivog korištenja našeg okeana.“

2019. – 40. zasjedanje Generalne konferencije UNESCO-a: Usvajanje okvira za implementaciju SDG-a nakon 2019. „2030 SDGs” (2020-2030.) Rezolucija Generalne skupštine UN-a 74/223 – „Ohrabruje vlade da povećaju napore za sistemsku integraciju i institucionalizaciju obrazovanja za održivi razvoj u sektoru obrazovanja i drugim relevantnim sektorima.

Funkcija svih elemenata MOS programa je komunikacija, tako da oni koji planiraju obrazovanje moraju razumjeti proces komunikacije. Ovaj proces može biti veoma složen; uspješne informativno-obrazovne komunikacije zavise od mnogih faktora, uključujući prirodu poruke, interpretaciju od strane publike i okruženje u kojem je primljena.

Da bi se ostvarila efikasna komunikacija, pošiljalac mora kodirati poruku na način da će je primalac dešifrovati na željeni način. Povratna poruka od primaoca pomaže pošiljaocu da utvrdi da li je dešifrovanje izvršeno ispravno ili je buka ometala proces komunikacije.

Planiranje promocije počinje sa primaocem ili ciljnom grupom, jer trgovci moraju razumjeti kako bi grupa odgovorila na različite izvore komunikacije ili vrste poruka. Za planiranje promocije, primalac se može analizirati u smislu njegovog sastava (pojedinačna, grupna ili masovna publika) i procesa odgovora kojem prolazi. Razvijeni su brojni modeli procesa izazivanja odgovora, uključujući AIDA hijerarhiju efekata, prilagođavanje novim zadacima i model prenosa informacija. Drugačiji poredak tradicionalne hijerarhije odgovora uključuje podrazumevano učenje.

Pristup kognitivnog odgovora istražuje misli izazvane porukom i kako one oblikuju krajnji prijem ili odbijanje komunikacije primaoca. Dekompozicija probabilističkog modela prilagođavanja i promjene stava prepoznaje dva tipa obrade poruke: centralni i periferni putevi uvjeravanja koji su funkcije motivacije primaoca i sposobnosti da obradi poruku.

Postoje tri kritična posrednička efekta između oglašavanja i kupovine koji uključuju poznatost, utjecaj i iskustvo. Oni koji su odgovorni za planiranje programa međuopštinske saradnje treba da nauče što je više moguće o svojoj ciljnoj publici i kako mogu da reaguju na oglašavanje i druge oblike obrazovne komunikacije.

4.1. PRIRODA KOMUNIKACIJE I OBRAZOVANJE

Komunikacija se definira kao prijenos informacija, razmjena ideja ili proces potvrđivanja istih ili sličnih mišljenja između pošiljaoca i primaoca kao dvije strane u komunikaciji. Ova definicija kaže da za ostvarivanje komunikacije mora postojati zajedničko mišljenje o dvije strane i informacije koje će se prenositi s jedne strane na drugu, odnosno s

jedne osobe na drugu, ili iz jedne grupe u drugu grupu. Ali zajedničko mišljenje ne vodi uvijek do komunikacije. Sa takvim uvriježenim mišljenjem, mnogi pokušaji komunikacije završili su neuspjehom.

Proces komunikacije je često vrlo složen proces. Uspjeh komunikacije ovisi o mnogim faktorima: prirodi poruke, njejoj interpretaciji, okruženju u kojem je poruka primljena itd. Ponašanje primaoca poruke i medij koji se koristi za prenošenje poruke također mogu utjecati na sposobnost komunikacije, jednako značajno kao i drugi faktori. Riječi, slike, zvukovi i boje imaju različita značenja za različite mase ljudi, a percepcija i interpretacija ljudi se često mijenjaju.

4.2. KOMUNIKACIJSKI PROBLEM U MEĐUNARODNOM OBRAZOVNOM PROCESU

Komunikacija je glavni problem sa kojim se suočavaju kompanije koje svoje proizvode plasiraju na inostrana tržišta. Jezik je jedna od glavnih prepreka efikasnoj komunikaciji, jer mogu postojati različiti jezici ili dijalekti unutar zemlje, ili mogu postojati različite nijanse i žargoni. Na primjer, Kina ima jezike i dijalekte s tako velikim razlikama da ljudi iz različitih regija često ne mogu razumjeti jedni druge. Drugi primjer navodi da oko 40 posto stanovništva u Kanadi ne koristi engleski kao primarni jezik. A od onih 60 posto koji ne govore engleski, često koriste francuski u kombinaciji s jednim ili više drugih jezika.

Pogrešno napisan prevod i pogrešno izgovorena reč često stvaraju probleme kompanijama koje učestvuju na stranim tržištima. Zbog toga međunarodne kompanije uvijek moraju biti svjesne različitih konotacija riječi, znakova, simbola i fraza koje koriste u nazivu brenda, u logotipu ili u različitim oblicima promocije.⁶⁷Također, reklama, slogani i simboli ne prenose uvijek pravo značenje. Ovo ne samo da otežava komunikaciju, već ponekad dovodi do nanošenja štete kompaniji ili kvarenja imidža koje kupci imaju o proizvodu.

Međunarodna preduzeća mogu učiniti nekoliko stvari da izbjegnu jezičke greške. Prvo moraju unajmiti prevodilački tim da provjeri materijal i uvjeri se da nema problema. Međutim, stručnjaci napominju da ovaj prevodilački tim nije u potpunosti pouzdan. Preporučuju da materijal pregledaju ljudi koji dobro poznaju jezik, kao i njegove dijalekte, jezičke varijante i sleng.

---

⁶⁷Nina Munk, "Levi's Ongoing Quest for Street Cred", Fortune, 1. februar 1999., str.40.

Dok korištenje prevodilačkog tima i zapošljavanje ljudi koji dobro poznaju jezik mogu pomoći u rješavanju jezičnog problema, oni ne rješavaju problem kako dobro prevesti oglas na drugi jezik, oni samo sprječavaju greške koje se mogu pojaviti. Oglas se nikada neće savršeno dobro prevesti na drugi jezik, što je problem koji mnogi ljudi u oglašavanju ne žele da priznaju. Dva su glavna problema sa kojima se reklama suočava: menadžer ne želi da preda vlast stranim tržištima, pa uopšte ne prevodi reklamu, a menadžer prevodi reklamu, ali uz jezičke nejasnoće za strana tržišta. Problemi sa imenom brenda, sloganima i vizuelnim znakovima i simbolima "proganjaju" i najbolje kompanije na svetu.

Britanski stručnjak za marketing i brendove Simon Alhot kaže: "Jezik je u mnogim slučajevima mala stvar, ali ima ogromnu moć koja čak i najveće marketinške rukovodioce baci na koljena."

4.3. OSNOVNI MODEL KOMUNIKACIJE

Dva najvažnija elementa u komunikaciji su primalac i pošiljalac. Dok su dva najvažnija elementa u komunikacijskim alatima poruka i kanal (mediji). A četiri najvažnija elementa u procesu komunikacije su kodiranje, dekodiranje, reakcija i povratna informacija.

4.3.1. KODIRANJE KAO DIO OBRAZOVNE KOMUNIKACIJE

Pošiljalac u komunikacijskom procesu je osoba ili organizacija koja posjeduje informacije koje treba prenijeti drugoj osobi ili organizaciji. Pošiljalac može biti osoba koju je kompanija unajmila da reklamira proizvod (npr. poznata ličnost) ili sama kompanija. Na primjer, olimpijski osvajač zlata Street pojavljuje se u reklami za kompaniju koja proizvodi i prodaje Rolex satove. On predstavlja pošiljaoca informacija.

Budući da ponašanje primaoca poruke zavisi od pošiljaoca poruke, kompanije moraju biti oprezne u zapošljavanju ljudi za reklamiranje svog proizvoda, dok je primalac poruke identifikovan ili na bilo koji način povezan sa pošiljaocem.

Komunikacija počinje kada izvor poruke, odnosno pošiljalac, odabere riječi, simbole ili slike s kojima će poslati poruku primaocu. Ovaj proces je poznat kao proces kodiranja poruke, stavljanja misli, ideja i/ili informacija u poruku. Cilj pošiljaoca je da kodira poruku na način da je primalac primi i prepozna. To znači korišćenje riječi, simbola ili znakova koji su prepoznatljivi masi ljudi kojima se poruka šalje. Mnogi simboli imaju univerzalno značenje, poput prepoznatljivog precrtanog kruga koji označava zabranjeno parkiranje, zabranjeno pušenje itd. Mnoge kompanije su prepoznatljive po svom simbolu (McDonald's, Nike, Coca-Cola) širom svijeta.

4.3.2. PORUKA KAO OBRAZOVNA DIMENZIJA

Proces kodiranja dovodi do razvoja poruke koja sadrži informaciju ili mišljenje koje pošiljalac želi prenijeti. Poruka može biti verbalna ili neverbalna, usmena ili pisana, ili sa simbolima. Poruka se šalje putem kanala, tj. medija koji se trenutno koristi u komunikaciji. U oglašavanju medij može biti pisani dokument, radijska poruka ili televizijska reklama. Za mnoge proizvode ono što je napisano nije ni približno isto važan kao imidž ili utisak koji će oglas ostaviti na kupce.

Za bolje razumijevanje simbola koji se koriste u procesu komunikacije i oglašavanja, veliki značaj treba dati semiotici, nauci koja proučava prirodu i značenje riječi, gestova, izraza lica, znakova, simbola, teorija. Semiotika je važna u marketinškoj komunikaciji otkako su proizvodi i brendovi počeli da dobijaju značenje kroz način na koji su se reklamirali, a potrošači su počeli da koriste ove proizvode kako bi izrazili svoj društveni identitet.⁶⁸

Stručnjak za komunikaciju u obrazovanju Michael Solomon kaže: „Iz semiotičke perspektive, svaka marketinška poruka ima tri osnovna dijela: objekt, znak ili simbol i tumač. Predmet je proizvod koji je u fokusu poruke. Znak ili simbol predstavlja senzornu sliku koju dobijamo od proizvoda, a tumač je taj koji tu sliku tumači.”

Preduzeća ponekad angažuju profesionalce koji su dobro upućeni u semiotiku kako bi im pomogli da bolje razumiju značenje verbalnih i neverbalnih poruka. Na primjer, kompanija Levis je unajmila profesionalca da im pomogne da osmisle poruku koja će oduševiti mladu populaciju i potaknuti ih da kupuju njihove proizvode.

Značenje obrazovne reklame ili bilo koje druge vrste marketinške komunikacije određeno je ne samo porukom, već i time ko je prenosi i ko tu poruku prima. Kompanija Coach koristi samo fotografije za prenošenje poruke, odnosno za reklamiranje svojih proizvoda. Međutim, korištenje naziva kompanije na fotografiji je zapravo efikasan oblik oglašavanja.

4.3.3. MEDIJ KAO DIO OBRAZOVANJA

Medij ili kanal je sredstvo a i metoda kojom se komunikacija odvija od izvora ili pošiljaoca do primaoca. Medij može biti personalni ili nepersonalni.

Personalni medij predstavlja direktan kontakt sa pojedinačnim primaocem ili grupom primalaca. Prodavci predstavljaju personalni medij kada sami prenose poruku (reklamiraju proizvod) kupcima ili potencijalnim kupcima. Društveni mediji kao što su prijatelji, komšije,

---

⁶⁸Larry Yu, "Know Companies Turn Buzz in Sales", MIT Sloan Management Review, (zima 2005.), str. 5-6

saradnici ili članovi porodice takođe su deo personalnih medija. Mnoge kompanije pokušavaju koristiti personalne medije kako bi predstavile poruku koju žele prenijeti o svojoj kompaniji ili proizvodu koji proizvode. Znajući da prosječan kupac dobija savjet od drugih kupaca o tome koje proizvode valja kupiti, kompanije zapošljavaju ciljnu grupu ljudi kao što su vjerni kupci i trendseteri. Ovdje dolazi do razlike između lojalnih i nelojalnih kupaca i njihovih aktivnosti. Lojalni kupci odmah po kupovini proizvoda razgovaraju o njemu i daju savjete drugim kupcima da kupe isti. U međuvremenu, nelojalni kupci rade isto, ali smanjenim tempom. Stoga kompanije posvećuju veliku pažnju svojim vjernim kupcima.⁶⁹

Nepersonalni medij predstavlja indirektni kontakt između pošiljaoca i primaoca poruke. Nepersonalnim medijima se nazivaju i masovni mediji ili masovna komunikacija, jer poruku prima veliki broj ljudi u isto vrijeme. Na primjer, TV reklame na globalnoj televizijskoj stanici dnevno vidi 10 miliona gledalaca u određeno doba dana. Nepersonalni mediji se dijele na pismene i usmene. Pisani mediji uključuju novine, časopise, e-mailove, bilborde, itd., a usmeni mediji uključuju televiziju i radio.

4.3.4. DEKODIRANJE I PRIMALAC PORUKE

Primalac je osoba s kojom pošiljalac prenosi, širi, misli ili informacije. Generalno, primaoci su kupci na tržištu ili grupa ljudi koji čitaju, čuju i/ili vide poruku i dekodiraju je. Dekodiranje je proces transformacije poruke. Na ovaj proces značajno utiču iskustvo, percepcija, ponašanje i vrednost koju primalac poseduje u procesu komunikacije.

Da bi se ostvarila efikasna komunikacija, proces dekodiranja poruke od strane primaoca mora odgovarati procesu kodiranja poruke od strane pošiljaoca. Ovo podudaranje pokazuje da primalac razumije poruku koju je prenio pošiljalac. Što pošiljalac ima više znanja o primaocu, to bolje on može razumjeti potrebe primaoca i prenijeti poruku.

Dok se u svakodnevnom životu čini da je pronalaženje "zajedničkog jezika" između pošiljaoca i primaoca lako, praksa pokazuje da nije. Ljudi koji se bave marketingom i oglašavanjem često imaju različita iskustva s kupcima s kojima moraju komunicirati.

Mnogi od njih imaju visoko obrazovanje i veliko iskustvo u velikim zemljama. Ali oni su ti koji moraju pokušati da naprave reklame koje će razumjeti čak i oni ljudi koji nikada nisu bili dio obrazovnog procesa i koji žive u ruralnim područjima ili u malim zemljama.

---

⁶⁹Citat Gordona S. Bowera u Fortune, 14. oktobar 1985, str. 11

Drugi problem koji se javlja u pronalaženju "zajedničkog jezika" između pošiljaoca i primaoca su godine. Vrlo često u marketingu kompanije izbjegavaju starije kupce, jer se starost pojavljuje kao problem komunikacije.

Preduzeća troše mnogo novca na godišnjem nivou, a sve kako bi osigurala da poruku prenesu na pravi način i u prave ruke.

4.3.5. PREPREKA U PROCESU OBRAZOVNE KOMUNIKACIJE

Tokom komunikacijskog procesa, poruka je podložna vanjskim faktorima koji mogu ometati njen prijenos. Ovaj neplanirani prekid poznat je kao komunikacijska barijera. Greške ili problemi koji se javljaju u dekodiranju poruke, izobličenje radio ili televizijskog signala, kao i prekid prijema poruke predstavljaju smetnje. Ako se televizijski oglas prekine u svom emitiranju, gledaoci mogu pogrešno razumjeti poruku koju prenosi.

Do smetnji dolazi i zato što se iskustva pošiljaoca i primaoca ne poklapaju. Tako može doći do pogrešnog kodiranja poruke, riječi, znaka ili simbola, koji imaju različito značenje za pošiljaoca i primaoca. Što više zajedničkog iskustva imaju, to će se manje prepreka pojaviti tokom njihove komunikacije.

4.3.6. REAKCIJA I POVRATNA INFORMACIJA

Reakcija je skup ponašanja koje primalac tumači nakon što vidi, čuje ili pročita poruku. Reakcija primaoca može varirati od suptilne, kao što je pohranjivanje informacija u memoriju, do aktivne, kao što je pozivanje broja da naruči proizvod koji se reklamira na televiziji. Međutim, kompanije su uglavnom zainteresirane za povratnu informaciju, koja je dio reakcije primaoca na poruku. Povratna informacija, koja se može pojaviti u različitim oblicima, zapravo pokazuje kako je primalac primio i dekodirao poruku.

Na primjer, u svakodnevnoj prodaji proizvoda, kupci mogu nesvjesno reagirati gestikulacijom, izrazima lica i pogledom. Prodavci prvi dobijaju povratne informacije od kupaca kroz njihove reakcije. Ali to nije slučaj kada se koriste masovni mediji. Kompanije nisu u direktnom kontaktu sa kupcima, pa moraju koristiti drugi način da saznaju kako i da li je poruka uspješno prenijeta.

Da bi to otkrile, kompanije koriste metode kao što su posjete trgovinama, plaćanje kupona i dijeljenje. Uz takve informacije prodavač može saznati razloge uspjeha ili neuspjeha u procesu komunikacije i izvršiti određene prilagodbe ili izmjene.⁷⁰

---

⁷⁰Scott A. Kawkins i Stephen J. Hoch, "Low-Involvement Learning: Memory Without Evaluation", Journal of Consumer Research 19, br. 2 (septembar 1992).

Komunikacija je uspješna kada kompanija odabere odgovarajući izvor, razvije efikasnu poruku, koja je ispravno kodirana, odabere pravi medij da dopre do željene grupe kupaca i efikasno prenese poruku.

4.3.7. ANALIZA PRIMAOCA

Kako bi efektivno komunicirale sa svojim klijentima (kupcima), kompanije moraju locirati ciljnu grupu, saznati šta znaju i osjećaju o proizvodu ili usluzi koju nudi kompanija i kako komunicirati s njima i na taj način utjecati na njihovu odluku. Kompanije također moraju znati kako će tržište odgovoriti na različite vrste komunikacije i različite vrste poruka. Prije prenošenja poruke, odnosno prikazivanja oglasa, kompanije bi prvo trebale znati ili pogoditi kakva će biti reakcija kupaca.

4.3.8. IDENTIFIKACIJA CILJNE GRUPE

Obrazovna komunikacija zaista počinje onog trenutka kada će se identificirati grupa ljudi koja će biti fokusirana i zavedena reklamama kompanije. Tu ciljnu grupu čine pojedinci, grupa ljudi, ljudi koji su zainteresovani za proizvode kompanije, ljudi koji su deo tržišta ili opšta grupa ljudi. Preduzeća pristupaju ovim grupama na različite načine.

Ciljno tržište sadrži pojedince koji imaju posebne potrebe i kojima komunikacija mora biti posebna. Ovdje je često potrebna direktna komunikacija, koja se ostvaruje u ličnoj prodaji. Preduzeća često moraju komunicirati s velikim grupama ljudi koji imaju određeni uticaj na druge ljude. Preduzeća često traže ljude koji imaju slične potrebe i želje i kao rezultat koriste vrstu komunikacije koja se može postići osnovnom komunikacijskom strategijom, odnosno jednostavnom upotrebom komunikacije. Ova grupa ljudi je obično mala i do nje se može doći ličnom prodajom ili putem masovnih medija kao što je e-mail. Većim grupama ljudi kompanije se obraćaju putem dnevnih novina, časopisa i/ili televizije.

Ali najveći cilj kompanija je da dopru do masovnih grupa ljudi i to uglavnom putem reklama i reklamiranja. Ovaj pristup, tj. ova vrsta komunikacije se odvija samo u jednom pravcu, od kompanija do kupaca, jer je reakcija kupaca indirektna, a njihove povratne informacije se jedva primjećuju.

Putem TV oglašavanja, kompanije istovremeno prenose poruku milionima gledalaca. Ali to ne znači da je došlo do efektivne komunikacije. Ova poruka je samo jedna od hiljada koje se svakodnevno šalju kupcima. Stoga nema sigurnosti da će poruka biti primljena,

obrađena, shvaćena i zapamćena. Čak i ako je poruka pouzdano primljena i obrađena, to ne znači nužno da je dobro shvaćena. Istraživanja pokazuju da oko 20 posto TV reklama ili pisanih medija gledaoci, odnosno kupci ne razumiju dobro. Masovna komunikacija ne dozvoljava objašnjenje poruke kako bi se bolje razumjela, kao što to dozvoljava lična komunikacija. Stoga, prije nego što se poruka prenese, kompanije moraju dobro poznavati reakcije kupaca i ponašanje ciljne grupe.

4.3.9. ODGOVOR NA OBRAZOVNU KOMUNIKACIJU

Možda najvažnija stvar koja se dešava u procesu efikasne komunikacije je upravo odgovor primaoca poruke. Pojam odgovor označava rezultat, odnosno kupovinu proizvoda od strane kupaca. Ali u mnogim slučajevima, primarni cilj poslovanja je da stvori interes među kupcima za njihov proizvod ili uslugu koju nude.

4.4. TRADICIONALNI HIJERARHIJSKI MODELI ZA IZAZIVANJE ODGOVORA KUPACA

Postoje četiri tradicionalna modela za izazivanje odgovora kupaca koji su, iako su naizgled slični, razvijeni iz različitih razloga.

AIDA model je razvijen da pokaže korake koje prodavac preuzima kako bi vodio kupca kroz proces prodaje. Ovim modelom prodavac izaziva pažnju, interesovanje, želju i aktivnost kod kupca. Prvo prodavac mora privući pažnju kupca, a zatim pobuditi određeni interes za proizvode i/ili usluge. Prodavac bi kod kupca trebalo da izazove toliki interes da će kupac poželeti da koristi ili ima proizvod u ponudi kompanije.⁷¹

Ovaj model se nastavlja tako što izaziva kupca da potpiše neku vrstu ugovora ili dokumenta kojim se obavezuje da će kupovina biti obavljena odmah. Za prodavca je ovaj korak jedan od najvažnijih, ali i jedan od najtežih koraka. Mnoge kompanije obučavaju svoje prodavce kako da pokrenu ovo „zatvaranje prodaje“.

Možda jedan od najpoznatijih modela za izazivanje reakcije kupaca je model koji su razvili Robert Lavigde i Gary Steiner. Ovaj model pokazuje način na koji oglašavanje funkcionira, prikazujući korake koji su uzastopni, počevši od poznavanja proizvoda ili usluge, pa sve do aktivne kupovine. Osnovna pretpostavka ovog modela je da se efekti ove vrste oglašavanja uočavaju nakon nekog vremena. Takva komunikacija možda neće dovesti do

---

⁷¹Judith L. Zainchkowsky, "Conceptualizing Involvement", Journal of Advertising 15, br.2 (1986), str.4-14

trenutnog odgovora i kupovine proizvoda od strane kupca, ali je sigurno da će navesti kupca da se kreće od koraka do koraka po ovom modelu.

Treći model je model vlasništva nad inovacijama koji se razvija u vrijeme širenja inovacija. Ovaj model pokazuje korake koje kupac preduzima kako bi posjedovao proizvod ili uslugu. Kao i kod ostalih modela, potrebno je preduzeti nekoliko koraka prije nego što kupac počne sa ovim modelom. Koraci su: poznavanje proizvoda, interesovanje, evaluacija i proba. Izazov za kompanije je da prvo stvore svijest kupaca i interes za proizvod, a zatim dobiju ocjenu u svoju korist. Ocjenu je najbolje dobiti stvarnom upotrebom, kroz koju se može procijeniti reakcija. Kompanije vrlo često ohrabruju, odnosno dozvoljavaju korištenje proizvoda određeno vrijeme, prije nego što se kupi. Nakon upotrebe, kupac može posjedovati ili vratiti proizvod. Međutim, čak i kod ovog modela potrebno je poduzeti nekoliko koraka prije aktivnosti kupca. Koraci su: poznavanje proizvoda, interesovanje, evaluacija i proba. Izazov za kompanije je da prvo stvore svijest kupaca i interes za proizvod, a zatim dobiju ocjenu u svoju korist. Ocjenu je najbolje dobiti stvarnom upotrebom, kroz koju se može procijeniti reakcija. Kompanije vrlo često ohrabruju, odnosno dozvoljavaju korištenje proizvoda određeno vrijeme, prije nego što se kupi. Nakon upotrebe, kupac može posjedovati ili vratiti proizvod. **Četvrti model** koju je razvio William McGuire pokazuje nam obradu informacija i efekte oglašavanja. Ovaj model prikazuje oglašavanje kao rješenje određenog problema ili procesora informacija. Ovaj model se sastoji od sljedećih koraka: pažnja, razumljivost, privlačnost prema proizvodu i korak koji nije prisutan u prethodnim modelima, a to je pamćenje ili čuvanje proizvoda u pamćenju kupca. Ovaj korak je veoma važan jer mnoge kompanije ne žele da ostvare trenutnu prodaju proizvoda, već žele da prouzrokuju da proizvod ostane u pamćenju kupca i da ga on potom kupi.

Svaki od ovih modela može se koristiti u zavisnosti od svrhe i strategije preduzeća.

MODELI ZA PRIVLAČENJE ODGOVORA KUPCA			
AIDA model	Drugi model	Treći model	Četvrti model
pažnju	znajući	znajući	pažnju
interes	atrakcija	interes	razumijevanje

želja	uvjerenje	rejting	atraktivnost
aktivnost	kupovinu	koristiti	memorija

4.4.1. ZNAČAJ MODELA ZA PROUZROKOVANJE ODGOVORA KUPACA

Važnost modela za prouzrokovanje odgovora kupaca može se razmotriti iz nekoliko perspektiva. Prvo, oni objašnjavaju niz koraka koje trgovci preduzimaju kako bi promijenili ponašanje kupaca od stanja nesvjesnosti o postojanju proizvoda do kupovine. Drugo, daju prodavcima priliku da budu svjesni situacije kupca i odrede koje korake treba poduzeti da bi njihova komunikacija bila djelotvorna.

Tako, na primjer, Zenit, nova kompanija na tržištu koja proizvodi plazma televizore kao potpuno novi proizvod, može odrediti šta je potrebno učiniti da bi svoj novi proizvod kupcima predstavila u najboljem svjetlu, upoznala ih sa novim načinom rada proizvoda, novi izgled i nove prednosti.

S druge strane, kompanija koja uživa lojalnost kupaca možda će morati preduzeti manje korake, odnosno samo predstaviti proizvod kupcima. Ova različita preduzeća će koristiti drugačiji model za izazivanje odgovora. Ovi modeli mogu poslužiti i kao mjera efikasnosti komunikacije. Kompanija mora znati na kojem su koraku potencijalni kupci. Na primjer, pomoću ovih modela možete saznati da li je cijela grupa potencijalnih kupaca na istom koraku, ili različite grupe kupaca imaju manje ili više svijesti o postojanju proizvoda, manje ili više interesa za njega, manje ili više privlačnost ka njemu.

Hijerarhija alternativnih odgovora

Michael Rye je razvio model obrade informacija koji sadrži tri alternativne isporuke u tri faze zasnovane na očekivanim proizvodima, diferencijaciji i na proizvode uključivanja. Ove hijerarhije alternativnih odgovora su ono što se zove standardno učenje i pretstavljaju jedan oblik modela koji zahteva manje angažovanja.

Hijerarhija standardnog učenja

U mnogim situacijama kada potrošač obavi kupovinu, biće vođen kroz proces odgovora na rezultat opisan u tradicionalnom komunikacijskom modelu. Rayeva kompetencija je standardni model učenja, koji se sastoji od učenja – osjećaja – radi rezultata. Informacije i znanje stečeno ili naučeno o mnogim brendovima su osnova za razvijanje uticaja, ili osjećaja, koji dovode do onoga što će potrošač učiniti (npr. nasumični gest ili kupovina). U ovoj

hijerarhiji, potrošač se posmatra kao aktivni učesnik u komunikacijskom procesu koji prikuplja informacije kroz aktivno učenje.⁷²

Rej sugerije da je podrazumevani model učenja verovatan kada je kupac u velikoj meri uključen u proces kupovine i tada postoji diferencijacija među konkurentskim brendovima. Odluke o kupovini sa velikim učešćem, kao što su one za industrijske proizvode i usluge i potrošačka lična dobra kao što su: personalni računari, štampači, kamere, uređaji i automobili su oblasti u kojima se hijerarhija standardnog učenja odgovara procesu koji je vjerojatan. Oglasi za proizvode i usluge u ovim područjima obično su vrlo detaljni i pružaju informacije koje kupci mogu koristiti da procijene brend i pomognu im da donesu odluku o kupovini.

Disonanca

Drugi odgovor hijerarhije koju je predložio Ray uključuje situaciju u kojoj se kupci prvo ponašaju na određeni način, zatim razvijaju stavove ili osjećaje kao rezultat tog ponašanja, i konačno uče informacijski proces koji podržava ponašanje. Ovaj model, odnosno čini—oseti—uči, pojavljuje se u situacijama kada potrošač mora da bira između dve alternative koje su slične po kvalitetu, ali su složenije i mogu imati skrivena ili nepoznata svojstva. Kupac može kupiti proizvod na osnovu nemedijske preporuke i namjerava podržati odluku razvijanjem pozitivnih stavova prema brendu, a moguće je čak i sa negativnim osjećajima prema odbijenim alternativama. Ovo smanjuje bilo kakvu disonancu nakon kupovine ili želju potrošača da iskusi ishod dileme o kupovini.

Smanjenje disonance uključuje selektivno učenje, pri čemu kupac traži informacije koje podržavaju izbor koji je napravio i izbjegava informacije koje će povećati njegove dileme o odluci koju je donio. Prema ovom modelu, tržište bi trebalo da prepozna da se u nekim situacijama ponašanje razvija nakon kupovine, kao što je učenje iz masovnih medija. Rej sugerije da u takvim situacijama glavni efekat masovnih medija nije promocija originalnog ponašanja sa mogućnošću izbora i promene ponašanja, već smanjenje disonance jačanjem razuma prilikom kupovine ili pružanja informacija uz određenu podršku. Na primjer, kompanija koja proizvodi Visa kreditne kartice uvjerava kupce pružajući im sigurnost dok ih koriste.

Sa standardnim modelom učenja, ova hijerarhijska reakcija će se vjerovatno pojaviti kada je kupac uključen u kupovinu, što je posebno relevantno za situacije nakon kupovine. Na

---

⁷²Richard Vaughn, "Kako oglašavanje radi: model planiranja", *Journal of Advertising Research* 20, br.5, (oktobar 1980.), str. 27-33

primjer, kupac može kupiti automobilske gume koje mu je preporučio prijatelj, a zatim razviti povoljan odnos sa kompanijom i obraćati manje pažnje na reklame.

Neka tržišta se opiru ovom hijerarhijskom odgovoru jer ne mogu prihvatiti ideju da masovni mediji nemaju utjecaja na trenutnu odluku o kupovini. Ali ovaj model ne tvrdi da masovni mediji nemaju nikakvog uticaja na kupce, već da se njihov glavni uticaj dešava nakon što je kupovina obavljena. Planeri marketinške komunikacije moraju biti svjesni potrebe za oglašavanjem i promocijom, ne samo da promoviraju brend već i da ojačaju izbor i osiguraju nastavak prodaje.

Nisko uključena hijerarhija

Možda najintrigantnija od tri hijerarhije odgovora koje je Ray predložio je hijerarhija niske uključenosti, u kojoj se primatelj percipira kao prelazak sa spoznaje na ponašanje i promjenu stava. Smatra se da ova posljedica nauči-radi-osjećaj karakterizira situaciju niske uključenosti kupca u proces kupovine. Ray sugerira da se ova hijerarhija obično javlja kada je uključenost u odluku o kupovini niska, postoje minimalne razlike između alternativa brenda, a oglašavanje u masovnim medijima (posebno emitirano) je najvažnije.

Pojam hijerarhije niske uključenosti zasniva se na velikom dijelu teorije Herberta Krugmana koja objašnjava efekte televizijskog oglašavanja. Krugman je želio otkriti zašto TV oglašavanje ima tako snažan učinak na svijest o brendu i izaziva malu promjenu u stavovima potrošača prema proizvodu. On pretpostavlja da je televizija u osnovi medij sa malom uključenosti i da je odbrana perceptivnih gledalaca smanjena ili čak apstinirana tokom reklama. U situacijama male uključenosti, kupac ne upoređuje poruku s prethodno preporučenim uvjerenjem, potrebom ili prošlim iskustvom. Rezultati oglašavanja suptilno mijenjaju kupčevu strukturu znanja, pažljivo uz ponovljeno izlaganje. Ova promjena u znanju potrošača nije rezultat promjene ponašanja, već je povezana sa učenjem o brendu koji se reklamira, kao što je naziv marke, reklamna tema ili slogan. Kada je kupac u situaciji kupovine, ova informacija može biti dovoljna da pokrene kupovinu. Kupac će razviti ponašanje prema kupljenom brendu kao rezultat iskustva koje ima s njim. Dakle, situacija niske uključenosti odgovara sljedećem redoslijedu:

- 1. izloženost poruke pod niskim- uključenost-->**
- 2. Promjena strukture saznanja-- kupovina-->**
- 3. pozitivno ili negativno iskustvo--> formulacija ponašanja**

U hijerarhiji niske uključenosti, kupac je uključen u pasivno učenje i nasumično prikupljanje informacija, a ne u aktivno traženje informacija. Oglašivači moraju prepoznati kada se pasivni kupac može više fokusirati na elemente koji nisu poruke kao što su muzika, likovi, simboli i slogani ili zvukovi koje sadrži stvarna poruka. Kompanija može iskoristiti ovu situaciju tako što će razviti melodiju koja je pohranjena u umu potrošača bez ikakve kognitivne obrade i koja postaje istaknuta kada on ili ona uđe u stvarnu situaciju kupovine.

Kompanije s proizvodima s malom uključenošću također imaju pritužbe na proizvod. Studija Scotta Hawkinsa i Stephena Hocha otkrila je da pod slovima niske uključenosti, ponavljanje jednostavnih proizvoda privlači pamćenje i vjeru u te privlačnosti. Zaključili su da kompanije sa proizvodima sa niskim učešćem mogu biti profitabilnije sprovođenjem teške strategije s ponavljanjem, a ne dugim i detaljnim porukama. Na primjer, HEINZ je dominirao tržištem kečapa više od 20 godina ponavljajući svojim potrošačima da je njihov brend najbogatiji i najbitniji. HEINZ je koristio mnogo različitih reklamnih kampanja tijekom godina. Međutim, kupcima su poručili istom osnovnom porukom da je HEINZ najbolji i najpoželjniji brend kečapa.

Tvrđnje o malom angažmanu u oglašavanju dominiraju većinom oglasa koje vidimo u čestim proizvodima koje potrošači kupuju: Wrigley's Doublemint žvakaća guma poziva potrošače da povećaju svoje zadovoljstvo - "Udvostručite svoje zadovoljstvo", Bounty papirnati ubrusi tvrde da su najbrži - "quicker picker-upper - brži berači gornji dio". Svako od ovih traženja je dizajnirano da pomogne kupcima da naprave asocijaciju bez pokušaja da formulišu ili promene ponašanje.⁷³

4.4.2. IMPLIKACIJE MODELA ALTERNATIVNOG ODGOVORA

Istraživanje oglašavanja i kupaca prepoznaje da svaki niz odgovora i ponašanja nije adekvatno planiran ni tradicionalnom ni alternativnom hijerarhijom odgovora. Oglašavanje je samo jedan izvor informacija koje potrošači koriste u učenju o proizvodima, formiranju ponašanja i/ili donošenju odluke o kupovini. Kupci će vjerovatno integrirati informacije iz oglašavanja ili drugih oblika marketinške komunikacije koliko i direktno iskustvo kako bi formirali sudove o brendu. Na primjer, studija Roberta Smitha otkrila je da oglašavanje može smanjiti negativne efekte iskustva u probnom periodu koji se ne sviđa na ocjenu brenda kada se oglas obradi prije probe.

---

⁷³Harry W. McMahan, "Da li vaši oglasi imaju VIP?" Advertising Age, 14. jul 1980., str. 50-51

Mnogi modeli odgovora nude vrlo zanimljive perspektive o načinima na koje potrošači odgovaraju na reklame i druge oblike marketinške komunikacije. Oni također pružaju uvid u strategije promocije koje se mogu provesti u različitim situacijama. U pregledu ovih alternativnih modela procesa odgovora, oni pokazuju da se tradicionalni standardni model učenja ne primjenjuje uvijek. Pojam visoko uključenog kupca koji zauzima prostor u aktivnoj obradi informacija i učenju i koji se odnosi na osnovu visoko uređenih uvjerenja i dobro oblikovanog ponašanja može biti neprikladan za neke vrste kupovine. Ponekad kupac donosi odluku o kupovini na osnovu osnovne opće svijesti koja proizlazi iz izloženosti potrošača oglašavanju i razvoja ponašanja nakon kupovine. Uloga oglašavanja i drugih oblika promocije može izazvati prosuđivanje, pri čemu kupci mogu razviti preferenciju marke na osnovu svog direktnog iskustva s proizvodom.

Iz perspektive planirane promocije, važno je da reklamna preduzeća ispitaju komunikacijsku situaciju o svojim proizvodima ili uslugama i otkriju kakav će se proces odgovora najvjerojatnije dogoditi. Oni treba da analiziraju nivo uključenosti i raznolikost proizvoda i usluga, kao i upotrebu višestrukih izvora informacija i nivo njihovog iskustva sa proizvodom ili uslugom. Jednom kada menadžer identifikuje sa kojim efektom odgovora je najpoželjnije raditi, može se osmisliti integrisani program marketinške komunikacije da utiče na proces odgovora u korist proizvoda ili usluge kompanije.

4.4.3. MODEL FCB PLANIRANJA

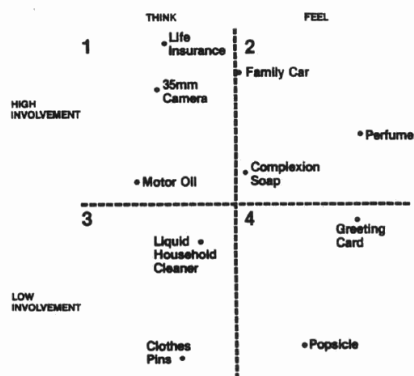
Zanimljiv pristup analizi komunikacijske situacije dolazi iz rada Richarda Vaughana iz reklamne kuće "Foot cone & Belding". Vaughn i njegove kolege razvili su model planiranja oglašavanja nadovezujući se na tradicionalnu teoriju odgovora kao što je model hijerarhije efektivnosti i mnoga istraživanja visokog i niskog angažmana. Oni su također dodali dimenziju razmišljanja nasuprot osjećaju, obrađujući ih na svakom nivou uključenosti iznoseći teorije o specijalizaciji mozga. Teorija desnog/lijevog mozga predlaže da je lijeva strana više vizualna i emocionalna i pruža više emocionalnih funkcija. Njihov model, koji je postao poznat kao FCB mreža, opisuje četiri osnovne strategije planiranja – informativnu, emocionalnu, informacije koje sadrže naviku i četvrtu - zadovoljstvo - u skladu sa najprikladnijom varijantom hijerarhije alternativnog odgovora.

Vanung predlaže da je informaciona strategija za visoko uključene proizvode i usluge gdje prevladavaju racionalno razmišljanje i ekonomska razmatranja, a standardna hijerarhija učenja je odgovarajući model razmatranja. Emocionalna strategija se odnosi na visoko

uključene kupovne osjećaje. Za te vrste proizvoda, oglašavanje treba da istakne psihološke i emocionalne motive kao što su izgradnja samopoštovanja ili jačanje nečijeg ega ili slike o sebi.

Strategija informiranja o navikama je za proizvode s malom uključenosti s kojima rutinski obrasci ponašanja uzrokuju vrlo česte probne kupovine. Proces odgovora za te proizvode je u skladu s učenjem iz već izgrađenog modela. Strategija samozadovoljstva je za senzorne proizvode s malom uključenosti gdje se poziva na senzorna zadovoljstva i društvene motive koji su važni. Opet, hijerarhija učini—osjećaj ili učini—uči djeluje čak i iz iskustva s

Figure 3
FCB U.S. Grid Study

proizvodom što je važan dio procesa učenja.

Vaughn smatra da neki minimalni nivo svijesti (pasivno učenje) može prethoditi kupovini oba tipa proizvoda s malom uključenosti, ali dublje aktivno učenje nije potrebno. Ovo je u skladu sa hijerarhijom male uključenosti o kojoj smo ranije govorili (uči—radi—osjećaj). RSV mreža proizvodi koristan način za one koji su uključeni u proces planiranja

reklamiranja, kao što su kreativni stručnjaci, da analiziraju odnos između kupca i proizvoda i razviju odgovarajuću promotivnu strategiju. Istraživanje potrošača može se koristiti da bi se utvrdilo kako oni percipiraju proizvode ili brendove u dimenzijama uključenosti i razmišljanja i osjećaja. Ove informacije se mogu koristiti za razvoj efektivnih i kreativnih opcija kao što je korišćenje racionalnog naspram emocionalnog, povećanje nivoa uključenosti čak i početnih kupaca da procijene vrstu proizvoda za razmišljanje zasnovano na osjećajima. Na primjer, posljednjih godina kompanije su se sve više koncentrirale na dizajn i imidž svog proizvoda isto toliko koliko i na funkcionalnost svog oglašavanja.

4.4.4. SVJESNA OBRADA KOMUNIKACIJA

Hijerarhija modela odgovora je dugi niz godina bila primarni fokus metode za proučavanje odgovora primaoca na obrazovnu komunikaciju. Pažnja je usmjerena na identifikaciju odnosa između specifičnih kontrolnih varijabli (kao što su faktori izvora i poruke) i spoljašnjih varijabli ili varijabli odgovora (kao što su pažnja, percepcija, ponašanje i namjere kupovine). Ovaj pristup je bio kritikovan pred velikom brojem teoretičara, a ne može se objasniti šta uzrokuje ove reakcije. Kao odgovor na ove zabrinjavajuće efekte, istraživači su počeli pokušavati razumjeti prirodu percipirane reakcije na uvjerljive poruke. Razvijeno je

nekoliko metoda za ispitivanje prirode kupaca koji se percipiraju kroz proces reklamnih poruka.

4.4.5. PRISTUP UOČENOM ODGOVORU

Jedna od mnogih široko korištenih metoda za ispitivanje kognitivne obrade reklamnih poruka potrošača je procjena njihovih kognitivnih odgovora, misli koje su se javile tokom čitanja, gledanja i/ili slušanja komunikacije. Ove misli su uglavnom pomiješane s kupcima koji pišu ili verbaliziraju svoje reakcije na poruku. Ova pretpostavka je da se ove misli reflektuju nazad na svjesnu obradu ili reakciju i pomažu u oblikovanju konačnog prihvaćanja ili odbijanja poruke.

Pristup uočenog odgovora se široko koristi u istraživanju od strane akademaca i praktičara u oglašavanju. Njihov fokus je bio da odrede vrstu odgovora koju izaziva reklamna poruka i kako su ti odgovori povezani s ponašanjem prema oglasu, ponašanjem prema brendu i namjerama kupovine.

4.4.6. RAZMATRANJA PROIZVOD/PORUKA

Prva kategorija razmatranja se sastoji od onih koji su direktno usmjereni na proizvod ili uslugu i/ili reklamacije unesene tokom procesa komunikacije. Velika pažnja je usmjerena na dvije posebne vrste odgovora, kontraargumente i argumente podrške.

Kontraargumenti su misli primaoca koje se suprotstavljaju poziciji u poruci. Na primjer, na reklami Ultra Tide. Potrošač može izraziti nevjericu ili neodobravanje onoga što je urađeno u oglasu. („Ne vjerujem da deterdžent može ukloniti tu mrlju!“) Drugi potrošači koji vide ovaj oglas mogu generirati argumente podrške ili misli koje potvrđuju poruku. ("Ultra Tide izgleda kao stvarno dobar proizvod - mislim da ću ga isprobati.")

Vjerovatnoća kontraargumenata je veća kada je poruka u suprotnosti s vjerovanjima primaoca. Na primjer, potrošač vidi oglas koji napada njegov omiljeni brend i vjerovatno će se upustiti u protuargument.

Protuargumenti su negativno povezani sa prihvatanjem poruke, što se primalac više protivi argumentima, manja je verovatnoća da će prihvatiti stav koji se brani u poruci.

4.4.7. IZVORNO ORIJENTISANA RAZMATRANJA

Druga kategorija percipiranih odgovora odnosi se na izvor komunikacija. Jedan od najvažnijih izvora povratnih informacija u ovoj kategoriji je potcjenjivanje izvora ili negativno

razmišljanje o osobi koja govori ili o organizaciji. Takva razmatranja općenito dovode do smanjenja prihvaćanja poruke.

Naravno, razmatranja usmjerena na izvor nisu uvijek negativna. Primaoci koji pozitivno reaguju na izvor stvaraju omiljene misli ili izvorno pojačanje. Kao što možete očekivati, većina reklamnih kompanija ima za cilj da zaposli glasnogovornike (portparole) koji se sviđaju njihovoj ciljnoj publici i koji prenose poruku.

4.4.8. RAZMIŠLJANJA UZ REKLAMNO IZVOĐENJE

Treća kategorija percipiranih odgovora sastoji se od individualnih misli o samom oglasu. Mnoge misli koje primaoci imaju kada čitaju ili gledaju oglas nisu u vezi sa proizvodom i/ili direktno sa porukom i imaju emotivne reakcije koje predstavljaju osjećaje kupca prema oglasu. Ove misli mogu uključivati reakcije na faktore učinka oglasa kao što su kreativnost oglasa, kvalitet vizualnih efekata, boje i tonovi glasa. Misli povezane s izvođenjem oglasa mogu biti omiljene ili nesviđajuće. One su važne zbog njihovog uticaja na ponašanje prema reklami koliko i prema brendu.

Posljednjih godina velika je pažnja usmjerena na emocionalne reakcije potrošača na reklame, posebno na TV reklame. Stav prema oglasu predstavlja potrošačev osjećaj da mu se oglas sviđa ili ne sviđa. Reklamne kompanije su zainteresirane za reakcije potrošača na oglas, jer znaju kako su emocionalne reakcije važna odrednica efektivnog oglašavanja, jer se njihove reakcije mogu prenijeti na sam brend ili direktno uticati na namjeru kupovine.

Osjećaji kupaca prema oglasu mogu biti jednako važni kao i njihovi stavovi prema brendu u određivanju efektivnosti oglasa. Važnost emocionalnih reakcija i osjećaja izazvanih reklamom zavisi od nekoliko faktora, među kojima su priroda reklame i vrsta obrade koju primaoc obavlja. Mnoge reklamne kompanije danas koriste emocionalne oglase dizajnirane da izazovu osjećaje i emocionalne odgovore kao osnovu svoje kreativne strategije.

4.5. KREIRANI VEROJATNI MODEL – ELM

Razlike u načinima na koje kupci obrađuju i odgovaraju na uvjerljivu poruku obrađene su u modelu vjerovatnoće elaboracije (ELM). ELM su izmislili Richard Petty i John Caciopo kako bi objasnili proces kojim se uvjerljiva komunikacija (kao što su reklame) pokreće ponašanjem vođenim vjerovanjem na koje se može utjecati. Prema ovom modelu, formulacija ovog ponašanja ili promjene procesa zavisi od količine i prirode razrade ili obrade relevantnih informacija koje se javljaju kao odgovor na uvjerljivu poruku. Velika razrada znači da se primalac uključi u pažljivo zaključivanje, razmišljanje i evaluaciju informacija ili argumenata

sadržanih u poruci. Slaba elaboriranost nastaje kada primalac nije dužan da obrađuje ili razmišlja o informaciji,

ELM model je funkcija dva elementa: motivacije i sposobnosti obrade poruke. Motivacija za obradu poruke zavisi od faktora kao što su: uključenost, lična relevantnost i individualne potrebe kao i nivo uzbuđenja. Mogućnost zavisi od individualnog znanja, intelektualnog kapaciteta i sposobnosti obrade poruke.⁷⁴

Prema ELM-u, postoje dva osnovna puta za uvjeravanje ili promjenu ponašanja. Što se tiče centralnog pravca ubeđivanja, primalac se vidi kao veoma aktivan, uključen učesnik u komunikacijskom procesu čije su mogućnosti i motivacija za praćenje, razumevanje i evaluaciju poruke velike. Kada centralna obrada oglasa uključi poruku, potrošač obraća više pažnje na sadržaj poruke i provjerava tvrdnje u poruci.

U smislu perifernog smjera uvjeravanja, smatra se da primalac nema motivaciju ili sposobnost da obradi informacije i malo je vjerovatno da će se posvetiti procesu detaljnog razumijevanja. Reakcija primaoca na poruku zavisi od toga kako on ili ona procjenjuje ove periferne znakove.

Kupac može koristiti nekoliko tipova perifernih znakova ili prepoznatljivih skraćenica umjesto pažljivo razvijenih argumenata poruke predstavljenih u oglasu. Preferirani stavovi i ponašanja mogu se formirati ako se gararnt u oglasu vidi kao stručnjak ili ako je atraktivan, ili ako se kupcu sviđaju aspekti kao što su način na koji je napravljen, muzika ili cjelokupna slika. Znakovi mogu pomoći u oblikovanju pozitivnog stava kupca prema brendu čak i ako ne prenose poruku kroz oglas.

Periferni signali takođe mogu izazvati averziju prema poruci. Na primjer, oglasi zauzimaju ekstremne pozicije koristeći garante koji nisu popularni ili imaju kreditne probleme ili su oglasi loše izvedeni (kao što su niskobudžetni oglasi za lokalne dobavljače) i mogu biti odbijeni bez ikakvog zahtjeva ili potvrde njihovih informacija ili za argumente poruke.

4.5.1. IMPLIKACIJE ELM-A

Ovaj model ima mnoge važne implikacije na marketinške komunikacije, posebno u pogledu pune uključenosti. Na primjer, ako je nivo uključenosti kupaca visok, reklama ili prodajna prezentacija trebaju sadržavati jake argumente koje je primaocu poruke teško poreći

---

⁷⁴Ronald Alsop, "TV oglasi koji su dopadljivi da dobiju plus rejting zbog uvjerljivosti", The Wall Street Journal, 20. februar 1986., str.23.

ili protuargumentirati. Ako je nivo uključenosti ciljne publike nizak, periferni signali mogu biti važniji od detaljnih poruka.

Zanimljiv ELM test je pokazao da efikasnost poznatog garanta u oglasu zavisi od nivoa uključenosti primaoca. Kada je uključenost bila niska, poznati garant je imao značajan utjecaj na ponašanje. Međutim, kada je uključenost bila velika, upotreba familijarnosti nije imala uticaja na performanse ponašanja.

Objašnjenje ovih nalaza je da familijarnost može poslužiti kao periferni znakovi u situaciji niske uključenosti, omogućavajući primaocu da razvije omiljeni stav prema izvoru zasnovanom na osjećajima, umjesto da obavezuje opsežnu obradu poruke. Kvalitet poruke postaje važniji od identifikacije sa garantom.

ELM model sugerira da najefikasniji tip poruke zavisi os smjera uvjerenja sljedbenika kupca. Mnoge reklamne kompanije prepoznaju da je nivo uključenosti nizak za njihove kategorije proizvoda i kupci nisu motivisani da detaljno obrađuju reklamnu poruku. Stoga se za proizvode s malom uključennošću često oslanjaju na kreativne taktike koje naglašavaju periferne znakove i koriste ponavljajuće oglašavanje kako bi stvorili povoljan stav prema svom brendu.

4.6. SUMIRANJE PROCESA ODGOVORA I EFEKAT REKLAMIRANJA

Kao što smo vidjeli iz naše analize primaoca, proces u kojem kupci donose odluku o svom odgovoru na marketinške komunikacije može se posmatrati iz više perspektiva. Valkratsas i Ambler nedavno su pregledali više od 250 članaka i knjiga, a sve s ciljem boljeg razumijevanja kako oglašavanje funkcionira i utiče na potrošača. Na osnovu njihovog pregleda ovih studija, zaključili su da, iako se hijerarhijski efekti aktivno koriste oko 100 godina, postoji mala podrška za koncept hijerarhije efekata u smislu vremenskih posljedica. Napomenuli su da u pokušaju da se razumije odgovor procesa i kako oglašavanje funkcionira, postoje tri kritična posredna efekta između oglašavanja i kupovine. To uključuje znanje o "razmišljanju" kao ljudskoj reakciji, utjecaju na "osjećaj" i iskustvo koje je povratna informacija zasnovana na rezultatima kupovine i korištenja proizvoda.⁷⁵ Zaključili su da na individualne reakcije na oglašavanje utiču faktori kao što su motivacija i sposobnost obrade informacija koji mogu radikalno promijeniti odgovor pojedinca na oglašavanje. Predlažu da se efekti oglašavanja procjenjuju korišćenjem ove tri dimenzije, pri čemu su neke prosječne varijable važnije od

---

⁷⁵Peter Wright, "Message Evoked Thoughts, Persuasion Research Using Thought Verbalizations," *Journal of Consumer Research* 7, br. 2 (septembar 1980), str. 151-75.

drugih, zavisno od faktora, kao što su kategorija proizvoda, faza životnog ciklusa proizvoda, ciljna grupa, konkurencija, kao i utjecaj ostalih komponenti marketing miksa.

Drugi istraživači su bili kritični prema modelu hijerarhije. Na primjer, Hull tvrdi da se reklame moraju odvojiti od eksplicitnog i implicitnog oslanjanja na hijerarhijski model oglašavanja i razviti modele koji stavljaju uticaj i iskustvo u središte procesa oglašavanja. Implikacija ovih kritika je da se marketar treba fokusirati na spoznaju, uticaj i iskustvo kao kritične varijable na koje oglašavanje može uticati. Međutim, oni ne bi trebali pretpostavljati određeni slijed odgovora, već se radije baviti istraživanjem i analizom kako bi bolje razumjeli kako ove prosječne varijable mogu utjecati na oglašavanje i druge oblike promocije u različitim situacijama proizvoda/tržišta. Iako su uočena brojna pitanja i problemi vezani za efekte hijerarhijskih modela, mnogi vjeruju da su oni relevantni za praksu i istraživanje oglašavanja i ne treba da pretpostavljaju određeni slijed odgovora, već preciznije da se uključe u istraživanje i analizu kako bi bolje razumjeli kako ove prosječne varijable mogu utjecati na oglašavanje i druge oblike promocije u različitim situacijama proizvoda/tržišta.

Na primjer, Thomas Rary tvrdi da uprkos svojim ograničenjima, hijerarhijski modeli predlažu predviđanje ponašanja. On napominje da ovi modeli također pružaju uvid u to da li strategija oglašavanja treba da se fokusira na uticaj na publiku i/ili prepoznavanje ponašanja ili segmentaciju iskustva, te pružaju vrijedno planiranje, obuku i konceptualne okvire.

Oni koji su odgovorni za planiranje IMS programa treba da nauče što je više moguće o svojoj ciljnoj grupi i kako ona može odgovoriti na oglašavanje zajedno s drugim oblicima marketinške komunikacije. Na primjer, William Weilbacher je primijetio da programi marketinške komunikacije uključuju više oglašavanja. Kupci su stalno uključeni u sponzorisanu komunikaciju koja uključuje odnose s javnošću, širok spektar aktivnosti promocije prodaje, web stranice, direktni marketing; sponzoriranje događaja, filmova i TV emisija koje prikazuju plasman proizvoda, kao i druge oblike marketinške komunikacije. On tvrdi da hijerarhijski modeli moraju ići dalje od jednostavnog objašnjavanja efekata oglašavanja i razmotriti kako i sa kojim efektima, kupci sintetiziraju informacije iz različitih integriranih aktivnosti marketinških komunikacija za brend. Ovi modeli su važni jer predstavljaju osnovne elemente komunikacije i pružaju uvid u to kako se potrošači ponašaju i reaguju na reklame i druge IMS alate. Od vitalnog je značaja razumjeti komunikacijski proces koji čini osnovu za proučavanje i evaluaciju integriranih marketinških komunikacija.⁷⁶Oni koji

---

⁷⁶Peter Wright, "Message Evoked Thoughts, Persuasion Research Using Thought Verbalizations," *Journal of Consumer Research* 7, br. 2 (septembar 1980), str. 151-75.

su uključeni u različite aspekte IMS-a otkrili su da im razumijevanje procesa komunikacije pomaže da donesu bolje odluke u planiranju, implementaciji i evaluaciji svojih programa za marketinšku komunikaciju.

POGLAVLJE 5: METODOLOŠKI POSTUPCI I ANALIZE ZA ODRŽIVI RAZVOJ

Predmet ovog doktorskog rada o održivom razvoju, obrađenog kroz ekološke, ekonomske i obrazovne informacione sisteme, je određivanje moguće zaokružene filozofije ukupnog razvoja R.S Makedonije u domenima koji su podložni ciljanom uticaju i direktnoj regulaciji od strane državnih institucija kao svojevrsnom fokusu kroz koji se razvija budućnost zemlje i sistem kriterijuma za evaluaciju istraživanja, šta je u toku i šta će se preduzimati u budućnosti. Shodno tome, ovaj rad na održivom razvoju istovremeno će biti i odgovarajuća dodatna i sabirna tačka u razjašnjavanju niza narednih projekata za utvrđivanje stvarnog stanja, vremenskog okvira i mogućnosti usmjeravanja pravaca i domena kroz koje se sagledava rast i razvoj države.⁷⁷ Realizacija navedenih aktivnosti u realnom vremenu biće različita u obradi u institucijama i timovima prema njihovoj specijalnosti i zadatom projektnom zahtjevu.

U tom domenu, cilj ove doktorske disertacije je uspostavljanje sljedećih koordinata:

1. uspostavljanje koordinacije rada državnih resora u skladu sa postulatima održivog razvoja,
2. utvrđivanje jedinstvenih i jasnih kriterijuma za vrednovanje postignutih rezultata sa aspekta postizanja održivog razvoja,
3. jasno definisanje odgovornosti svih subjekata koji donose i provode odluke od značaja za postizanje održivog razvoja u R.S. Makedoniji

Određivanje ovog doktorskog rada o konceptu istraživanja za pružanje analitičkog i prognostičkog materijala u funkciji razvoja dijela državne strategije ekološko-ekonomskog i obrazovnog obrazovnog informacionog sistema za održivi razvoj, s posebnim naglaskom na potrebne informacije iz različitih oblasti, njihovu analitičku evaluaciju i integraciju u konzistentan model održivog razvoja, shvaćenog kao proces u kojem se, u okviru utvrđenih procedura, ovlašćenja i odgovornosti subjekata odgovornih za revitalizaciju procesa efektivno i efikasno balansiraju sa težinom koja čini dio održivog razvoja.

Potvrda metodoloških pretpostavki u ovom radu, koji kreira i oživljava koncept ekološko-ekonomskog i obrazovnog napretka, kreće se u sljedeće moguće ostvarljive aktivnosti:

---

⁷⁷Evropska komisija (2001a). Definiiranje, mjerenje i evaluacija nosivosti u evropskim turističkim destinacijama. Završni izvještaj. Preuzeto 18. januara 2016. sa http://ec.europa.eu/environment/iczm/pdf/tcca_en.pdf.

1. ozbiljno definisanje predmeta održivog razvoja, ali i ciljne dimenzije ka kojoj težimo;
2. obrada relevantnih informacija i analiza koje bi omogućile realno planiranje ciljeva i prioriteta i dinamiku realizacije;
3. pružanje kvalitetnog pristupa kreativnim istraživačima ljudskih resursa kroz uspostavljeni okvir ljudskih resursa;
4. jasni i provedivi kriteriji, procedure i ovlaštenja za procjenu uticaja i odgovornosti za preduzete istraživačke napore i validirane analize i
5. mogućnost utvrđivanja procedura za korekciju meteorološkog pristupa i sagledavanje efekata sprovedenih istraživanja, pripremljenih analiza i podsticaja.

Ekonomsko-ekološke i obrazovno-informatičke dimenzije održivog razvoja u R.S Makedoniji, doprinose da se on kao proces oslanja na osnovne postulate civilnog društva i da bude osjetljiv na ljudske potrebe u zavisnosti od društvenog statusa, obrazovanja, kulture, starosti, spola itd. U tom smislu, ekonomski rast i razvoj, društveni razvoj i zaštita životne sredine su međusobno zavisni i predstavljaju komponente održivog razvoja. On se ostvaruje kroz demokratse procese, poštovanje ljudskih prava i sloboda, koji uključuju pravo na razvoj, transparentnost i odgovornost u upravljanju sektorima i resursima društva, kao i efikasno i efektivno učešće građana u javnom životu uz neophodnu dozu lične odgovornosti i proaktivnog djelovanja,⁷⁸

Predmet elaboracije u ovoj doktorskoj tezi o održivom razvoju su sljedeća područja koja treba uskladiti i za koje treba razraditi sljedeću problematiku:

- ekonomske dimenzije održivog razvoja;
  1. finansijska podrška održivom razvoju;
  2. ostvarivanje ljudskih prava, pravne i lične sigurnosti;
  3. tehnologija prihvatljiva za održivi razvoj i pristup održivom razvoju;
  4. energetske potencijal i ograničeni energetske resursi;
  5. demografska kretanja i populaciona politika;
  6. razvoj infrastrukturnih i naučnoistraživačkih projekata i
  7. regionalni i lokalni resursi.

---

⁷⁸UNSDSN, Mreža za rješenja za održivi razvoj Ujedinjenih nacija (2015). Preuzeto 15. novembra 2015. sa <http://unsdsn.org/>.

5.1. EKONOMSKA DIMENZIJA ODRŽIVOG RAZVOJA

Ekonomska dimenzija održivog razvoja u ovoj doktorskoj tezi fokusira se na dva aspekta, i to:

1. ekonomski razvoj
2. finansijska podrška koracima koji vode ka održivom razvoju

U sadašnjem periodu tranzicije od nezavisnosti R.S Makedonije, pa do danas razvijeno je nekoliko strategija koje inkorporiraju problem ekonomskog razvoja. Međutim, činjenica je da ni u jednoj od njih ekonomski razvoj nije adekvatno tretiran sa aspekta njegove održivosti. U dosadašnjem periodu razvijene su tri strategije održivog razvoja u R.S. Makedoniji.

Prva strategija pripremljena je pod nazivom „Nacionalna strategija ekonomskog razvoja R.Makedonije. - Razvoj i modernizacija MANU, Skoplje 1997”. Druga najznačajnija studija je Okvirni program za ekonomski razvoj i reforme pod nazivom „Makedonija 2003“ Vlada Republike Makedonije, maj 2000. Treća značajna studija je „Strategiju izvoza R.Makedonije“, koju je izradila MANU-Skoplje, 1999. godine.

U okviru ovih strategija sadržane su analize, poređenja i evaluacije trenutnih kretanja i pokušaj da se procijene potencijal i mogućnosti za dimenzioniranje i održivo širenje izvoza u Republici Sjevernoj Makedoniji. Ističe se da su očekivani rezultati u velikoj mjeri uslovljeni uspjehom u restrukturiranju i modernizaciji države za provođenje aktivne izvozne politike koja bi bila podržana odgovarajućim mjerama i instrumentima.

Održivi ekonomski razvoj

U najprikladnijem smislu te riječi, pojam održivi razvoj označava razvoj koji zadovoljava potrebe budućih generacija. U ekonomskoj nauci pod održivim razvojem podrazumijevamo proces u kojem se ekonomska, fiskalna, trgovinska i industrijska politika osmišljavaju i usmjeravaju na način da dovode do obezbjeđenja ekonomski održivog razvoja, odnosno u kojem se ne finansira tekuća potrošnja, preuzimanjem finansijskih dugova koje bo buduće generacije vraćale. Istovremeno, paradigma održavanja konstantnog toka ostvarenog prihoda u neograničenom vremenskom periodu u osnovi se zasniva na pravilu stalnog skoka kapitala.⁷⁹Ovu logiku prati potreba da se maksimiziranjem korisnosti ekonomskog razvoja upravlja održavanjem obima i kvaliteta ekonomskih funkcija životne sredine tokom vremena.

---

⁷⁹UNEP, Program Ujedinjenih nacija za životnu sredinu (2015a). Zelena ekonomija. Preuzeto 5. novembra 2015, sa <http://www.unep.org/greeneconomy/AboutGEI/WhatIsGEI/tabid/29784/Default.aspx>.

Postupak i granice održivosti ekonomskog razvoja mogu se izvesti kroz sljedeće osnovne procedure:

1. od makroekonomske stabilnosti do održivog ekonomskog razvoja,
2. analizu izvora održivog ekonomskog razvoja,
3. analizu kvaliteta ekonomskog razvoja u transformaciji održivog kvaliteta života pojedinca,
4. ulaganja u ljudski kapital i održivi ekonomski razvoj,
5. finansijsku podršku održivom ekonomskom razvoju,
6. smanjenje siromaštva i ekonomski razvoj i
7. ekonomski instrumenti u politici zaštite životne sredine u Republici Sjevernoj Makedoniji kao uslov održivog razvoja.

Osnovni cilj makroekonomske stabilnosti ka održivom ekonomskom razvoju je ostvarivanje postavljenih principa i prethodnih pokazatelja tipa, stopa rasta BDP-a, BDP po glavi stanovnika, skup monetarnih pokazatelja, inflacija, devizni kurs, kamatne stope, zaduženost, stabilnost investicija; skup povezanih indikatora sa kvalitetom života ljudi, potrošnjom, nejednakošću, siromaštvom, zdravstvenim i obrazovnim statusom, sistemom zapošljavanja i nezaposlenosti. Iz prikazanih pokazatelja pratimo očekivane rezultate u pravcu:

- sagledavanje ciljeva makroekonomske i razvojne politike,
- ponovnog preispitivanja optimalnosti globalnog deviznog kursa, niske inflacije, niskog budžetskog deficita,
- vođenje konzistentne makroekonomske politike održivosti i optimalnosti.

Implementacija ekonomskih instrumenata u politici zaštite životne sredine u R.S. Makedoniji je preduslov za realizaciju koncepta održivog razvoja zasnovanog na nekoliko indikatora kao što su: kretanje makroekonomskih agregata u apsolutnim i relativnim iznosima, stopa nezaposlenosti, stopa rasta stanovništva, koncentracija zagađivača vode, tla i vazduha, upotreba đubriva, upotreba pesticida, godišnja potrošnja energije po glavi stanovnika, broj projekata sa ekološkog aspekta, zakonska regulativa i drugo.

Uzimajući u obzir neke od gore navedenih pokazatelja, u osnovi tražimo osnovni cilj, otkrivajući i naglašavajući mogućnosti i načine implementacije ekonomskih mjera i instrumenata u politici zaštite životne sredine u R.S.Makedoniji. Tekući period promena u

makedonskoj ekonomiji nije doneo odgovarajući zaokret u politici zaštite životne sredine kao segmentu makroekonomske politike.⁸⁰

Međutim, činjenice govore da ključna tranzicija ka potpunim promjenama ekonomskih mjera i instrumenata još nije izvršena. To je prilika za adekvatan tretman negativnih eksternih efekata, a u tom kontekstu i odgovarajuću internacionalizaciju tržišnog troška zagađenja životne sredine. Takav pristup se nameće jer se pitanje održivosti ne svodi samo na vremenski kontekst i međugeneracijski transfer, već i na izvore, metode, troškove i efikasnost u zaštiti životne sredine.

U sve postupke utvrđivanja makroekonomske politike, posebno u dijelu koji je neizbježan za zaštitu životne sredine, treba uključiti kriterijume troškovne efikasnosti, fleksibilnosti i prevencije. Rezultati ovakvog pristupa treba da se potvrde kroz analizu sadržaja prednosti ekonomskih u odnosu na komandno-kontrolnih mjera. Implementacija ekonomskih mjera i instrumenata može donijeti optimalne rezultate. Zato svaka analiza treba biti usmjerena upravo na definirani koncept djelovanja i jedinstven obrazac prihoda. Optimalna kombinacija mjera i instrumenata potrebna je pri lociranju mjesta koje predstavlja žarište degradacije životne sredine.

Glavni akcenat pažnje je na analizi mogućnosti implementacije sistema tržišnih dozvola za iste.

5.2. FINANSIJSKA PODRŠKA ODRŽIVOM RAZVOJU

Finansijska podrška je od velikog značaja za održivi razvoj, što istovremeno predstavlja kompleksno pitanje zbog činjenice da su raspoloživa finansijska sredstva ograničena, slabo pokretna i obično ne podležu supstituciji. S druge strane, na finansijska sredstva utiče veliki broj faktora kada se formiraju i kada se stavljaju na raspolaganje, ali i u fazi njihovog korišćenja. Pristupom stanovništva i preduzeća korišćenju finansijske podrške za održivi razvoj usvaja se više veština i znanja u pronalaženju najoptimalnijih rešenja u formiranju i korišćenju finansija za podršku razvoju.

Ključni faktori koji ograničavaju finansijsku podršku održivom razvoju su u sljedećem mogućem smjeru:⁸¹

1. nedovoljan iznos ukupne štednje domaćinstava,
2. visoki trošak domaćih bankarskih kredita i

⁸⁰UNEP, Program Ujedinjenih nacija za životnu sredinu (2015b). Preuzeto 16. novembra 2015. sa <http://www.unep.org/>.

⁸¹UNEP, Program Ujedinjenih nacija za životnu sredinu (2015b). Preuzeto 16. novembra 2015. sa <http://www.unep.org/>.

3. nepovoljni uslovi pod kojima se odobravaju domaći krediti.

Glavni ograničavajući faktori sa kojima se analizira investiciona aktivnost, kao što je mali obim ukupne domaće štednje, ujedno su i glavni razlog izostanka neophodne finansijske podrške održivom razvoju. Postavlja se ozbiljno pitanje kako smanjiti ili ukloniti faktore koji dovode do ovih neželjenih stanja, a istovremeno se traži odgovor kako ojačati faktore koji djeluju u pozitivnom smjeru.

Postoji ozbiljan i precizan instrument kojim socijalni planer najdirektnije određuje sredstva za razvoj, a to je državni budžet. Razvojni procesi i njihovo određivanje i usmjeravanje određuju se prema dijelu kapitalnih izdataka koji se finansiraju iz budžeta. Istovremeno, smanjenje javne potrošnje, njena racionalizacija i prilagođavanje su značajni za obezbjeđivanje većeg nivoa sredstava za razvoj.⁸²

Socijalni planer – država kao kvalitetan instrument koji najdirektnije određuje sredstva za razvoj je poreska politika. Ostvarivanje razvojnih ciljeva, utvrđivanjem što manjeg poreskog opterećenja, projektovanjem poreskog opterećenja direktnim ili indirektnim porezima ili poreskim olakšicama istovremeno je značajan eksterni izvor za podršku razvoju.

U analizi ove doktorske disertacije značajno mjesto za finansijsku podršku razvoja zauzimaju sljedeći faktori: društveni, ekonomski i ekološki

Društveni faktori, polaze od postojećih činjenica kao što su: stopa rasta stanovništva, stanovništvo u gradskim i vangradskim naseljima, stopa nezaposlenosti, „Gini“ indeks nejednakosti prihoda i stanovništvo koje živi ispod granice siromaštva.

Ekološki faktori uključuju pokazatelje kao što su: obradivo i trajno zasađeno zemljište, upotreba gnojiva, upotreba pesticida koji se koriste u poljoprivredi, površina zemljišta pod šumom, intenzitet sječe šume, devastirano zemljište, godišnje povlačenje podzemnih i površinskih voda.

Ekonomski faktori se u osnovi istražuju kroz broj poreskih olakšica, prihode od direktnih i indirektnih poreza, bruto domaći proizvod po glavi stanovnika, ulaganja u BDP, uravnoteženu trgovinu robom i uslugama, direktne strane investicije, odobrene inostrane kredite.

---

⁸²Svjetska banka, Svjetska banka (2015). Indikatori svjetskog razvoja. Preuzeto 2. septembra 2015. sa <http://data.worldbank.org/data-catalog/world-development-indicators>.

Institucionalni indikatori za ostvarivanje finansijske podrške održivom razvoju potvrđuju se putem istraživanja i razvoja kao što su: procenat BDP-a, ratifikacija i implementacija globalnih sporazuma, nacionalna strategija održivog razvoja.

Dimenzioniranje finansijske podrške održivom razvoju potrebno je usmjeriti ka monetarnoj politici i njenom približavanju Evropskom monetarnom sistemu, podizanju institucionalnih karakteristika domaćeg bankarskog sistema, razvoju tržišta kapitala i stvaranju bankarskih finansijskih institucija, optimizaciju budžetske potrošnje, razvojne ciljeve poreske politike i povećanje efikasnosti korišćenja eksternih izvora za podršku održivom razvoju.

Održivost finansijske podrške u oblasti materijalno-finansijskog poslovanja predstavlja opredjeljenje socijalnog planera, države, u korištenju različitih izvora i sredstava za održivi razvoj. Postizanje razvoja nužno zahtijeva značajna finansijska sredstva i efikasnu mobilizaciju i povećanje efektivnosti njihovog korišćenja, kako bi se stvorili što povoljniji uslovi koji su značajni za održivi razvoj. Međutim, raspoloživa finansijska sredstva su ograničena, slabo pokretna i obično ne podliježu zamjeni. Istovremeno, s druge strane, na finansijska sredstva utiče veći broj faktora koji određuju tok delovanja tokom njihovog formiranja, kada se stavljaju na raspolaganje i u fazi njihovog korišćenja.⁸³

5.3. OSTVARIVANJE LJUDSKIH PRAVA I ZAKONSKA I LIČNA ODGOVORNOST

Postavlja se značajno pitanje koje ima suprotan zahtjev od onoga šta ljudska prava znače u održivom razvoju. U savremenim procedurama i obradi problema, ističe se da je svaki razvoj održiv samo uz ostvarivanje ljudskih prava, odnosno utvrđuje se da ljudska prava imaju veliki uticaj na održivi razvoj. Svaka paradigma održivog ljudskog razvoja stavlja čovjeka u centar razvojnih napora. Takav pristup zahtijeva korišćenje standardnih koncepata ljudskih prava u analizi razvojnih problema i dimenzioniranju projekata i programa, uključujući mehanizme podrške uticaju tih programa i njihovoj implementaciji.

U suštini, s jedne strane, održivi razvoj djeluje u funkciji ostvarivanja ljudskih prava i sloboda. Njegovi ciljevi su eliminacija siromaštva, promocija ljudskog dostojanstva, pružanje jednakih mogućnosti, ostvarivanje ekonomskih, socijalnih, političkih i kulturnih prava. U vezi sa ovim valja naglasiti da u Deklaraciji o pravu na razvoj iz 1986. godine, ono je identifikovano kao jedno od osnovnih ljudskih prava.

---

⁸³Vázquez, ST & Sumner, A. (2013). Ponovno razmatranje značenja razvoja: višedimenzionalna taksonomija zemalja u razvoju. *The Journal of Development Studies*, 49(12), 1728-1745. DOI: 10.1080/00220388.2013.822071.

Najutjecajni i najpravedniji pristup je onaj koji smatra da su ljudska prava i održivi razvoj međuzavisni i podržavajući. Razvoj se ne može održati tamo gdje zakon ne utiče i gdje pravda ne postoji, gdje postoji diskriminacija po bilo kojoj osnovi, gdje postoje ograničenja slobode istraživanja, udruživanja, medija ili gdje veliki broj ljudi živi u ogromnom i ponižavajućem siromaštvu. Razvoj nije apstrakcija ili teorijska vježba. Odnosi se na život, na poboljšanje kvaliteta ljudskog života i omogućavanje svakom čovjeku da živi dostojanstveno i da može ostvariti sva svoja prava i slobode.⁸⁴

Ljudska prava moraju biti ključni element održivog razvoja i podsticati usvajanje pristupa odozdo prema gore. Bez bitnih elemenata aktivnog učešća, smanjenje siromaštva, razvoj poslovanja, održivost će postati nedostižna.

Održivi razvoj je moguć samo ako se zajednice ojačaju u borbi protiv projekata koji su ekonomski pogrešno percipirani, ekološki i socijalno destruktivni.

Koje su dimenzije za ostvarivanje ljudskih prava, kojima se obezbjeđuju prava koja se odnose na određene parametre održivog razvoja i ravnopravnosti: dostojanstvo, život, porodicu, brak, slobodu života, učešće u upravljanju, socijalnu sigurnost, rad, životnu sredinu, obrazovanje, kulturni život, ishranu, zdravlje, pravo na zdravu životnu sredinu i vladavinu prava. Navedeni parametri u osnovi imaju dodirne tačke kao vodeći princip da je čovjek centralni subjekt, aktivni učesnik, vlasnik, menadžer i korisnik razvoja.

Razvoj na svim nivoima treba da se zasniva na principu ljudskih prava koji će definisati razvojne ciljeve, usmeravati formulisanje politika, donošenje zakona pri čemu mora da vodi računa o normativnom sadržaju ljudskih prava. Takav razvoj treba da bude koherentan sa obavezama države koje je ona preuzela u smislu promocije i zaštite ljudskih prava.

Unutrašnja i eksterna trajnost ljudskih prava za održivi razvoj ukazuje se kao postizanje ljudskog dostojanstva i dostojanstvenog života, sigurnost egzistencije, sloboda djelovanja, mogućnost ostvarivanja i zaštite prava kroz kvalitetno funkcionisanje države, njenog normativnog i institucionalnog ustrojstva, ali i kroz vlastiti participativni pristup. poštujući pri tome principe koji određuju minimalnu granicu održivog razvoja, koji treba da objasni svaki pripremljeni glavni projekat održivog razvoja i indikatore za merenje i korelaciju između dve ili više oblasti, kao što su: socijalni i ekonomski pokazatelji, pravo na zdravlje, pravo na obrazovanje, pravo na zdravu životnu sredinu. i t.d.⁸⁵

---

⁸⁴Willis, K. (2005). Teorije i prakse razvoja. London, New York: Routledge.

⁸⁵WTO, Svjetska trgovinska organizacija (2012). Iskorištavanje trgovine za održivi razvoj i zelenu ekonomiju. Preuzeto 5. novembra 2015. sa https://www.wto.org/english/res_e/publications_e/brochure_rio_20_e.pdf

Društveno-ekonomski pokazatelji koji imaju značajnu ulogu u konceptu održivog razvoja zahtijevaju odgovor na pitanja koja se odnose na indeks dohodovne nejednakosti, stopu nezaposlenosti, stambenu površinu, prosječnu platu, BDP po stanovniku, broj stanovnika, broj korisnika interneta i broj telefonskih linija.

Zdravstveni indikatori podrazumijevaju osnovni minimum koji osigurava život i normalan ljudski razvoj. To su: postojanje javnih zdravstvenih ustanova, programa i usluga, njihova dostupnost, prihvatljivost usluga i kvalitet ustanova i usluga,

Pravo na obrazovanje podrazumijeva mogućnost sticanja osnovnih znanja i vještina za dostizanje maksimuma vlastitih potencijala.

Pravo na zdravu životnu sredinu podrazumijeva obezbjeđivanje životne sredine povoljne za ljudski razvoj i budućnost novih generacija. Ističući sljedeće pokazatelje: koncentraciju zagađivača tla, vode i vazduha, upotrebu đubriva i pesticida, intenzitet krčenja šuma, stvaranje čvrstog i opasnog otpada, odsustvo reciklaže otpada i koncentracija fekalija.

5.4. TEHNOLOGIJE PRIHVATLJIVE ZA ODRŽIVI RAZVOJ I PRISTUP ODRŽIVOM RAZVOJU

Potreba za izradu strategije održivog razvoja u R. S. Makedoniji se zasniva na dostupnim saznanjima da do sada nije urađena takva analiza. Međutim, postoje različite strategije na evropskom i globalnom nivou, o čijoj se relevantnosti, iz razumljivih razloga vode brojne rasprave. Države imaju različite stepene društveno-ekonomskog i tehničko-tehnološkog razvoja, a samim tim i različit interes i zamišljeni doprinos zajedničkom vektoru globalnog održivog razvoja.

Sa tehničkog aspekta, ističemo osnovnu ideju Brundtlandovog izvještaja Naša zajednička budućnost (OCF) koji je 1987. godine izradila Svjetska koalicija za životnu sredinu i razvoj. Ovaj izvještaj zalaže se za stvaranje svjetske baze tehničko-tehnološkog i ekonomskog razvoja, ali i svjetskog modela u kojem se tehničko-tehnološki izbor za svaki sektor privrede opisuje u bazi podataka sa fizičkim parametrima koji će se koristiti.

Veoma je značajna izgradnja strukture za sistematski i kvantitativni opis novih tehnologija, čime će se stvoriti baza podataka o ovim tehnologijama kao i o tehnologijama koje se do sada koriste u svetu i onim koje se trenutno koriste u našem okruženju. U modelu čije su osnovne matematičke postavke već poznate i primjerene našim istraživanjima, postoje

preporučeni parametri za zemlje u tranziciji koji se lako kombinuju sa pretpostavkama domaćih stručnjaka u pravcu željenih parametara okoline.⁸⁶

Paralelno sa prvim modelom tehnologija i tehnološkog razvoja, ukazaćemo na sličan, ali originalan model izgradnje kapaciteta za održivi razvoj u Republici Severnoj Makedoniji koji se zasniva na različitim pokazateljima, kojima bih dodali projektovanu stopu BDP-a, projektovane ciljeve korišćenja ispravnih goriva, projektovanu potrošnju energije, unos materijala novih tehnologija za izgradnju prostornih dobara, vrstu goriva za proizvodnju električne energije, nove tehnologije i tehnička rješenja koja će povećati sistem korišćenja svih vrsta energije, korišćenje tehnologija koje će smanjiti emisiju uglja, sumpora i azota, ulaganja u industrijski razvoj, korišćenje novih tehnologija za smanjenje korišćenja resursa bakra, aluminijuma, drveta, cementa i sl.

Polazeći od navedenog i definicije održivog razvoja koji naglašava ekonomsku komponentu, uzimajući u obzir relevantne parametre humanosti, ekološke prihvatljivosti i društvene odgovornosti koji se zasnivaju na građanskoj odgovornosti i solidarnosti, ekološkoj svijesti, poduzetništvu i znanju vođenom tehničko-tehnološkim razvojem, videćemo novi pravac i nova inženjerska ili tehnološka znanja koja omogućavaju veću proizvodnju, koja se može postići sa istim inputom, ili koja omogućava da se ista proizvodnja postigne sa manje inputa, a da se pri tome ne ulažu prethodno navedene karakteristike.

Analiza tehničko-tehnološkog razvoja dovodi do istraživanja postojećeg stanja, iskorišćavanja kapaciteta postojećih komponenti u privredi, podrške uspešno transformisanim oblicima, razvoja novih metodologija za kreiranje scenarija tehničko-tehnološkog razvoja koji uključuje sve komponente održivosti za efikasan razvoj.

Povezanost tehnologija prihvatljivih za održivi razvoj je multidisciplinarna oblast, sa proizvodnim mogućnostima i proizvodnjom kao ekonomskim principima i uticajnim faktorima od izuzetnog značaja, životnom sredinom kao ekološkim principom koji podrazumeva obezbeđivanje tehničko-tehnološkog razvoja uz minimalno zagađenje životne sredine, zdravlje i dobrobit stanovništva, pravni i institucionalni razvoj, što podrazumijeva odgovarajuću zakonsku regulativu uz kvalitetan transfer tehnologije za čistiju proizvodnju i ulaganja koja će podržati razvoj.⁸⁷

---

⁸⁶ WWF, Svjetski fond za divlje životinje (2012). Beyond Rio: Ekološki rekordi Novog Zelanda od prvobitnog Earth Summit-a. Preuzeto 5. novembra 2015. sa http://awsassets.wwf.nz.panda.org/downloads/earth_summit_2012_v3.pdf.

⁸⁷Z. Popovska (2018) Tehnološki razvoj

Odgoj naučne i razvojno-istraživačke strategije je fundamentalnog i primijenjenog karaktera za prepoznatljiv tehnološki razvoj.

Poštovanje principa održivog razvoja zahtijeva i relevantne indikatore tehničko-tehnološkog razvoja koji se nalaze u društvenim, ekonomskim, pravno-institucionalnim, obrazovnim i ekološkim pokazateljima.

Društveni pokazatelji održivog tehničko-tehnološkog razvoja zahtijevaju kvalitetan odgovor na stopu rasta stanovništva, stopu nezaposlenosti, broj digitalnih i internet korisnika, broj vozila i stupanj urbanizacije.

Indikatori životne sredine koji dimenzioniraju temu održivog razvoja su praćenje ispuštenih emisija štetnih gasova kao što su ugljični dioksid, sumpor i azot, projekcija klimatskih promjena i korišćenje fosilnih goriva.

Ekonomski pokazatelji uslovljavaju budući tehničko-tehnološki razvoj potrošnjom električne energije u domaćinstvima, saobraćaju i industriji, načinom konverzije energije, uštedom materijala i reciklažom, visinom BDP-a, domaćim i stranim investicijama, korišćenjem energetske resursa i njihovim transportom, korišćenjem poljoprivrednog zemljišta, pašnjaka i šuma, finansiranjem naučno-tehnološke i razvojno-istraživačke djelatnosti, te primjenom patenata i inovacija nacionalnog i međunarodnog karaktera.

Strogo institucionalni pokazatelji ukazuju da postoji ili ne postoji strategija održivog tehničko-tehnološkog razvoja, implementacije međunarodnih sporazuma i direktiva u zakonodavnom sistemu.

Obrazovni indikatori tehničko-tehnološkog razvoja ukazuju na zastupljenost subjekata u obrazovnom sistemu za upravljanje održivim razvojem sa tehničko-tehnološkog aspekta njegove održivosti.

5.5. ENERGETSKI POTENCIJAL I OGRANIČENOST ENERGETSKIH RESURSA

Energija je osnovni element društvenog razvoja i ekonomskog rasta. Ona obezbjeđuje osnovne potrebe kao što su grijanje, hlađenje, osvjetljenje i transport, te je kritičan faktor proizvodnje u gotovo svim sektorima industrije. Ali u isto vrijeme, proizvodnja i korišćenje energije uzrokuje degradaciju životne sredine na svim razinama: lokalnom, regionalnom i globalnom. Na primjer, sagorijevanje fosilnih goriva dovodi do zagađenja česticama i oksidima ugljena, sumpora i dušika. Hidroenergija često uzrokuje zagađenje okoliša zbog potapanja velikih obradivih površina. Globalne klimatske promjene su povezane sa povećanjem

koncentracije stakleničkih plinova u atmosferi. Nadalje, iscrpljivanje prirodnih resursa, nakupljanje otpada, devastacija, onečišćenje vode i narušavanje tla također su prijetnje životnoj sredini koje su povezane s energijom.⁸⁸

Polazeći od osnovne definicije održivog razvoja, koja podrazumijeva zadovoljenje trenutnih potreba, uz očuvanje životne sredine i prirodnih resursa, neophodnih budućim generacijama, predmet analize u energetsom sektoru su postojeće rezerve energije i zagađenje životne sredine, koji nastaje proizvodnjom i upotrebom energije. Održivost u ovom sektoru se sastoji u pružanju adekvatnih energetske usluga koje su bezbedne za životnu sredinu, na benigni način u skladu sa potrebama društvenog i ekonomskog razvoja.

Prilikom određivanja dimenzija energetske resursa kroz analize za održivi energetske razvoj, oni će se usmjeravati na trajne rezerve energije i njihove kapacitete, energetske efikasnost, uštedu energije, promociju obnovljivih izvora energije i primenu novih tehnologija u energetske sektor kao zagađivača životne sredine, posebno kao emitera staklenih gasova i na izradu metodologije za scenarija razvoja energetske sektora sa elementima održivosti.⁸⁹ Zbog brojnih dodirnih tačaka energetske sektora sa ostalim sistemima društva, kao i zbog ograničenja energetske resursa, kao osnove celokupne proizvodnje i svih usluga, energetika je izuzetno multidisciplinarna oblast.

Ekonomija u energetske sistemu obuhvata finansije za obezbjeđivanje energije i proširenje energetske sistema; pravno-institucionalno – formiranje odgovarajućeg zakonodavnog i administrativnog okvira za pružanje podrške obnovljivim izvorima energije i drugim ekološki prihvatljivim rješenjima;

· Upravljanje životnom sredinom i resursima sa aspekta energetske sistema podrazumjeva obezbjeđivanje energije uz minimalno zagađenje životne sredine; obrazovanje - odgovarajuće programi za svaki nivo obrazovanja; javna svijest – stvaranje programi za promjenu ponašanja ljudi koji će dovesti do uštede energije; nauka i tehnologija - naučno zasnovane strategije za obezbjeđivanje energije uz zastupljenost odgovarajućih novih tehnologija.

Relevantni indikatori za održivi razvoj su: socijalni, ekološki, ekonomski indikatori.

---

⁸⁸WCED, Svjetska komisija Ujedinjenih nacija za okoliš i razvoj (1987). Naša zajednička budućnost. Preuzeto 21. septembra 2015. sa <http://www.un-documents.net/our-common-future.pdf>

⁸⁹Vare, P. & Scott, W. (2007). Učenje za promjenu istražujući odnos između obrazovanja i održivog razvoja. Časopis za obrazovanje za održivi razvoj, 1, 191-198. Preuzeto 25. novembra 2015. sa <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.526.2624&rep=rep1&type=pdf>.

Društveni indikatori su procenat stanovništva koje živi ispod granice siromaštva, stopa nezaposlenosti, stopa rasta stanovništva, stanovništvo u gradskim i neurbanim (divljim) naseljima.

Indikatori životne sredine su emisije gasova koji izazivaju efekat staklene bašte, koncentracija zagađivača vazduha u urbanim sredinama.

Ekonomski indikatori su intenzitet upotrebe materijala, godišnja potrošnja energije po glavi stanovnika, raspodjela potrošnje obnovljivih izvora energije, potrošnja energije po jedinici BDP-a (energetski intenzitet), intenzitet korištenja energije u komercijalnom/uslužnom sektoru, proizvodnji, stambenom sektoru, transportu.

Institucionalni indikatori prema nacionalnoj strategiji održivog razvoja odnosno prema objavljenoj listi od 41 indikatora za održivi energetski razvoj, koju je sačinio zajednički stručni tim relevantnih tijela i agencija UN-a i OECD-a, sa istaknutim 23 ključnim indikatorima i to: **energetski intenzitet** u proizvodnji, transportu, poljoprivredi, komercijalnim i javnim uslugama, stambenom sektoru; **učeeće proizvođača energije** u proizvodnji električne energije i primarnih izvora energije; **efikasnost snabdijevanja energijom**, efikasnost fosilnih goriva u proizvodnji električne energije, korištenje energije po jedinici BDP-a; **troškovi za energetski sektor**, ukupne investicije, kontrola životne sredine, uvoz energije; **potrošnja energije po stanovniku**, Proizvodnja energije iz domaćih izvora; **zavisnost od uvozne energije; dio prihoda koji se troši na gorivo i struju** za prosječno stanovništvo, za grupu od 20% najsiromašnijeg stanovništva, **dio domaćinstava ovisan o nekomercijalnoj energiji**, bez električne energije; **količine emisija zagađujućih materija** u zrak (SO₂, NO_x, CO₂, VOC, čestice); **ambijentalne koncentracije zagađivača** u urbanim sredinama kao što su SO₂, NO_x, ozon; **količina staklenih gasova; stvaranje snažnog održivog razvoja; akumulirana količina solidnog održivog razvoja; stvaranje radioaktivnog održivog razvoja; akumulirana količina radioaktivnog održivog razvoja; zemljište za energetska postrojenja i infrastrukturu; troškovi zbog zastoja; dio tehnički raspoloživog hidropotencijala koji je iskorišten; dokazane rezerve fosilnih goriva; intenzitet korišćenja šuma kao goriva; energetika i održivi razvoj** u Republici Makedoniji.

Analize stanja energetskog sektora u Sjevernoj Makedoniji, sa posebnim osvrtom na domaće rezerve i zagađenje životne sredine kao osnove održivosti, ukazuju da je snabdevanje energijom jedno od ključnih pitanja održivog razvoja u Sjevernoj Makedoniji, koje već određuje stanje prirodni resursi.

Od čvrstih goriva u Sjevernoj Makedoniji je zastupljen samo lingit, koji se dobija uglavnom iz rudnika Oslomej i Suvodol, koji zauzvrat snabdevaju gorivom TE Bitola i TE Oslomej. Rezerve Suvodola u 2001. godini procijenjene su na 66 miliona tona, a prema sadašnjoj stopi iskopavanja postoji mogućnost korištenja još 12 godina.

Makedonija nema domaće resurse tečne i gasovite energije. Tečna goriva se dobijaju iz rafinerije OKTA, čiji je kapacitet 2,5 tone godišnje, preradom sirove nafte, a u toku je izgradnja naftovoda Skoplje-Solun za transport sirove nafte iz luke Solun. Takođe, Makedonija ima kapacitet da koristi gas kroz postojeći gasovod do kapaciteta od 800 miliona m³ godišnje. Kapaciteti se mogu povećati do 1200 miliona m³ godišnje, povećanjem radnog pritiska gasa.⁹⁰

Obnovljivi izvori su zastupljeni kroz hidroenergiju, sa mogućnošću proizvodnje od 3000 GWh godišnje, a u prosjeku se godišnje proizvede 1100 GWh, geotermalni sa učešćem od 80 GW godišnje, u ukupnom energetsom bilansu, uglavnom za poljoprivredne svrhe i ogrevno drvo, prosječna vrijednost od 930000m³ godišnje. Solarna energija se, uprkos relativno visokom potencijalu od 4,2 KW/m² dnevno, koristi kroz nekoliko solarnih kolektora za toplinu, kao i samo dvije fotonaponske instalacije u telekomunikacijama, a vjetar, čiji potencijal je još uvijek nedovoljno istražen, nije uključen u energetske bilans zemlje.⁹¹

Stanje resursa se može sagledati kroz učešće energetske kompanija u potrošnji primarne energije i dobijanju električne energije, pri čemu je za nas uglavnom od posebnog značaja, što je problematično i sa stanovišta iscrpljivosti i sa stanovišta ekološkog zagađenja. U Makedoniji je udio uglja u primarnoj energiji 50%, a u proizvodnji električne energije 75%, dok su odgovarajuće brojke u svijetu skoro duplo manje. Istovremeno, procijenjeni vijek trajanja svjetskih rezervi uglja je 200 godina. Usporedno, zbog 20 puta kraćeg vijeka rezervi lingita u Makedoniji, kao i zbog dvostruko veće ovisnosti o njemu, u odnosu na svijet, situacija u Makedoniji u pogledu ovog resursa je višestruko kritičnija.

S druge strane, energetske sektor u Makedoniji ima najveći doprinos zagađenju životne sredine, što se vidi iz emisije gasova staklene bašte, budući da se slični odnosi odnose i na druge zagađivače. Naime, energetske sektor sa udjelom od 70% u ukupnim emisijama je najintenzivniji izvor zagađenja. Unutar ovog sektora, međutim, emisije su najvećim dijelom posljedica proizvodnje električne energije sa udjelom od 73%, zatim proizvodnje topline sa 17% i transporta sa 10%.

---

⁹⁰M. Tripunoski (2007) Održivi razvoj

⁹¹UNSD, Odjel Ujedinjenih naroda za održivi razvoj (2015). Preuzeto 15. novembra 2015. sa <https://sustainabledevelopment.un.org/>.

Zanimljivo je poređenje intenziteta GHG između naše zemlje i SAD. Naime, za Makedoniju je otprilike 200CO₂-eq/106 dolara godišnje, dok je odgovarajući odnos za SAD 183.

U izvještaju Generalnog sekretarijata UN-a Kofi Annana, pripremljenog za Svjetski samit o održivom razvoju u Johanesburgu u septembru 2002. godine, energiji je dato posebno mjesto i ističe se da je u svijetu energetska sektor kritičniji sa aspekta zagađenja životne sredine, nego sa aspekta iscrpljivosti resursa. Međutim, za Sjevernu Makedoniju se može zaključiti da je pitanje energetske resursa prioritetno ključno pitanje u osmišljavanju održivog razvoja, dok situacija postaje još kritičnija, ako se uzmu u obzir i uticaji na životnu sredinu.

I pored visokog stepena kritičnosti i u pogledu iscrpljivanja domaćih resursa u pogledu zagađenja životne sredine, Vlada još uvek nije usvojila strategiju razvoja energetske sektora, iako postoje energetske strategije koje su razvijene sa stranim partnerima i finansirane od strane međunarodnih sredstava.

Takođe, uz podršku međunarodnih fondova, urađene su studije u kojima su, na osnovu prognoza potrošnje električne energije u Sjevernoj Makedoniji, napravljena tri različita scenarija za proširenje elektroenergetskog sistema do 2020. godine. U prvom, takozvanom osnovnom scenariju, slijedi princip "business as usual", a projekcije se rade bez uzimanja u obzir ekoloških ograničenja. Prvi scenarij smanjenja emisija predviđa efikasnije korištenje hidropotencijala zamjenom nekih od planiranih klasičnih hidroelektrana pumpno-akumulacijskim kapacitetima. U drugom scenariju za smanjenje emisija, pored efikasnijeg korištenja hidropotencijala, predviđena je i upotreba miješanog goriva u termoelektranama. Predložene mjere rezultiraju smanjenjem godišnjih emisija iz proizvodnje toplotne energije i uštedama u domaćim rezervama uglja u odnosu na osnovni scenario. Osim toga, ovi scenariji predviđaju mjere u proizvodnji toplotne energije kroz kombinovanu proizvodnju toplotne i električne energije, uz uvođenje gasne elektrane sa kombinovanim ciklusom korišćenja gasa i tečnog goriva. Uvođenje uvoznog prirodnog gasa u energetska bilans zemlje je dugoročno energetska i ekološka rješenje, za koje postoji odgovarajuća ekonomsko-finansijska studija i program, čiji je odnos uslovljen dosadašnjim organizacionim i finansijskim aktivnostima. Iako nije toliko dominantna, interesantna je i intenzivnija upotreba geotermalne energije, za koju je izrađena osnovna studija za pilot projekte.

Osim toga, u toku je izrada zvanične strategije energetske efikasnosti, koja je dio Vladinog programa za efikasno korištenje energije do 2020. godine, koja predviđa paralelno

postavljanje zakonodavne i administrativne osnove za subvencije, uspostavljanje fonda za energetska efikasnost, kao i za aktivnosti na obuci i podizanju svijesti javnosti.

Generalno, u svim ovim strateškim dokumentima i studijama, elementi koji donose održivost u energetici su nekako obuhvaćeni, naravno, negdje manje, negdje više. Opšta preporuka sa stanovišta energetske održivosti bila bi fokusiranje na obnovljive izvore energije, koji su do sada malo ili nimalo tretirani, s jedne strane zbog potencijala Sjeverne Makedonije, posebno mogućnosti korišćenja solarne energije, a s druge strane, da su ovi izvori inherentno održivi.⁹² Takođe, u određivanju pravca razvoja energetskog sektora pored scenarija zasnovanih na znanju, izuzetno je važno uključiti etičnost i pravovremenost. Sva tri elementa su posebno važna za efikasno i transparentno restrukturiranje i privatizaciju energetskog sektora.

5.6. DEMOGRAFSKA KRETANJA I POPULACIONA POLITIKA

Relativni značaj demografskog aspekta održivog razvoja države vidi se, prije svega, u činjenici da su stanovništvo i životna sredina (prostor) sadržaj i funkcija ukupnih razvojnih resursa države. Nadalje, podjednako značajan za istraživanje demografskih aspekata razvoja jedne države je i dvosmjerni utjecaj između stanovništva, s jedne strane, i ekonomskog napretka, postojećeg društvenog okruženja i ekološkog prostora države, s druge strane.

Popisi predstavljaju najveća, najmasovnija i najskuplja statistička istraživanja i izvore demografskih podataka u našoj zemlji. Popisi se po pravilu vrše u dvadesetogodišnjim periodima. Oni su zasnovani na sadržaju, konceptima i metodološkim rješenjima, koji će zadovoljiti najveći broj zahtjeva institucija zainteresovanih za praćenje demografskog problema.

Kao osnovni izvor demografskih podataka, pored popisa stanovništva, od značaja je i vitalna i migracijska statistika. Vitalna statistika uključuje: statistiku rođenja, statistiku smrti, statistiku brakova i razvoda, dok statistika migracije uključuje: statistiku emigracije i statistiku imigracije.⁹³

Statistika rođenih uključuje živorođene i mrtvorodene, a statistika smrti uključuje sve umrle. U statistiku sklopljenih brakova uključeni su brakovi sklopljeni na zakonom propisan način, a u statistiku razvedenih brakova oni koji razvedeni presudom nadležnog suda. Statistika

---

⁹²UNCSD, Komisija Ujedinjenih nacija za održivi razvoj (1996). Indikatori održivog razvoja: okvir i metodologije. Njujork: UN.

⁹³UN, Ujedinjene nacije (2015a). Preuzeto 21. septembra 2015. sa <http://www.un.org/en/index.html>.

migracija uključuje ljude koji se kreću unutar granica Sjeverne Makedonije, iz Sjeverne Makedonije u druge zemlje i ljude koji dolaze iz druge zemlje u Makedoniju.

Slučajeve rođenih, umrlih i vjenčanih registruju matične službe, a slučajeve razvedenih brakova registruju nadležni sudovi. Zbog uporedivosti podataka na međunarodnom nivou prikupljenih u obrascima vitalne statistike, sve definicije (živorođeno dijete, mrtvorodeno dijete, umrla osoba, itd.) usklađene su sa međunarodnim standardima. U statistici migracija izvršeno je potpuno usklađivanje sa međunarodnim standardima. Jedinstveni registar stanovništva definisan je kao osnovna evidencija stanovništva prema mjestu prebivališta. Određenim sistemom evidentiranja, prikupljanja, obrade i izražavanja podataka, stiče se uvid u bročano stanje stanovništva, njegovu teritorijalnu rasprostranjenost i mobilnost, sa osnovnim podacima za svakog stanovnika.

Uvođenje registra u Sjevernoj Makedoniji počelo je 1991. godine. Zakonski propisi određuju podatke koji se evidentiraju u registru, subjekte koji su dužni da daju potrebne podatke, način korišćenja podataka iz registra, zaštitu podataka o ličnosti, obradu i objavu podataka od strane registra, kao i kaznene odredbe u slučaju nedostavljanja ili neblagovremenog i netačnog dostavljanja potrebnih podataka od strane nadležnih subjekata.

Pored navedenih izvora demografskih podataka, značajno mjesto imaju i:

- Godišnje međupopisne procjene stanovništva koje se izrađuju na početku i sredinom godine. Kao osnova za izradu procjena uzimaju se podaci iz popisa, koji su korigovani podacima iz vitalne statistike i statistike migracija, statistike tržišta rada, koji imaju podatke koji se odnose na aktivni i neaktivni dio stanovništva. (Anketa o radnoj snazi koja je prvi put sprovedena u Sjevernoj Makedoniji 1996. godine u potpunosti je u skladu sa međunarodnim standardima); anketa potrošnje domaćinstava (prihodi i rashodi) i poljoprivredna statistika.

Oblast istraživanja demografskog aspekta stanovništva prati konture razvoja stanovništva, a to su: veličina, rasprostranjenost, struktura i promjene stanovništva, kao i diferencijacija navedenih karakteristika (prema mjestu stanovanja, regionu pripadnosti, kao i grupi stanovništva u okviru širih društvenih grupa).⁹⁴Ovaj pristup je u funkciji pretpostavki i mehanizama za postizanje uravnoteženih demografskih stopa prirodnog i mehaničkog rasta stanovništva, au okviru postojećih društvenih, ekonomskih i ekoloških kapaciteta zemlje. Nadalje, ovakav pristup doprinosi stvaranju uslova za smanjenje demografskih razlika između

---

⁹⁴.UN, Ujedinjene nacije (2012). Rezolucija "Budućnost koju želimo". Preuzeto 5. novembra 2015. iz <http://daccess-ddsny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N11/476/10/PDF/N1147610.pdf?OpenElement>.

ruralnog i urbanog stanovništva, a samim tim dovodi i do smanjenja regionalnih razlika u zemlji. U tom smislu, relevantnost ovog aspekta je u okviru pretpostavki uravnoteženog ekosistema u zemlji, što posljedično dovodi do boljih uslova života, u domenu zadovoljavanja egzistencijalnih, zdravstvenih i socijalnih, ekonomskih, kao i drugih individualnih potreba stanovništva.

Dimenzije istraživanja demografskog razvoja treba da budu u okvirima rasta stanovništva, njegovih komponenti, strukture i distribucije u prostoru, nataliteta, reprodukcije stanovništva i njegovog reproduktivnog zdravlja, mortaliteta stanovništva, migracija i distribucije stanovništva, te uticaja urbanizacije prostora i populacione politike.

Komplementarnost, saradnja ovog dijela održivog razvoja Sjeverne Makedonije povezana je sa sljedećim specifičnim oblastima održivog razvoja u zemlji: ekonomski razvoj zemlje, smanjenje siromaštva i socijalne sigurnosti, zdravstvena zaštita, svijest javnosti, obrazovanje, lokalni i regionalni razvoj zemlje, svijest javnosti-mediji.

Istovremeno, potrebno je ažurirati planirane pokazatelje kroz: broj stanovništva, gustinu naseljenosti, strukturu stanovništva po polu, starosti, ekonomskoj aktivnosti, stepenu obrazovanja, nacionalnosti, vjerskoj pripadnosti, bračnom statusu, stopi prirodnog rasta stanovništva, očekivanog životnog veka, natalitet, stope migracija, upotrebu kontraceptiva, status žena, stope urbanizacije, dostupnost centara za reproduktivno zdravlje, planiranje porodice, mišljenje i stavove o reprodukciji i načinima planiranja porodice, broj sklopljenih i razvedenih brakova, stavove prema problemima stanovništva u zemlji.⁹⁵

Strategija ekonomskog razvoja pod nazivom "Nacionalna strategija ekonomskog razvoja Republike Makedonije" iz 1997. godine bavi se određenim aspektima demografskog razvoja zemlje. Navedeni dokument apostrofira važne aspekte razvoja ljudskog kapitala iz demografske perspektive, kao što su zahtjev za aktivnom populacionom politikom i migracijska kretanja (kako u zemlji tako i van zemlje), koji se tretiraju kao faktor od posebnog značaja u kontekstu razvoja ljudskog kapitala. Analize su većinom svedene na nivo opštih sugestija, a manje na detaljnije analiziranje svih demografskih pojava.

Sa povećanjem javne svijesti, kao i dostupnosti podataka koji se odnose na demografski razvoj zemlje, odnos između populacijskih tema, s jedne strane, i odvojenih ekonomskih aspekata razvoja, koji dovode do višeg životnog standarda i smanjenje nezaposlenosti,

---

⁹⁵UNDP, Program Ujedinjenih nacija za razvoj (2015b). Ciljevi održivog razvoja (SDG). Preuzeto 17. septembra 2015. sa <http://www.undp.org/content/undp/en/home/mdgoverview/post-2015-development-agenda/>.

smanjenje siromaštva, poboljšanje zdravstvene situacije i pristupa obrazovanju, kao i poboljšanje položaja žena, s druge strane, integrisaće faktor stanovništva u strategiju održivog razvoja zemlje.

Održivi razvoj u smislu demografskih promjena podrazumijeva uravnotežene stope inkrementalnog i mehaničkog rasta stanovništva, smanjenje demografskih razlika u pogledu strukture, prirodnog kretanja i mehaničke mobilnosti između ruralnog i urbanog stanovništva. Izjednačavanje navedenih razlika dovelo bi i do određene regionalne ravnoteže u zemlji.

Kao postavljeni zadaci, odnosno definisane granice održivog razvoja države u smislu njenog demografskog kretanja su:

- povećanje nataliteta ili zaustavljanje daljeg pada nataliteta u pojedinim regijama ili podgrupama stanovništva koje pokazuju ukupne stope nataliteta ispod 2,1 djeteta po ženi;
- smanjenje nataliteta u pojedinim regijama ili podgrupama stanovništva koje pokazuju ukupne stope nataliteta iznad 2,1 po ženi;
- smanjenje mortaliteta novorođenčadi, koji je na primjer 1999. godine iznosio 14,4 na 1000 živorođenih, što je više od ostalih evropskih zemalja;
- smanjenje migracije iz manjih gradova u glavni grad i
- smanjenje broja ljudi koji napuštaju zemlju

5.7. BORBA PROTIV SIROMAŠTVA I OSIGURANJE SOCIJALNE SIGURNOSTI

Osiguravanje socijalne sigurnosti građana i suočavanje sa siromaštvom u Sjevernoj Makedoniji jedan je od osnovnih uslova za postizanje održivog razvoja, shvaćenog kao ekološki prihvatljivog u skladu sa postulatima demokratije, ali i društveno odgovornog.

Socijalna sigurnost je sistem osmišljenih i organizovanih ekonomskih, društvenih, političkih i pravnih institucionalnih mjera i aktivnosti, kroz koje se obezbjeđuju stabilni i povoljni uslovi za život i rad pojedinca, porodice i drugih društvenih grupa. Socijalno osiguranje najčešće obuhvata socijalno osiguranje i druge oblike socijalne zaštite koji se ostvaruju bez plaćanja doprinosa koji se finansiraju iz opštih državnih izvora (dječiji dodatak, socijalna pomoć i sl.). Drugim riječima, riječ je o državnim mjerama i aktivnostima koje garantuju minimum uslova života u slučaju određenog socijalnog rizika.⁹⁶

---

⁹⁶UNDP, Program Ujedinjenih nacija za razvoj (2015a). Indeks ljudskog razvoja (HDI). Preuzeto 17. septembra 2015. sa <http://hdr.undp.org/en/content/human-development-index-hdi>

Dimenzije oblasti koje je potrebno analizirati: penzijsko i invalidsko osiguranje; zdravstvena zaštita i zdravstveno osiguranje; zaštita djece; zaštita nezaposlenih; socijalna zaštita.

Borba protiv siromaštva je strategija za osnaživanje ljudi da zarađuju za život na održiv način. Siromašnim se smatraju osobe, porodice i grupe lica, čiji su resursi (materijalni, kulturni i socijalni) na takvom nivou, koji ih isključuje iz minimalno prihvatljivog načina života u zemlji u kojoj žive (Eurostat).

Za dimenzije suočavanja sa siromaštvom i obezbjeđenja socijalne sigurnosti potrebno je pripremiti preventivne i kurativne programe za: niskokvalifikovane i niskoobrazovane osobe; dugotrajno nezaposlene; siromašne porodice iz ruralnih sredina i malih gradova; osobe sa smetnjama u razvoju: osobe u ustanovama i starih ljudi.

U programima se glavne tačke odnose na: nizak nivo obrazovanja; rizičan ekonomski status na tržištu rada; loše uslove života; loše zdravstveno stanje (pristup zdravstvenoj zaštiti); osećaj društvene nepravde.

Tema projekta ima zajedničke tačke sa: zaštitom zdravlja ljudi - pristup zdravstvenim uslugama; obrazovanjem - pristup edukativnim, preventivnim i kurativnim obrazovnim programima; obezbjeđivanjem ljudskih prava-socijalna pravda/nepravda; ekonomski razvoj-otvaranje novih radnih mjesta; zaštitom nezaposlenih; pristupom zemljištu i prirodnim resursima - da bi siromašne učinili produktivnim.

Indikatori siromaštva i socijalne sigurnosti

Socijalni indikatori siromaštva, ustanovljeni u Makedoniji, su: procenat stanovništva koje živi ispod granice siromaštva; gini indeks nejednakosti prihoda; stopa nezaposlenosti; poređenje prosječne plate između muškaraca i žena; stopa smrtnosti ispod 5 godina; očekivani životni vijek pri rođenju; imunizacija protiv zaraznih bolesti; djeca koja postižu odličan uspjeh u obrazovanju; stopa pismenosti odraslih; stambeni prostor po stanovniku; broj prijavljenih krivičnih djela na 100.000 stanovnika; stopa rasta stanovništva prema društvenim pokazateljima.

Ekonomski pokazatelji koji će suštinu fokusirati kroz bruto domaći proizvod po glavi stanovnika (BDP) takođe zaslužuju poseban tretman.

Napravljen je iskorak ka: kvantitativnoj i djelimično kvalitativnoj analizi etiologije i fenomenologije siromaštva u Sjevernoj Makedoniji i drugih društvenih problema koji se

odnose na siromaštvo, životni standard i socijalnu sigurnost; dijagnozi stanja - socijalna procjena; prikaz situacija i pojava u zajedničkim odnosima; djelimičnom pregledu relevantnog zakonodavstva, usklađenog sa drugim zemljama; strategiji i predloženim mjerama.⁹⁷

Uz sve ovo, mnogim dokumentima nedostaju detaljnije analize u vezi sa: decentralizacijom i novim oblicima zaštite u lokalnoj zajednici; deinstitutionalizacijom; mjestom privatnog sektora u socijalnoj zaštiti; novim standardima i zakonodavstvom, kompatibilnim sa EU; više šema u stvaranju radnih mjesta i zaštiti nezaposlenih; procjenom uslova stanovanja (stanova) siromašnih; vizijom za prihvatanje novih modela u penzionom osiguranju; utvrđivanjem enklava siromaštva (procjena ishrane djece, pristup ustanovama primarne zdravstvene zaštite); efektivnošću socijalne pomoći; socijalnim transferima u odnosu na djecu i starije osobe; eliminacijom bijede; predlaganjem preventivnih i kurativnih mjera u vezi sa siromaštvom i vrstama siromaštva.

Održivi razvoj nužno uključuje komponentu osiguranja socijalne sigurnosti stanovništva i smanjenja siromaštva. Socijalna sigurnost je zapravo najvažniji indikator za procjenu građana o funkcionisanju države u kojoj žive. Dakle, razmatranje zajedničkih veza između dvije komponente i drugih elemenata, kroz koje se sastavlja i kreira koncept održivog razvoja je, samo po sebi, veoma važno.

Socijalna sigurnost ima najvidljiviju vezu sa ekonomskim razvojem, jer najdirektnije zavisi od ekonomskog rasta, zbog čega se dalja istraživanja moraju koncentrirati na zajedničke veze sa tim sektorom, ali i sa ostalim sektorima koji imaju indirektan uticaj – posebno sa obrazovanjem i lokalnim razvojem, usmjerenim na: nastojanje da se održi i poveća životni standard građana koji žive bez socijalnih davanja; obezbjeđivanje povoljnih uslova za život lica koja su zaštićena socijalnim transferima; akutne i dugoročne strategije za siromašne; sistem stalnog penzijskog i invalidskog osiguranja; zdravstvenu zaštitu i osiguranje, na osnovu neophodnih zdravstvenih usluga za sve građane, sa posebnim pogodnostima za marginalne grupe; zaštitu nezaposlenih uz ozbiljno poštovanje principa održivog razvoja u ovoj oblasti: da poštuje ekonomske principe; osigura razvoj kapaciteta (društveni kapital); osigura dosljednost u provođenju politika prema siromašnima (posebno djeci i starima) i poboljša efikasnost programa; stimuliše korisnike socijalne pomoći za zapošljavanje i uključivanje na tržište rada;

---

⁹⁷UNDP, Program Ujedinjenih nacija za razvoj (2015a). Indeks ljudskog razvoja (HDI). Preuzeto 17. septembra 2015. sa <http://hdr.undp.org/en/content/human-development-index-hdi>

prilagodi mjere socijalnog osiguranja specifičnim potrebama stanovništva (bliže ljudima, uz učešće u donošenju odluka).

5.8. REGIONALNA I LOKALNA DISTRIBUCIJA, PRISTUP I ANGAŽOVANJE RESURSA I LOKALNI I REGIONALNI RAZVOJ I PROSTORNO PLANIRANJE

Lokalni i regionalni razvoj obuhvata upravljanje u lokalnim jedinicama i regijama Republike Makedonije, odnosno politiku lokalnog razvoja i organizaciono uređenje i djelovanje lokalnih jedinica i drugih subjekata koji utiču na politiku lokalnog razvoja, kao i faktora koji utiču na regionalni razvoj. Značaj lokalnog razvoja u ukupnom društvenom razvoju je u tome što: lokalna samouprava je sposobnija da se prilagođava specifičnostima lokalnog razvoja i gradi prioritete lokalnog razvoja.

Preuzimanje operativnih zadataka u mnogim oblastima od strane lokalne uprave omogućava centralnim vlastima da se bave svojim razvojnim strategijama. Lokalna samouprava osigurava veliko prisustvo lokalnog stanovništva u lokalnim političkim procesima,⁹⁸

Određivanje dimenzija lokalnog razvoja razradit ćemo kroz sljedeće elemente: osnovne pretpostavke funkcionisanja lokalnih jedinica/veličina teritorije, stanovništvo, komunikacije i dr., nadležnosti opština i organizacione i institucionalne forme i načini njihovog ostvarivanja, lokalno finansiranje, lokalna organizacija vlasti/organa i tijela, učešće građana u lokalnim političkim procesima, odnos lokalne vlasti i domaćih i stranih društvenih subjekata, mehanizme i instrumente za vođenje uravnoteženijeg lokalnog razvoja, povezivanje lokalnog razvoja sa regionalnim razvojem. To će biti obrađeno sa aspekta osnovnih pretpostavki za funkcionisanje regiona: veličine teritorije, broj stanovništva, komunikacije, regionalno finansiranje, mehanizme i instrumente za vođenje uravnoteženijeg regionalnog razvoja i t.d.

Dodirne tačke lokalnog razvoja pojavljuju se kroz ekonomski razvoj. Prvi preduslov za efikasno funkcionisanje, jeste finansijska dovoljnost koja proizilazi iz ukupnog finansijskog kapaciteta države. Zatim dolazi razvoj i upravljanje ljudskim resursima-stručnost, motivacija, kontrola i koordinacija lokalnih jedinica. Najyad dolazi iskorjenjivanje siromaštva i socijalna zaštita.⁹⁹

---

⁹⁸UNSD, Odjel Ujedinjenih naroda za održivi razvoj (1992). Agenda 21. Preuzeto 3. januara 2015. sa <https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/Agenda21.pdf>.

⁹⁹UNEP, Program Ujedinjenih nacija za životnu sredinu (2012). Praćenje našeg okruženja koje se mijenja: Od Rija do Rija+20 (1992-2012). Preuzeto 4. novembra 2015. sa http://www.unep.org/geo/pdfs/Keeping_Track.pdf.

Politički pokazatelji su: broj i sadržaj nadležnosti lokalne samouprave; broj lokalnih službenika koje imenuje državna vlada; broj uspješno organizovanih građanskih inicijativa, okupljanja građana, referenduma, primljenih i rešenih peticija i pritužbi, broj i kvalitet prijedloga građana u mjesnim odborima, obrazovna i kvalifikaciona struktura lokalnih vlasti i organa po opštinama.

Finansijski pokazatelji su: procenat finansijskih sredstava u ukupnom fondu sredstava za lokalne namene kojima opštine samostalno raspolažu i broj kriterijuma fiskalnog finansijskog poravnanja.

Ekonomski pokazatelji su. BDP po stanovniku po opštinama, stopa zaposlenosti po opštinama, BDP po stanovniku po regionu, stopa zaposlenosti po regionu, putevi po stanovniku po regionu, procenat dobro održavanih puteva po glavi stanovnika u regionu, vodovodna mreža po stanovniku u regionu, kanalizaciona mreža po stanovniku u regionu, procenat djece u ukupnoj populaciji u regionu koja nemaju dom zdravlja u mjestu prebivališta.

Lokalna samouprava Republike Sjeverne Makedonije, kao dio političkog sistema, zadužena za lokalni razvoj, u tranzicionom periodu je svedena na mali broj nadležnosti u odnosu na razvijenije i neke istočnoevropske zemlje. To su nadležnosti u oblasti lokalne infrastrukture, lokalnog javnog prevoza i izrade generalnih i detaljnih urbanističkih planova za gradove i urbanističke dokumentacije za ruralna područja, ali koji bi mogli stupiti na snagu nakon dobijanja saglasnosti nadležnih državnih organa. Ako se na to prate restriktivna finansijska sredstva koja su se koristila u lokalne svrhe, u kojima nije bilo kvalitetnih izvora prihoda, kao što su porezi na privredna dešavanja ili oni na promet dobara i usluga, može se zaključiti da su mogućnosti lokalne samouprava da obezbedi lokalni razvoj nedovoljne.

U januaru 2002. godine usvojen je novi zakon o lokalnoj samoupravi, koji je značajno proširio spisak lokalnih nadležnosti. On je obuhvatao urbanizam, zaštitu životne sredine, lokalni ekonomski razvoj, komunalne delatnosti, kulturu, sport i rekreaciju, ali koji bi mogao da uđe u na snagu nakon promjene mnogih sektorskih zakona (tokom 2002. i 2003. godine), s obzirom da ovi sektorski zakoni (Zakon o osnovnom i srednjem obrazovanju i vaspitanju, Zakon o socijalnoj i zdravstvenoj zaštiti i drugi) propisuju samo nadležnosti centralnih organa, uz regulisane obaveze sa njihove strane. Dakle, Zakon o lokalnoj samoupravi iz 2002. godine otvorio je put decentralizaciji, a sa njom i daleko većim mogućnostima lokalnog razvoja.¹⁰⁰

---

¹⁰⁰Zakon o lokalnoj samoupravi Republike Moldavije (2002)

Do ovog trenutka, i pored vidljive orijentacije na značajno povećanje lokalnih nadležnosti, još uvijek nemamo jasnu predstavu o tome koje bi to bile lokalne nadležnosti iz jednostavnog razloga što negdje u zakonu o lokalnoj samoupravi (5. /2002), one su precizno regulisane, a negde uopšteno. Na osnovu nadležnosti iz ovog zakona, Vlada Republike Sjeverne Makedonije je izradila „Operativni program za decentralizaciju vlasti 2003-2004“, koji uključuje mnoge zakone koji bi pretrpjeli izmjene kako bi se izvršila navedena decentralizacija.

Što se tiče nadležnosti, postoje strateški pravci. Ono što još nedostaje jeste nedostatak očekivanih rezultata za ono što bi se postiglo ovom reformom, nedostatak načina vrednovanja postignutog itd. Takođe, nigdje se ne spominje uloga nauke u ovom procesu.

Pored nadležnosti, predmet predstojećih promena biće finansiranje lokalne samouprave, primena nove teritorijalne podele i novog zakona za grad Skoplje. I u tom kontekstu nije razrađena održivost promjena.

U Republici Sjevernoj Makedoniji postoji mnogo programa obuke za lokalne službenike, što je faktor održivosti, ali čak ni oni, uglavnom sponzorisani od strane stranih donatora, ne odlikuju se uvijek potrebnom koordinacijom.

Strateško opredeljenje za regionalni razvoj nije vidljivo u dokumentima, odnosno može se po segmentima preklapati sa lokalnim razvojem. Ali iz perspektive ukupnog održivog razvoja Republike Sjeverne Makedonije, strategija regionalnog razvoja uopšte ne postoji.

Pod održivim razvojem i regionalnim razvojem podrazumevamo permanentno povećanje obima i kvaliteta usluga koje lokalna preduzeća i institucije pružaju lokalnom stanovništvu, smanjenje razvojnih nejednakosti kako na lokalnom tako i na regionalnom nivou, kao i povećanje učešća građana odnosno lokalnog stanovništvo u političkim procesima na lokalnom nivou.¹⁰¹

Minimalna granica održivog razvoja na lokalnom i regionalnom nivou je pravovremeno i kvalitetno održavanje i obnova mreže objekata u sferama lokalnog značaja (infrastruktura, obrazovne ustanove, zdravstvene ustanove, ustanove socijalne zaštite i dr.), kao i njihovo minimalno povećanje. Takođe, u okviru minimalnog održivog razvoja, smanjenje ili nepovećavanje razlika u stepenu razvijenosti između naselja i delova većih naselja (unutar

---

¹⁰¹UNDESA, Odjel Ujedinjenih naroda za ekonomske i socijalne poslove (2007). Indikatori održivog razvoja: smjernice i metodologije (3. izdanje). Njujork: UN.

opštine ili regiona) do nivoa najpre uvođenja, a potom i povećanja savremenih standarda usluga u područjima od lokalnog značaja.

Prostorno planiranje

Prostorno planiranje je proces svjesnog usmjeravanja prostornog razvoja ka stvaranju prostorno-planskih uslova za poboljšanje materijalne osnove za život i rad stanovništva. Prostornim planiranjem se definišu prostorna organizacija, ciljevi i koncepti uređenja prostora, način korišćenja zemljišta, odnosno elementi koji imaju stratešku dimenziju u razvoju. Sve aktivnosti u prostoru zahtevaju zajedničko, interaktivno i koordinisano sagledavanje i funkcionisanje, a istovremeno značajno poštovanje, kontinuirano očuvanje, zaštitu i unapređenje kvaliteta životne sredine i zdravlja.

Prostorno planiranje je put sa mehanizmima upravljanja prostorom i životnom sredinom za racionalno i ekonomično ostvarivanje prioriteta i faza do ostvarivanja krajnjih ciljeva održivog prostornog razvoja. Koncept sinteze organizacije, uređenja, korišćenja i zaštite prostora Republike Sjeverne Makedonije obuhvata: društveno-ekonomske osnove; zaštitu i korištenje prirodnih resursa (poljoprivredno i šumsko zemljište, vode, mineralne i energetske sirovine); raspored stanovništva, uređenje urbanih i ruralnih područja, prostorna organizacija javnih funkcija, distribucija industrije, raspored infrastrukture (vodovod, energetika, saobraćaj i telekomunikacioni sistemi); zaštitu životne sredine i prirodnih resursa i zaštitu nepokretnog kulturnog bogatstva.

U proteklom periodu izrađeno je mnogo tematskih prostornih planova za teritoriju Republike Sjeverne Makedonije, od kojih su važeća samo dva prostorna plana: prostorni plan za region jezera Kozjak i prostorni plan za područje zaštićenih zona izvora Rašče.

Prostorni plan Republike Sjeverne Makedonije je dokument trajne vrijednosti i integrativnog karaktera, koji koordinira složenu fizičku strukturu primarnih, sekundarnih, tercijarnih i javnih djelatnosti i njihovu lokaciju i raspored u prostoru. Prostorni plan Republike Sjeverne Makedonije je dokument ustavne kategorije i predstavlja polaznu osnovu za izradu prostornih planova regiona i drugih prostornih celina, ali i instrument za obavezno usaglašavanje sa svim ostalim planovima.¹⁰²

---

¹⁰²UN, Ujedinjene nacije (2010). Izvještaj o Milenijumskim razvojnim ciljevima. Preuzeto 20. septembra 2015. sa <http://www.un.org/millenniumgoals/pdf/MDG%20Report%202010%20En%20r15%20-low%20res%2020100615%20-.pdf>.

Prostorni plan Republike Sjeverne Makedonije, kao strategija prostornog razvoja zemlje, usvojen 1982. godine, ima vremenski horizont do 2000. godine, što znači da je prekoračen.

Potreba za izradom novog prostornog plana za Republiku Sjevernu Makedoniju nastala je iz društveno-političkih, ekonomskih i strateških promjena u zemlji i njenom okruženju, kao i istekom planskog perioda prethodnog prostornog plana. Novi prostorni plan je izrađen i nalazi se u skupštinskoj proceduri za usvajanje, kao prioritetni strateški dokument.

Veza, direktna ili indirektna, sa svim ostalim sektorima održivog razvoja je neosporna, odnosno neminovna je zajednička u djelovanju sa: lokalnim i regionalnim razvojem, ekonomskim razvojem, demografskim razvojem, stanovanjem, životnom sredinom, obrađenog i analiziranog kroz sljedeće indikatore : bruto domaći proizvod po stanovniku, potrošnja energije po stanovniku, stambeni prostor po stanovniku, stepen urbanizacije, površina zemljišta pod urbanizovanim i neurbanizovanim naseljima, trajno zasađeno zemljište, površina zemljišta pod šumama u odnosu na ukupna površina itd.

POGLAVLJE 6: RAZVOJ SVIJESTI JAVNOSTI ZA ODRŽIVI RAZVOJ I UTICAJ OBRAZOVNOG SISTEMA I MASOVNIH MEDIJA

6.1. STVARANJE I PODIZANJE SVIJESTI JAVNOSTI O ODRŽIVOM RAZVOJU PUTEM MASOVNIH MEDIJA

Naslov ovog poglavlja jasno određuje sredstva koja će se koristiti u stvaranju i podizanju svijesti javnosti za održivi razvoj, a to su masovni mediji. Kao sredstvo prenošenja poruka najširem dijelu društva, jedna od glavnih mogućnosti koja se može iskoristiti je prenošenje poruke o suštini koncepta održivog razvoja. Širina ciljnih grupa koje pokrivaju masovni mediji takođe određuje mogućnosti održivog razvoja, koje imaju veću ili manju potrebu za takvom komunikacijom sa javnošću.¹⁰³ Međutim, prilikom korišćenja masovnih medija treba voditi računa o njihovim ograničenjima i specifičnostima (po pravilu izdvajanje budžeta za masovne medije predstavlja veliki deo raspoloživih sredstava), u suprotnom će se koristiti neefikasno.

Opredjeljenja masovnih medija i stvaranje svijesti javnosti o potrebi za konceptom održivog razvoja su po svojoj prirodi dijelovi koji treba da služe kao podrška u procesu implementacije društvenih potreba i mogućnosti. Ta podrška je posebno važna u početnom periodu upoznavanja šire javnosti sa idejom, kao i kasnije, tokom realizacije potreba održivog razvoja.

Za lakši početak implementacije u svim sektorima potrebno je posredovanje određenog nivoa javne svijesti (svijest), o konceptu održivog razvoja. To omogućava definsanje aktivnosti u sistemu kreiranja politike za razvoj svijesti i masovnih medija o željenim procedurama, KPJS-MM kao početnu aktivnost u implementaciji NSOR-a. Razvoj ovog procesa u individualnom odnosu sa drugim procesima previše proširuje aktivnosti da bi imao konkretan efekat, posebno u početnom periodu.

Stoga bismo ovu oblast definisali kao najoptimalnije korišćenje masovnih medija za prenošenje poruka, u vidu organizovane edukativne kampanje više vrsta aktivnosti u određenom vremenskom periodu, koje će doprineti kreiranju i podizanju svijesti javnosti o održivom razvoju do određenog nivoa, kako bi se napredovalo ka prihvatanju i aktivnoj implementaciji principa održivog razvoja u svakodnevnom životu, gdje najoptimalnije

---

¹⁰³UN, Ujedinjene nacije (2015c). Rezolucija "Transformisanje našeg svijeta: Agenda za održivi razvoj 2030". Preuzeto 5. novembra 2015. sa http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/70/1&Lang=E.

predstavlja utrošak minimalnih sredstava, neophodnih za dostizanje određenog stepena svijesti javnosti uz korišćenje masovnih medija, vodeći pri tome računa o svim mogućnostima i ograničenjima masovnih medija za potrebe pravovremenog i tačnog prenošenja poruka definisanim ciljnim grupama. Pri tome treba imati u vidu edukativnu kampanja - definisanje vrste i smjera aktivnosti koje se sprovode u određenom vremenskom intervalu, stvaranje i podizanje javne svijesti o održivom razvoju – kao kognitivnoj komponenti, prihvatanje i aktivno provođenje principa održivog razvoja, kao bihevioralne komponente, kao cilju kojem težimo.

Sistem za podizanje javne svijesti uključuje uglavnom tri dijela društva, uključena u stvaranje i podizanje javne svijesti.¹⁰⁴ Javnost - dio koji je orijentiran na primanje informacija koje se prenose putem masovnih medija. Te informacije mogu biti u obliku kampanje sa unaprijed definiranim porukama, reklamama i promocijama ili kroz odgovarajuće PR aktivnosti. Mediji (novinari) i uticajna javnost - dio orijentiran na plasiranje informacija javnosti kroz vlastite poglede na stvarne događaje kao i javne ličnosti koje mogu uticati na formiranje javnog mnijenja. Stručna javnost - po segmentima koji javnu svijest realizuju kao informacije o aktivnostima u oblasti održivog razvoja, prvenstveno novinari.

Svaka od ovih grupa treba da bude pokrivena određenom komunikacijom i aktivnostima koje će na kraju dovesti do lakšeg protoka informacija. Komunikacija privrede sa ostalim sektorima javnog sektora, u prvoj fazi realizacije njegovih aktivnosti, biće ograničena ili minimizirana. To je uslovljeno činjenicom da će javni sektor putem masovnih medija u početku biti usmjeren na stvaranje opće svijesti i pozitivnog stava prema razvoju, a tek u kasnijoj fazi će početi komunicirati teme iz pojedinih sektora razvoja, u zavisnosti od toga kako će se javljati potrebe u budućnosti.

Razvoj javne svijesti za održivi razvoj uz uticaj obrazovnog sistema i masovnih medija ima nekoliko karakterističnih pokazatelja. Glavni pokazatelj stvaranja i podizanja javne svijesti putem masovnih medija je nova svijest i znanje o konceptu održivog razvoja. Utvrđivanje nivoa obično se vrši istraživanjem javnog mnijenja, i to kroz nekoliko dimenzija, iz kojih će nam potpomognuta i nepotpomognuta svijest dati vrijednost procenta stanovništva koji je uopće čuo za koncept održivog razvoja ili koji već zna o njemu.¹⁰⁵ Postizanje svijesti je, međutim, složen i dug proces, koji prepoznaje slojeve i faze njenog razvoja. Slojevi svijesti o održivom razvoju

---

¹⁰⁴UN, Ujedinjene nacije (2015d). Izvještaj o Milenijumskim ciljevima razvoja 2015. Preuzeto 5. novembra 2015. sa [http://www.un.org/millenniumgoals/2015_MDG_Report/pdf/MDG%202015%20rev%20\(July%2015\).pdf](http://www.un.org/millenniumgoals/2015_MDG_Report/pdf/MDG%202015%20rev%20(July%2015).pdf).

¹⁰⁵UNCED, Konferencija Ujedinjenih nacija o životnoj sredini i razvoju (1992a). Earth Summit. Preuzeto 3. novembra 2015. sa <http://www.un.org/geninfo/bp/enviro.html>.

proizlaze iz složenosti samog koncepta razvoja koji je podijeljen na sektore, gdje je svaki sektor zasebna oblast za sebe i zahtijeva poseban tretman. Dakle, slojevi komunikacije bi se podijelili na: komunikaciju od zajedničkog interesa i komunikaciju od posebnog interesa za pojedine sektore u razvoju javne svijesti. Ovi slojevi određuju da je glavna pretpostavka da svaki od sektora u razvoju ima različitu prevalenciju, odnosno svijest u javnosti u zavisnosti od popularnosti teme kojom se bavi, na primjer ekologija ili potreba za uštedom energije su teme koje su javnosti komunicirane već duže vrijeme. Druga pretpostavka je da svaki od sektora održivog razvoja ima određenu ciljnu grupu do koje se može doći različitim sredstvima komunikacije, zavisno od demografskih karakteristika, veličine, segmentacije i dostupnosti, a ta pretpostavka ne mora uvijek biti kroz masovni medij. Treća i najvažnija pretpostavka je da trenutno postoji samo površna ili povremena svijest o održivom razvoju. Stoga je potrebno stvoriti zajedničku i jasnu poruku, koja će pomoći ljudima da shvate šta znači pojam održivog razvoja i zašto im je važan. Kada postignemo taj cilj, javnost može početi da dobija informacije o pojedinačnim aktivnostima sektora za potrebe održivog razvoja. segmentacija i doseg, a ta pretpostavka ne mora uvijek biti putem masovnih medija. Treća i najvažnija pretpostavka je da trenutno postoji samo površna ili povremena svijest o održivom razvoju. Stoga je potrebno stvoriti zajedničku i jasnu poruku, koja će pomoći ljudima da shvate šta znači pojam održivog razvoja i zašto im je važan. Kada postignemo taj cilj, javnost može početi da dobija informacije o pojedinačnim aktivnostima sektora za potrebe održivog razvoja. segmentacija i doseg, a ta pretpostavka ne mora uvijek biti putem masovnih medija. Treća i najvažnija pretpostavka je da trenutno postoji samo površna ili povremena svijest o održivom razvoju. Stoga je potrebno stvoriti zajedničku i jasnu poruku, koja će pomoći ljudima da shvate šta znači pojam održivog razvoja i zašto im je on važan. Kada jednom postignemo taj cilj, javnost može početi da dobija informacije o pojedinačnim aktivnostima sektora za potrebe održivog razvoja

Faze razvoja javne svijesti mogu se definirati kao:¹⁰⁶ **Zainteresovanost** - u periodu nakon prenošenja poruke koja treba da skrene pažnju javnosti na određenu temu, dolazilo bi do faze u kojoj bi javnost bila zainteresovana za sve dalje informacije o ovoj temi i faze u kojoj se već može početi sa prenošenje informacija o osnovnim ciljevima održivog razvoja; **Svijest**-predstavlja fazu u kojoj javnost zna za postojanje koncepta održivog razvoja i može početi sa edukativnim dijelom u prenošenju poruka; **Znanje** - predstavlja fazu u kojoj javnost zna prepoznati bitne ciljeve koncepta održivog razvoja i zna zašto je to važno za njihov svakodnevni život. **Prihvatanje** – je faza u kojoj javnost podržava koncept održivog razvoja

---

¹⁰⁶.UNCED, Konferencija Ujedinjenih nacija o životnoj sredini i razvoju (1992a). Earth Summit. Preuzeto 3. novembra 2015. sa <http://www.un.org/geninfo/bp/enviro.html>.

i u slučaju ponuđenih opcija birala bi opciju koja pomaže održivom razvoju. **Akcija** – to je faza kada će ljudi u svom neposrednom okruženju početi da se ponašaju po principima održivog razvoja i kreiraju procedure u tom pravcu.

6.2. RAZVIJANJE JAVNE SVIJESTI O ODRŽIVOM RAZVOJU KROZ OBRAZOVNI SISTEM

Prema savremenim shvatanjima, obrazovanje se tretira kao proces u kojem ljudi na formalan i neformalan način stiču znanja i veštine za život u sadašnjosti, kao i kompetencije za suočavanje sa izazovima budućnosti.

Prema dokumentima UN, obrazovanje se tretira kao suštinska pretpostavka u promovisanju održivog razvoja i jačanju sposobnosti ljudi u vezi sa ličnim i ekološkim razvojem. Formalno i neformalno obrazovanje je neophodno u izgradnji stavova ljudi, kako bi postali kompetentni za djelovanje i bavljenje pitanjima održivog razvoja.

Takođe, obrazovanje omogućava formiranje odgovarajuće svijesti, stavova, vrijednosti, vještina i ponašanja koji su u skladu sa ciljevima održivog razvoja, kao i učešće u donošenju odluka.

Dimenzije razvoja javne svijesti i uticaja obrazovnog sistema i masovnih medija korespondiraju sa nekoliko nivoa, koji su sistematizovani kao:

Uticaj obrazovanja za održivi razvoj posmatra se kroz sljedeće nivoe:

- nacionalni (sistemski);
- institucionalni (škola);
- pojedinac (obrazovno osoblje i studenti),
- obezbjeđivanje odgovarajućeg zakonodavstva;
- adekvatnost smještaja zasebnih obrazovnih podsistema;
- uključivanje odgovarajućih sadržaja u nastavne planove i programe po predmetima i zastupljenost posebnih programa (akcionih projekata);
- obuka osoblja za implementaciju relevantnih programa i
- uključenost studenata i efekti realizovanih programa.

Dodirne tačke obrazovanja sa drugim oblastima i zajedničkim poljima delovanja u održivom razvoju

Obrazovanje za održivi razvoj ima interdisciplinarni pristup i kao takvo ima dodirne tačke sa sljedećim bitnim područjima:

Ekonomski razvoj: Osposobljavanje učesnika u obrazovanju u pravcu stvaranja aktivnih aktera u društvu, čije će odlučivanje biti zasnovano na principijelnim, društveno svjesnim i etički utemeljenim stavovima u tržišnom okruženju; Uključivanje programskih sadržaja za sticanje znanja o uticaju privrede na budućnost svakog pojedinca (značaj tržišne ekonomije, ravnoteža između proizvodnje i potrošnje, uloga poslovanja u globalnoj ekonomiji, povezanost poslovanja sa okruženjem i društvene potrebe, relevantnost obrazovanja za buduće radno mjesto, itd.)

Tehnički i tehnološki razvoj: Uvođenje odgovarajućih programskih sadržaja i kontinuirano usavršavanje za korišćenje novih tehnika i tehnologija; Razvijanje vještina za njihovu organizaciju i upravljanje

Zaštita i unapređenje životne sredine: Uvođenje programskih sadržaja i preduzimanje akcija na svim nivoima obrazovanja, vezano za unapređenje životne sredine kroz aktivno uključivanje svih pojedinaca; Osposobljavanje za sticanje potrebnih znanja i vještina za kompetentno djelovanje u okruženju.

Demografski trendovi: Podizanje svijesti o demografskim pitanjima i problemima, u skladu sa ekonomskim i društvenim trendovima u zemlji;

Pružanje, razvoj, upravljanje i angažovanje ljudskih resursa: Profesionalna orijentacija (u osnovnom i srednjem obrazovanju), prema željama i mogućnostima učenika, kao i prema potrebama i mogućnostima društva; Stvaranje uslova za cjeloživotno učenje

Zdravstvena zaštita: Uvođenje programskih sadržaja i preduzimanje aktivnosti na svim nivoima obrazovanja, vezano za unapređenje zdravlja (fizičkog, mentalnog, emocionalnog i socijalnog) kroz aktivno uključivanje svih pojedinaca; Osposobljavanje za sticanje potrebnih znanja i vještina za kompetentno djelovanje u poboljšanju vlastitog zdravlja.

Iskorjenjivanje siromaštva i socijalna zaštita: Povećanje obuhvata učenika, na svim nivoima obrazovanja, sa posebnim akcentom na predstavnike etničkih grupa, žena, osoba sa posebnim potrebama; Smanjenje stope napuštanja školovanja tokom obrazovnog procesa.

Zaštita i unapređenje ljudskih prava, pravne i lične sigurnosti: Omogućavanje obrazovanja i poštovanje ličnog izbora svakog pojedinca u društvu; Obuka i realizacija programskih sadržaja, koji se odnose na zaštitu i unapređenje ljudskih prava, sa posebnim akcentom na promociju prava marginalnih grupa u društvu; Izgradnja stavova i kompetencija za aktivno djelovanje u okruženju

Lokalni i regionalni razvoj- Osiguravanje pristupa školama; Interakcija između škola i lokalne sredine.

Pokazatelji koji određuju javnu svijest - Obrazovanje direktno utiče na sledeće pokazatelje:

Društveno: stopa nezaposlenosti (odnos između ponude obrazovanja i potražnje na tržištu rada); ishrana djece (nabavka ishranom u školama); procenat stanovništva sa pristupom ustanovama primarne zdravstvene zaštite (broj školskih ambulanti, organizovana školska zaštita za primarnu zdravstvenu zaštitu); imunizacija protiv zaraznih bolesti (organizovana briga škole za imunizaciju učenika); stopa upotrebe zaštitnih sredstava (uključivanje u odgovarajuće programe);¹⁰⁷ djeca koja su završila osnovno obrazovanje 5 godina (sistemska briga o obimu i napredovanju učenika); nivo srednjeg obrazovanja odraslih (sistematska briga o obuhvatu i napredovanju učenika); stopa pismenosti odraslih (angažman pismenosti); broj prijavljenih krivičnih djela na 100.000 stanovnika (uključenost u odgovarajuće programe); stopa rasta stanovništva (uključenost u odgovarajuće programe).

institucionalno: Nacionalni indikatori za održivi razvoj (uključivanje obrazovanja); broj korisnika interneta na 1000 stanovnika (pristup i uključivanje korišćenja interneta u školama); ljudski i ekonomski gubici zbog prirodnih katastrofa (uključivanje u odgovarajuće programe).

Uticaj obrazovanja kroz date indikatore ekološkog i ekonomskog razvoja teže je direktno izmjeriti, a izražava se uključivanjem i implementacijom u odgovarajuće programe i sadržaje za opšte i stručno obrazovanje. Specifičnost uticaja obrazovanja za održivi razvoj biće određena tokom faze implementacije projekta Nacionalne strategije održivog razvoja.

Kontaktne tačke sa drugim sektorima

Oblasti sa kojima obrazovanje ima najviše dodirnih tačaka: Zaštita i unapređenje prirodne sredine; Pružanje, razvoj, upravljanje i angažovanje ljudskih resursa; Zdravstvena zaštita; Zaštita i promocija ljudskih prava; Iskorjenjivanje siromaštva i socijalna zaštita.

---

¹⁰⁷UN, Ujedinjene nacije (2002). Izvještaj sa Svjetskog samita o održivom razvoju, Johaneseburg; Rio +10. Preuzeto 4. novembra 2015. sa http://www.unmillenniumproject.org/documents/131302_wssd_report_reissued.pdf.

Postojeće strategije razvoja obrazovanja

U proteklih deset godina bilo je više pokušaja izrade Strategije razvoja obrazovanja i nekoliko verzija je uglavnom ostalo kao dokumenti u Ministarstvu za obrazovanje i nauku. Jedina strategija koju je usvojila Vlada Republike Sjeverne Makedonije je Strategija razvoja obrazovanja Republike Makedonije, koju je pripremila Ministarstvo prosvjete 2000. godine. Ova strategija je data na javnu raspravu, a u međuvremenu je smanjena i modifikovana od strane tadašnjeg sastava Vlade Republike Sjeverne Makedonije.

Segmenti iz disciplinskih aspekata održivog razvoja u oblasti obrazovanja obuhvaćeni su objema strategijama, a posebno:¹⁰⁸

- obezbjeđivanje uslova za uključivanje u obrazovni sistem i poboljšanje uslova rada u obrazovnim ustanovama;
- omogućavanje većeg obuhvata, posebno djece predškolskog uzrasta, djece sa posebnim potrebama i odraslih;
- kontinuirana obuka kadrova za nove pristupe radu i uključivanje novih sadržaja (građansko vaspitanje, unapređenje zdravlja i životne sredine i sl.);
- prilagođavanje obrazovanja potrebama tržišta rada;
- restrukturiranje upravljanja i finansiranja u obrazovanju.

Ovim segmentima nedostaje veća selektivnost u određivanju prioriteta i boljem povezivanju sa društvenim potrebama, koje su u dokumentu dobro definisane iz perspektive održivog razvoja. Zatim, nedostaje i konkretan plan akcije.

U okviru FARE programa za reformu srednjeg stručnog obrazovanja i obuke pripremljen je dokument za Ministarstvo za obrazovanje i nauku pod nazivom „Strateško planiranje reforme srednjeg stručnog obrazovanja i obuke u Makedoniji 1998-2010.“¹⁰⁹

„Nacionalna strategija za ekonomski razvoj Republike Makedonije – MANU 1997, Skoplje“, sadrži kratak dio koji se odnosi na razvoj obrazovanja u Sjevernoj Makedoniji.

Pored ovih strateških dokumenata, svi izvještaji eksperata Svjetske banke, uključeni u projekat Rehabilitacija obrazovanja, pored analiza sistema, sadrže i prijedloge promjena i daljeg razvoja.

---

¹⁰⁸Tangi, S. (2005). Uvod u razvojne studije. Naučna mreža Academia.edu.

¹⁰⁹Solow, R. (1974). Ekonomija resursa ili Ekonomski resursi. American Economic Review, 64(2), 1-14.

6.3. KVALITET I DOSTUPNOST INFORMACIJA KAO FAKTOR ODRŽIVOSTI RAZVOJA

Istraživanje je usmjereno na empirijsko utvrđivanje stvarnog stanja plana:

1. obim informatičke pismenosti među različitim ciljnim grupama stanovništva;
2. stvarna dostupnost informacione opreme;
3. stepen umrežavanja informacija;
4. prisustvo informacione podrške organizacionim procesima i odlučivanju u javnim i privatnim organizacijama.

Relevantnost informaciono-tehnološke podrške za održivost razvoja sastoji se u obezbjeđivanju kvalitetnog pristupa akumuliranom znanju, podacima i analitičkim i prognostičkim procedurama važnim za donošenje odluka koje se odražavaju na održivost razvoja.

Održivost informaciono-tehnološke podrške kao faktora ukupne održivosti razvoja zavisi od stepena u kome se donošenje odluka od značaja za održivost razvoja oslanja na akumulirano znanje, podatke i analitičko-prognostičke procedure, dostupne i tačno primenljive na osnovu integrisane informaciono-tehnološke podrške procesu donošenja odluka.

Shodno tome, donošenje odluka koje se ne oslanjaju na informaciono-tehnološku podršku je kontraindicirano na održivost informaciono-tehnološke podrške kao faktora ukupne održivosti razvoja. Postavlja se pitanje koliko kvalitetne mogu biti odluke koje se ne oslanjaju u potpunosti na akumuliranom znanju, podacima i analitičko-prognostičkim procedurama, koji su dostupni i primjenjivi, upravo na osnovu integrirane informaciono-tehnološke podrške.¹¹⁰

Pretpostavke za efektivnu informaciono-tehnološku podršku održivom razvoju u osnovi mogu biti političke, upravljačke, procesne, kodne i metodološke:

- **politička odluka** o uspostavljanju organizacionih procesa i procedura vođenih informacionim tehnologijama za kreiranje politika u javnoj sferi i donošenje strategije razvoja informacione kulture i informisanja u javnom i privatnom sektoru, u skladu sa standardima EU;
- određivanje plana razvoja (metodologije, nadležnosti i rokova) za sprovođenje političke odluke, kriterijuma za ocjenu urađenog i procedura za odgovornost i odgovornost;

---

¹¹⁰Pintér, L., Hardi, P., Martinuzzi, A. & Hall, J. (2012). Bellagio STAMP: Principi za procjenu i mjerenje održivosti. Ekološki pokazatelji, 17, 20-28. DOI: 10.1016/j.ecolind.2011.07.001.

- određivanje odgovarajućih procedura za informaciono-tehnološko upravljanje organizacionim procesima i u okviru tih procedura, utvrđivanje odgovarajućih ovlaštenja i odgovornosti i kriterijuma za ocjenjivanje individualnog i organizacionog učinka;
- popunjavanje osoblja (popuna i obuka postojećeg osoblja);
- utvrđivanje metodologije za izbor i prilagođavanje softverskih rješenja za podršku politikama održivog razvoja;
- obezbeđivanje, instalacija i puštanje u rad odgovarajućih hardverskih i softverskih rešenja;
- **Obezbeđivanje potrebnih finansijskih sredstava.**

Oslanjanje na KMS (Knowledge Management System) i DMS (Document Management System), na procese donošenja odluka i procese upravljanja i organizacije (što je nemoguće bez adekvatne hardverske podrške i umrežavanja), direktno je relevantno za uslove i trendove u sva područja u kojima se nalaze parametri koji se balansiraju u nastojanju da se osigura održivost razvoja (bez izuzetka!), kao i u područja koja se pojavljuju kao faktor koji utiče na razumijevanje održivosti i na procese i stanja koji vode ka tome.¹¹¹

Indikatori važnosti informaciono-tehnološke podrške za održivost razvoja i održivost sektora za podršku informacionoj tehnologiji, kao faktor ukupne održivosti razvoja su: razvoj politika IT bezbednosti; klasifikacija politika, prema postavljenim ciljevima; Identifikacija relevantnih verzija politika; analiza i mjerenje ključnih IT indikatora; mjerenje učinka procesa i njihovi opisi; sofisticirana metodologija izbora ključnih IT indikatora; podjela ciljeva na nivou funkcionalnih jedinica; podjela odjeljenja na nivou jedinica IT sektora; raščlanjivanje glavnih procesa, u funkciji odgovarajućih IT politika; kontrolirani protok informacija; upravljanje sigurnosnim mehanizmima IT; upravljanje i pregled ulazno-izlaznih parametara, u procesu skalabilnosti IT resursa; mehanizmi za poboljšanje efektivnosti procesa, mehanizmi za povratak i reverzibilni IT sistemi.

Najniža granica relevantnosti informatičke podrške je utvrđivanje procedura za upravljanje organizacionim procesima i kreiranje politika u javnoj sferi, koje se mogu efikasno pratiti uz pomoć IT-a.

Potreba za ekološkim identitetom kao strateška i komunikacijska potvrda

¹¹¹OECD, Organizacija za ekonomsku saradnju i razvoj (2012). Inkluzivni zeleni rast: za budućnost koju želimo. OECD Work. Preuzeto 5. novembra 2015. sa <http://www.oecd.org/greengrowth/Rio+20%20brochure%20FINAL%20ENGLISH%20web%202.p>

U dosadašnjem izlaganju utvrdili smo da je ekološki identitet strateška i komunikacijska potreba. Također je potrebno utvrditi potrebu za ekološkim identitetom. Sve ove i nekoliko drugih nalaza mogu potvrditi mišljenja ispitanika. U sljedećoj obradi iznijet ćemo nekoliko karakterističnih zapažanja:

Mislite li da je ekološki identitet potreba koja se mijenja? Pitanje da je ekološki identitet promotivna potreba kao tehnološki, sociološki i marketinški fenomen koji visoko kotira u sferi ekonomije, vruća tema na mnogim skupovima. Željeli smo otkriti potrebu za ostvarenjem ekološkog identiteta. Može se realizovati kao tehnološki fenomen s kojim se složilo 542 ili 57,3% ispitanika u našem istraživanju i odgovorilo na pitanje sa dvostrukom prednošću u odnosu na sociološke i marketinške primjese u višestrukome pogledu kroz koji se može sagledati širina postavljenog problema što se može videti kroz sledeći grafički prikaz:

Odgovor u prilogu	Oni su odgovorili	%
Tehnološki fenomen	542	56.9
Sociološki fenomen	256	26.9
Marketinški fenomen	148	15.5
Odgovorili su ukupno	946	99.3
Nisu odgovorili	7	0.7
TOTAL	953	100

Šta je konstrukcija ekološkog identiteta jedne zemlje? Prilikom koncipiranja ovog pitanja, 411 ispitanika ili 43,26% anketirane grupe odgovorilo je da je ekološki identitet potencijalni napredak, a za 271 ili 28,53% - potencijalna potreba. U sljedećoj tabeli ćete vidjeti koliko bi se ispitanika moglo odlučiti za konkretan odgovor, što, po našem mišljenju, znači da marketing kao nova i progresivna nauka zahtijeva intenzivnu edukaciju.

Odgovor u prilogu	Oni su odgovorili	%
Potencijalna potreba	271	28.4
Potencijalni rizik	95	10
Potencijalni napredak	411	43.1
Ne znam	173	18.1

Odgovorili su ukupno	950	99.7
Nisu odgovorili	3	0.3
TOTAL	953	100

Šta je ekološki identitet kao marketing? Potreba od uspostavljanja ekološkog identiteta kao marketinga, kao strateške promotivne potrebe, čije mjesto je u temelju integralnog tržišnog ekološkog marketinga, kao temeljne inovacije za razvoj, glavne implikacije za razvoj komunalne privrede o čemu je u anketi je potvrdno odgovorilo 41,5% ili 396 ispitanika. Ovo potvrđuje da će ekološki identitet kao marketing interaktivnog karaktera predstavljati glavni tržišni model u kojem je samo povratna sprema investicije rezultat tih investicija. Međutim, 16,9% ili 161 ispitanik je odgovorilo da je ekološki identitet kao marketing i neka druga potreba.

Odgovor u prilogu	Oni su odgovorili	%
Fundamentalna inovacija za razvoj	385	40.4
Glavna razvojna aplikacija	396	41.6
Još jedna potreba	161	16.9
Odgovorili su ukupno	942	98.9
Nisu odgovorili	11	1,1
TOTAL	953	100

Da li biste željeli da Vaše dijete...? nastavite vaš posao, da završite školu, da ne nastavi Vaš posao, da započne novi biznis,

Odgovor u prilogu	Oni su odgovorili	%
Da nastav sa poslom	195	20.5
Da završim školu	265	27.8
Da ne nastavi posao	209	21.9
Da započne novi biznis	282	29.6
Odgovorili su ukupno	951	99.8
Nisu odgovorili	2	0.2
TOTAL	953	100

S kim najviše saradujete? U saradnji sa ispitanicima, sa privatnim preduzećima mešovitog sastava, sa malim vlasnicima, tražili smo vezu u potvrdu teze kojom se ekološki identitet najlakše i najkonkretnije može odrediti kao strateška potreba u komunikaciji. Sljedeća tabela potvrđuje naše nalaze:

Odgovor u prilogu	Oni su odgovorili	%
Sa građanima	339	35.6
Sa privatnim preduzećima	196	20.6
Sa preduzećima iz mešovitog sektora	241	25.3
Sa malim vlasnicima	170	17.8
Odgovorili su ukupno	946	99.3
Nisu odgovorili	7	0.7
TOTAL	953	100

Gdje se najčešće srećete? Postavljeno je pitanje gdje se i na koji način donose važne odluke. Sa željom da potvrde tezu da su uslužne djelatnosti mjesto gdje se dešavaju mnoge važne i značajne stvari, kao mjesto na kojem se donose najrazumnije i najveće odluke, ispitanici su demantovali naše mišljenje. Ekološki identitet kao strateška potreba svoj konačni proizvod dobija u spletu aktivnosti različite prirode. Sljedeći grafički prikaz potvrđuje ovo mišljenje:

Odgovor u prilogu	Oni su odgovorili	%
U uslužnim djelatnostima	236	24.8
Proizvodne aktivnosti	185	19,4
Finansijska preduzeća	191	20
Razne aktivnosti	338	35.5
Odgovorili su ukupno	950	99.7
Nisu odgovorili	3	0.3
TOTAL	953	100

Koristite li kredite, zajmove i iz kojih izvora? Svrha pitanja postavljenog učesnicima ankete bila je da se vidi da li koriste kredite i zajmove i iz kojih izvora, kako bi se utvrdila teza da

bankarske institucije ne učestvuju u kreiranju ekološke politike, a samim tim i u utvrđivanju ekološkog identiteta, jer se ekološka strana privrednih subjekata rijetko ili nikad ne finansira sredstvima banaka. Odgovor sa 38,6% ili 368 ispitanika potvrdio je našu pretpostavku:

Odgovor u prilogu	Oni su odgovorili	%
Prijatelji	161	16.9
Banke	132	13.9
Štedionice	105	11
Poslovni partneri	175	18.4
Ne koristim kredite	368	38.6
Odgovorili su ukupno	941	98.8
Nisu odgovorili	12	1,2
TOTAL	953	100

Koga ćete izabrati ako morate izabrati poslovnog partnera? Hoćete li se odlučiti za...? Mnogi će se, kada analiziraju postavljeno pitanje i njegovu povezanost sa ekološkim identitetom, zapitati o cilju koji želi postići. Naš cilj je bio, a time se i potvrdilo, da nove ideje i finansijski planovi imaju primat u brzom donošenju odluka, ali nema brzih odluka o proizvodnim aktivnostima i novim zapošljavanjima. To možemo vidjeti na sljedećem grafičkom prikazu:

Odgovor u prilogu	Oni su odgovorili	%
Predstavljanje novih ideja	299	31.3
Novi zaposleni	161	16.9
Novi proizvodni poduhvati	277	29.1
Novi finansijski planovi	199	20.9
Odgovorili su ukupno	936	98.2
Nisu odgovorili	17	1.8
TOTAL	953	100

Kome biste se obratili za savjet? Pitanje koje nudi 4 različita odgovora od tipova stručnjaka i ljudi iz kompanija, stručnjaka i ljudi izvana, eksternih stručnjaka, prijatelja itd., ima za cilj da

potvrdi tezu da tokom izgradnje ekološkog identiteta, kompanije potcjenjuju svoje stručnjake i ljude na drugom planu, a favorizuju eksterne profesionalce, misleći da će oni bolje odrediti ekološki identitet od onih kojima taj identitet donosi zaposlenje, egzistenciju, zdravu životnu sredinu, ekološku i ekonomsku scenu i vrlo bliske susrete i komunikacije. To možemo vrlo jasno vidjeti iz rezultata prikazanog u sljedećoj tabeli:

Odgovor u prilogu	Oni su odgovorili	%
Stručnjaci u kompaniji	296	31.1
Eksperti izvana	151	15.8
Eksterni stručnjaci	352	36.9
Prijatelji	149	15.6
Odgovorili su ukupno	948	99.4
Nisu odgovorili	5	0.6
TOTAL	953	100

Kako želite da dobijete potrebne informacije o najnovijim dostignućima u upravljanju održivim razvojem? Vodeće pitanje kroz koje želimo da dobijemo odgovor je kakve informacije zaposleni u komunalnoj privredi nude svojim korisnicima. Analogno tome, ono što žele dobiti od informacija o novostima u komunalnoj privredi, istovremeno prenose i drugima. Odgovori u njihovom zaključku dovoljno govore. Svi tipovi mogućih odgovora su usko povezani, kao što se može vidjeti iz sljedećeg prikaza:

Odgovor u prilogu	Oni su odgovorili	%
Više volim usmene informacije	281	29.5
Više volim direktno pisane informacije	350	36.7
Više volim kombinovane informacije	312	32.7
Odgovorili su ukupno	943	98.9
Nisu odgovorili	10	1,1
TOTAL	953	100

Kako najčešće provodite ekološke aktivnosti? To je rutinsko pitanje na koje smo tražili odgovor da vidimo za šta se odlučio menadžment kadrova u svojim idejama i realizaciji, u praksi da obavlja ekološku aktivnost, najčešće kao veoma značajnu aktivnost. Istovremeno, da se vidi kuda i u kom pravcu treba reagovati na negativne rezultate iz toga i kuda usmjeriti naredne aktivnosti. Tabela pokazuje da se nastupa kombinovano. Međutim, prema našim saznanjima, ekološke aktivnosti su najefikasnije kada djeluju brzo, precizno, upečatljivo i kognitivno u kontinuitetu, neinvazivno i u različitim varijantama.

Odgovor u prilogu	Oni su odgovorili	%
Preko elektronskih medija	157	16.5
Preko štampanih medija	180	18.9
Kombinovano	301	31.6
Periodika, sedmični časopisi	136	14.3
Ne vršimo propagandnu aktivnost	111	11.6
Ostalo	46	4.8
Odgovorili su ukupno	931	97.7
Nisu odgovorili	22	2,3
TOTAL	953	100

Koliki procenat novca izdvajate za ekološki identitet? Na pitanje koliki procenat sredstava izdvajate za ekološke aktivnosti, ponudili smo odgovor da oni redovno izdvajaju: 3% od ostvarenog prihoda, izdvajaju 5% od ostvarenog pristupa, izdvajaju prema ukazanoj potrebi, izdvajaju sredstva za ekološke aktivnosti, koristite druga sredstva kako bismo potvrdili tezu da kod utvrđivanja ekološkog identiteta dodjela sredstava ima kampanjski karakter, što potvrđuje odgovor 309 ispitanika ili 31,42% anketiranih. To se može vidjeti na sljedećem grafičkom prikazu:

Odgovor u prilogu	Oni su odgovorili	%
Redovno izdvajamo 3% od ostvarenog prihoda kompanije	152	15.9

Povremeno izdvajamo 5% od ostvarenog prihoda kompanije	111	11.8
Odvajamo se prema ukazanoj potrebi od propagande	309	32.4
Ne razdvajamo se	83	8.7
Koristimo druga sredstva	251	26.3
Odgovorili su ukupno	906	95.1
Nisu odgovorili	47	4.9
TOTAL	953	100

Mislite li da su ekološke aktivnosti stvar koja povećava profit kompanije? Odgovor na ovo pitanje u cjelini, sa 64,11% ili 611 ispitanika, potvrdio je tezu da je dobit preduzeća u komunalnoj privredi proporcionalno jednaka ulaganju u ekološki identitet. Međutim, veliki broj, odnosno 134 ispitanika ili 14,06%, ne zna značaj ovog pitanja, što se može videti iz sljedeće tabele:

Odgovor u prilogu	Oni su odgovorili	%
Da	611	64.1
br	208	21.8
Ne znam	134	14.1
Odgovorili su ukupno	953	100
Nisu odgovorili	0	0
TOTAL	953	100

ZAKLJUČAK

Ovaj rad je posvećen ekonomskim, ekološkim i obrazovnim dimenzijama informacija u funkciji održivog razvoja. Sastoji se od sedam dijelova, od kojih je prvi dio posvećen realizaciji koncepta za ekonomsko-socijalne i ekološke aspekte; drugi dio je posvećen upravljanju u funkciji održivog razvoja kao i principima i ciljevima koncepta za podsticanje razvoj; treći dio obrađuje ekonomske aktivnosti u korelaciji se životnom sredinom; četvrti dio se bavi potrebom održivog razvoja, petti dio je posvećen procesima edukativno-informacionih dimenzija održivog razvoja; šesti utvrđuje metodološke okvire i uvide za stvaranje svijesti ljudi za održivi razvoj i sedmi dio obrađuje razvoj javne svijesti za održivi razvoj i njen uticaj na obrazovni sistem i mas medije.

Na osnovu teorijske i istraživačke razrade dobijenih podataka i njihove analize dolazimo do sljedećih zaključaka:

1. Cilj ovog rada je da se u najvećoj mogućoj mjeri sagledaju pitanja ekonomsko-ekološke i obrazovne informacijske dimenzije u funkciji održivog razvoja i zaštite od degradacije životne sredine, u cjelini sagledavanja njihove složenosti, kompleksnosti i dinamike i da se izvrši analizu funkcionisanja ovog dinamičkog sistema uzimajući u obzir nekoliko relevantnih parametara. Presentacija nekih metoda za procjenu efikasnosti upravljanja održivim razvojem ima za cilj potaknuti razmišljanje, odrediti najprikladniji metod za postizanje ovog cilja, jer svaka predložena mjera upravljanja održivim razvojem u funkciji održivog razvoja treba da bude zasnovana na naučnim osnovama. U svijetu, pa i kod nas, postoji problem upravljanja i zaštite životne sredine, odnosno alarmantno narušavanje ravnoteže u prirodi, što je posljedica, prije svega, nekontrolisanog razvoja društva i neuspjeha prihvatiti činjenicu da je održivi razvoj element razvoja.

2. Opšta saznanja ukazuju da je u svijetu već prisutno pitanje koji je rast stanovništva optimalan u sadašnjoj fazi industrijskog razvoja. Narušeno zdravstveno stanje ljudske populacije osnovni je pokazatelj stanja životne sredine, što ukazuje da su neophodni hitni koraci na sanaciji postojećeg kvaliteta životne sredine. Nismo daleko od vremena kada će obezbjeđivanje dovoljnih količina "čistog" zraka i "čiste" vode biti imperativ za preživljavanje. Zbog opterećenosti životne sredine zagađivačima, pored narušavanja zdravlja stanovništva, doveden je u pitanje i opstanak nekih vrsta flore i faune. Korišćenje visokokvalitetnog zemljišta za izgradnju industrijskih, saobraćajnih, stambeno-komunalnih i drugih objekata postaje kritičan problem koji dobija neviđene razmere.

3. Za rješavanje krize upravljanja ekonomsko-ekološkim održivim razvojem, u funkciji održivog razvoja postoji nekoliko orijentacija, među kojima na prvom mjestu je ona prema kojoj kriza se može riješiti primjenom ukupnog razvoja društva, može se prevazići aktivnom zaštitom i upravljanjem nekim osnovnim kvalitativnim faktorima kao što su vazduh, voda, zemljište, da je to moguće samo ako se upravljanje razvojem, a još više zaštita i unapređenje životne sredine posmatra kao pitanje ukupnog razvoja društva. Posljednja alternativa, ako se shvati ozbiljno, ima mogućnost da odgovori na izazov smanjenja krize u upravljanju održivim razvojem.

4. Složenost sistema upravljanja razvojem i problemi u njemu upućuju na zaključak da upravljanje održivim razvojem nije oblast bilo koje delatnosti, već da je to dinamička aktivnost i interakcija određenih sistema, podsistema i elemenata. Stoga je za prevazilaženje problema u upravljanju razvojem potreban stručni i naučni pristup, a prije svega poznavanje strukture i funkcionisanja okruženja kao složenog i dinamičnog sistema, što je u ovom radu adekvatno shvaćeno.

5. Kvalitet života kao direktna funkcija kvaliteta životne sredine također je predmet razrade. Često se između ova dva pojma stavlja znak jednakosti. Ali ako se kvalitet života posmatra kao odnos pojedinca i njegovog okruženja, onda je kvalitet upravljanja održivim razvojem složena kategorija koja podrazumeva povećanje ukupne društvene proizvodnje u funkciji opstanka i razvoja čoveka kao biološkog i društvenog bića i održavanja opšte efikasnosti sistema životne sredine.

6. Za ocjenu efikasnosti upravljanja održivim razvojem potrebno je doprinijeti stvaranju uslova za kvalitetniju životnu sredinu, polazeći od činjenice da životna sredina ili neki njen dio može prihvatiti određenu količinu zagađujućih materija po jedinici vremena i pretvoriti ih u neopasan oblik ili da ih povratno deponuje, a da pritom ne prouzrokuje nepovratnu štetu. Za određivanje kapaciteta životne sredine od posebnog je značaja da se ista definiše kao kvantitativna veličina za različite zagađivače i uspostavi adekvatna kontrola njihovog unosa, koja se može kvantificirati odgovarajućim upravljanjem razvojem.

7. Koncept ravnoteže sistema upravljanja održivim razvojem usko je povezan sa konceptom otpornosti, koji pretpostavlja da svaki sistem, odnosno podsistem, u složenom sistemu-životna sredina, sadrži svoja ograničenja, odnosno kapacitet, čije prevazilaženje utiče na opstanak životne sredine u cjelini. Ovi koncepti ravnoteže i otpornosti su od pomoći u procjeni rizika koji postoji kada se individualni razvojni problemi tretiraju izolovano od ekološkog sistema.

8. Utvrđivanje metoda za vrednovanje efikasnosti upravljanja razvojem i zaštite životne sredine vezano je za multidisciplinarnost i složenost životne sredine. U dosadašnjim pokušajima pronalazjenja jednostavne metode, ona se obično bazira na metodama prostornog planiranja i osiguranja kvaliteta životne sredine, pri čemu su iskustva globalnog ekološkog modela upravljanja ekonomskim razvojem u Njemačkoj i Australiji od posebnog značaja. Rezultati istraživanja prikazani u ovom radu ukazuju na potrebu za kompleksnom metodom koja polazi od evaluacije stanja upravljanja, a završava se ocjenom efikasnosti upravljanja postojećim degradacijama.

9. Upravljanje ekonomskim razvojem proučava funkcionisanje sistema zaštite životne sredine. Zatim ono ispituje najznačajnije mikroekonomske aspekte, pravila za realizaciju koncepta upravljanja razvojem, instrumente, pravila propisa, uslove kao razvoj u celini, ekonomske i socijalne aspekte, ekonomski razvoj, korišćenje resursa, ekonomska kretanja u svijetu i kod nas, makroekonomsku stabilnost, ekonomske parametre, instrumente i indikatore, tehnološki razvoj, obrazovanje i standarde kao polazište za održivi razvoj. Ekološki aspekti su u pravcu regulacije, opterećenja i odvajanja. Na osnovu gore navedenih agregata, ukazano je na upravljanje održivim razvojem kroz značaj upravljanja privrednim preduzećima i razradu polazne osnove za upravljanje razvojem, kroz izbjegavanje, smanjenje, ponovnu upotrebu, reciklažu, selekciju, termičke tretmane, pirolize, kombinovane procese, direktno sagorijevanje, kompostiranje i konačno, odlaganje otpada kao načina upravljanja razvojem u Republici Sjevernoj Makedoniji.

10. Upravljanje razvojem i privreda su dva blisko povezana entiteta, dva sistema koja su međusobno u bliskoj komunikaciji. U kontekstu kontinuiranih međupovezanosti, povezanost se javlja kao poseban problem u primjeni neodgovarajućeg upravljanja razvojem u funkciji održivog razvoja. U upravljanju razvojem kao relativno otvorenom sistemu sa vidljivim ljudskim prisustvom, treba realizovati pristupačan sistem upravljanja razvojem gde se u energetskom i materijalnom smislu privreda javlja kao korektivni sistem koji karakteriše mnogo veća unutrašnja dinamika. Iz ovoga proizilazi da u usklađivanju odnosa između ova dva sistema ne bi trebalo da nastanu problemi zbog razlika u njihovoj internoj instituciji. Razlike u stepenu povezanosti ova dva sistema doprinose stvaranju sistema koji će istovremeno rešiti problem upravljanja održivim razvojem i zaštite životne sredine.

11. Rješavanje problema sa intenziviranjem pravila za ostvarivanje koncepta upravljanja i razvoja predstavlja dugoročan proces usklađivanja međusobnih odnosa koji zahtijeva stanje u privrednom sistemu gdje privreda teži racionalnosti u odnosima u upravljanju održivim

razvojem. U tom kontekstu treba stvoriti uslove za adekvatno reagovanje na promjene u upravljanju razvojem i zaštitom životne sredine, u smislu poštovanja prirodnih zakonitosti, a samim tim i amortizacije međusobnih odnosa. To se od životne sredine ne može očekivati zbog odsustva antropogenih struktura, već zbog činjenice da se upravo privreda pojavljuje kao naglašeno odlučujući faktor u pogledu prirodnih dobara. Dakle, uz odgovarajući pristup koji poštuje zahtjeve okruženja, može se napraviti prilagodljiviji sistem upravljanja razvojem. Ovakav pristup omogućava praktično upravljanje razvojem neophodno za životnu sredinu u kojoj ekonomski procesi neće štetiti prirodnim procesima barem ne u onoj meri u kojoj se to činilo do sada. Iz ovih razloga, integracija ekološke dimenzije u ekonomiju javlja se kao nužnost.

12. Shvatajući privredu kao veliki sistem, ona predstavlja složenu cjelinu koja je u stanju da se prilagodi promjenama koje se dešavaju u okruženju, u ovom slučaju upravljanju održivim razvojem i promjenama u društvu. Adaptacija treba da bude polazna tačka za relativizaciju sadašnje realnosti postojanja pozitivnih koordiniranih odnosa između rasta i adaptacije, pri čemu se uzima u obzir sukob interesa u kontekstu sistema, odnosno različitih interesnih grupa. Dinamički aspekt odnosa upravljanja razvojem i privrede ne iscrpljuje se samo kroz razlike u intenzitetu kojim se odvijaju procesi u obe sfere. Implicitno, on uključuje i Schumpterovo upozorenje na razlikovanje, ekonomski rast i razvoj, pa sada ta razlika u značenju ova dva pojma, posmatrano sa aspekta životne sredine kao egzogenog faktora dobija dodatnu dimenziju. Naime, razvojni menadžment treba da postane prateća komponenta u razvoju. Naravno, potpuno uspostavljanje u praksi ne odgovara postojećim socijalnim razlikama u društvu, koje sa svoje strane nameću diferencirane interese pojedinih društvenih slojeva kao faktora u procjeni nivoa kvaliteta životne sredine.

13. Upravljanje razvojem sa aspekta ugrožavanja životne sredine predstavlja jedan od problema bez čijeg rješavanja se ne može zamisliti budući razvoj čovjeka. Uspostavljanje odnosa kvaliteta između ekonomskog razvoja, s jedne strane i zaštite ili unapređenja kvaliteta životne sredine uz upravljanje razvojem, s druge strane, pojavljuje se kao važan preduslov u izboru i definisanju strategije ekonomskog razvoja. Iz tih razloga potrebno je poći od principa održivog razvoja i razvoja uopšte, što podrazumijeva dugoročno usklađivanje obima i tempa procesa proizvodnje i potrošnje u privredi sa procesima u prirodi, a sve kako bi se omogućilo adekvatno zadovoljavanje potreba budućih generacija. U tom kontekstu, koncept održivog razvoja se sve više afirmira kao ekološka odrednica u prelazu ka 21. vijeku, gdje su osnovni preduslovi sadržani u njegovom kontekstu predstavljaju zahtjev za integracijskom pravdom.

Zbog neminovnog skraćivanja budućnosti i privremene pozicije koju buduće generacije mogu imati u vidnom polju sadašnjih, kao nužnost nameće se utvrđivanje određenih nepromjenjivih ograničenja koja bi bila osnova ponašanja sadašnjih generacija. Istovremeno, ne smije se umanjiti uloga tehnološkog napretka jer on predstavlja moćno oruđe za praktičnu realizaciju koncepta održivog razvoja. Međutim, u osnovi implementacija ovog koncepta zahtijeva rješavanje problema negativnih eksternih efekata kao preduslova za harmonizaciju odnosa između ekonomske sfere i životne sredine. U tom pravcu, akcenat se može staviti na dvije grupe negativnog uticaja na životnu sredinu i destrukciju, odnosno iscrpljivanje prirodnih resursa. Degradacija životne sredine se obično svodi na zagađenje, ali treba imati u vidu da to uključuje i uzurpaciju prostora, povećanje buke i sl. Prostorna zagušenja se mogu pojaviti kao povećanje gustine naseljenosti u pojedinim područjima, povećanje uskih grla u saobraćaju, povećana neproduktivna upotreba zemljišta, itd. Za drugi segment ukupnosti štetnog uticaja na životnu sredinu, odnosno iscrpljivanje neobnovljivih prirodnih resursa, može se reći da se odnosi ne samo na preteranu eksploataciju neobnovljivih prirodnih resursa, već i na preintenzivno korišćenje obnovljivih izvora.

Očekuje se da će prezentacija u ovom radu koja je usko povezana sa pitanjima upravljanja održivim razvojem u funkciji unapređenja životne sredine i metodama za procenu efikasnosti njene zaštite biti od interesa za institucije koje se bave pitanjima razvoja i upravljanja životnom sredinom. Posebno će biti značajno ako postavljena pitanja provociraju naučnu i stručnu javnost iz privredne djelatnosti, da provjeri neke postavke u konkretnoj praksi, da pojedinim pitanjima pristupi iz perspektive užih specijalnosti, a sve u cilju doprinosa daljem istraživanju u ovoj kompleksnoj materiji i ponuditi praktična i konkretna rješenja za postojeće probleme u svakodnevnom životu.

LITERATURA

1. Arrow, K.J. & Fisher, A.C. (2000). Environmental Preservation, Uncertainty, and Irreversibility. In C.
2. Gopalakrishnan (Ed.), Classic Papers in Natural Resource Economics (pp. 76-84). Houndmills, Basingstoke, Hampshire, London: Macmillan Press Ltd.
3. Arrow, K.J. & Lind, R.C. (1970). Uncertainty and the Evaluation of Public Investment Decisions. *American Economic Review*, 60(3), 364-378. Retrieved May 5, 2018, from <http://www.cfr.washington.edu/classes.esrm.458/Paul.%202008.pdf>
[http://user.iiasa.ac.at/~hochrain/KIT%202017%20Material/Thema%201%20Arrow%20Lind%20Theorem%20\(Section%202\).pdf](http://user.iiasa.ac.at/~hochrain/KIT%202017%20Material/Thema%201%20Arrow%20Lind%20Theorem%20(Section%202).pdf).
4. Bâc, P.D. (2008). A history of the concept of sustainable development: literature review. *Annals of the University of Oradea, Economic Science Series*, 17(2), 576-580. Retrieved November 20, 2015, from <http://www.cfr.washington.edu/classes.esrm.458/Paul.%202008.pdf>.
6. Baird Callicot, J., Frodeman, B. (2009). *Encyclopedia of Environmental Ethics and Philosophy*. Detroit, New York, San Francisco, Gane Cengage Learning. Retrieved May 5, 2018, from <http://www.cfr.washington.edu/classes.esrm.458/Paul.%202008.pdf>
<https://livresbioapp.les.word-press.com/2015/07/encyclopedia-of-environmental-ethics-and-philosophy.pdf>.
7. Beck, U. & Wilms, J. (2004). *Conversations with Ulrich Beck*. Cambridge: Polity Press. In Duran,
8. C.D., Gogan, L.M., Artene, A. & Duran, V. (2015). The components of sustainable development - a possible approach. *Procedia Economics and Finance*, 26, 806-811. Retrieved November 10, 2015, from [https://doi.org/10.1016/S2212-5671\(15\)00849-7](https://doi.org/10.1016/S2212-5671(15)00849-7).
9. Bell, S. & Morse, S. (2008). *Sustainability Indicators: Measuring the Immeasurable* (2nd ed.). London: Earthscan.
10. Bossel, H. (1999). *Indicators for Sustainable Development: Theory, Method, Application. A Report to the Balaton Group*. Winnipeg, Manitoba, Canada: International institute for sustainable development.

11. Boulding, K.E. (1966). The Economics of the Coming Spaceship Earth. In H. Jarrett (Ed.), *Environmental Quality in a Growing Economy* (pp. 3-14). Baltimore, MD: Resources for the Future/
12. Johns Hopkins University Press. Retrieved May 6, 2018, from http://arachnid.biosci.utexas.edu/courses/THOC/Readings/Boulding_SpaceshipEarth.pdf.
13. Brooks, E. (2013). Is “The Future We Want” good for business?. Retrieved November 10, 2015, from <http://www.newsustainabilityinc.com/2013/12/04/isthefuturewewantgoodforbusiness/>.
14. Črnjar, M. & Črnjar, K. (2009). *Menadžment održivog razvoja*. Opatija: Fakultet za turistički i hotelski menadžment Opatija, Sveučilište u Rijeci.
15. Davies, G.R. (2013). *Appraising Weak and Strong Sustainability: Searching for a Middle Ground*.
16. *Consilience: The Journal of Sustainable Development*, 10(1), 111-124. Retrieved November 20, 2015, from <https://journals.cdrcs.columbia.edu/wp-content/uploads/sites/25/2016/09/288-792-1-PB.pdf>.
17. De Brouwer, P.J.S. (2008). Maslowian Portfolio Theory: An alternative formulation of the Behavioural Portfolio Theory. *Journal of Asset Management*, 9(6), 359-365. DOI: 10.1057/jam.2008.35.
18. Dobson, A. (1996). Environmental Sustainabilities: an analysis and a typology. *Environmental Politics*, 5, 401-428. In Davies, G. R. (2013). *Appraising Weak and Strong Sustainability: Searching for a Middle Ground*. *Consilience: The Journal of Sustainable Development*, 10(1), 111-124. Retrieved November 20, 2015, from <https://journals.cdrcs.columbia.edu/wp-content/uploads/sites/25/2016/09/288-792-1-PB.pdf>.
19. Drexhage, J. & Murphy, D. (prepared) (2010). *Sustainable development: from Brundtland to Rio 2012*. International Institute for Sustainable Development (IISD) for UN, New York: UN.
20. Dréo, J. (2006). *Sustainable development*. Retrieved November 10, 2015, from https://commons.wiki-media.org/wiki/File:Sustainable_development.svg.
21. Drljača, M. (2012). *Koncept održivog razvoja i sustav upravljanja*. Međunarodni skup Nedelja kvaliteta, *Kvalitet i izvrsnost*, 1(1-2), 20-26. Beograd: FQCE-Fondacija za kulturu kvaliteta i izvrsnost.

- 22.Drljača, M. (2015). Koncept kružne ekonomije. *Kvalitet & izvrsnost*, 4(9-10), Beograd: Fondacija za kulturu kvaliteta i izvrsnost, 18-22.
- 23.Duran, C.D., Gogan, L.M., Artene, A. & Duran, V. (2015). The components of sustainable development - a possible approach. *Procedia Economics and Finance*, 26, 806-811. Retrieved November 20, 2015, from [https://doi.org/10.1016/S2212-5671\(15\)00849-7](https://doi.org/10.1016/S2212-5671(15)00849-7).
- 24.EEA, European Environment Agency (1999). Environmental indicators: Typology and overview. Technical Report, EEA Report No. 25. Copenhagen: EEA.
- 25.EEA, European Environment Agency (2003). EEA core set of indicators: Revised version. Copenhagen: EEA.
- 26.EEA, European Environment Agency (2005). EEA core set of indicators: Guide. Copenhagen: EEA.
- 27.Elkington, J. (1994). Towards the Sustainable Corporation: Win-Win-Win Business Strategies for Sustainable Development. *California Management Review*, 36(2), 90-100. Retrieved November 25, 2015, from <http://journals.sagepub.com/doi/pdf/10.2307/41165746>.
- 28.ESDN, European Sustainable Development Network (2012). The Rio+20 Conference 2012: Objectives, processes and outcomes. Retrieved November 5, 2015, from http://www.sd-network.eu/quarterly%20reports/report%20,files/pdf/2012-June-The_Rio+20_Conference_2012.pdf.
- 29.ESDN, European Sustainable Development Network (2013). Quarterly Reports: Objectives and Indicators of Sustainable Development in Europe – A Comparative Analysis of European Coherence. Retrieved September 26, 2014, from http://www.sd-network.eu/quarterly%20reports/report%20,files/pdf/2007-December-Objectives_and_Indicators_of_Sustainable_Development_in_Europe.pdf.
- 30.Estevo, G. (2010). Development. In W. Sachs (Ed.), *The Development Dictionary: A guide to knowledge as power* (2nd ed.) (pp. 1-23). London, New York: Zed Books.
- 31.European Commission (2001a). Defining, measuring and evaluating carrying capacity in European tourism destinations. Final report. Retrieved January 18, 2016, from http://ec.europa.eu/environment/iczm/pdf/tcca_en.pdf.
- 32.European Commission (2001b). Measuring progress towards a more sustainable Europe: Proposed indicators for sustainable development. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities.

33. European Commission (2005). Measuring progress towards a more sustainable Europe: Sustainable development indicators for the European Union. Data 1990-2005. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities.
34. European Commission (2007). Measuring progress towards a more sustainable Europe: 2007 monitoring report of the EU sustainable development strategy. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities.
35. European Commission (2009). Sustainable Development Indicators. An Overview of relevant Framework Programme funded research and identification of further needs in view of EU and international activities. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities. Retrieved January 7, 2016, from http://www.ieep.eu/assets/443/sdi_review.pdf.
36. European Commission (2012). Life cycle indicators for resources, products and waste. Report by the Joint Research Centre of the European Commission. Luxembourg: Publications Office of the European Union.
37. Eurostat (2012). Figures for the future: 20 years of sustainable development in Europe? A guide for citizens. Luxembourg: Publications Office of the European Union.
38. Eurostat (2013). Sustainable development in the European Union: 2013 monitoring report of the EU sustainable development strategy. European Commission. Retrieved September 25, 2015, from http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_OFFPUB/KS-02-13-237/EN/KS-02-13-237-EN.PDF.
39. Eurostat (2014). Getting messages across using indicators. A handbook based on experiences from assessing Sustainable Development Indicators. 2014 edition. Luxembourg: Publications Office of the European Union.
40. Eurostat (2015a). Sustainable development indicators. Retrieved January 25, 2015, from <http://ec.europa.eu/eurostat/web/sdi>.
41. Eurostat (2015b). Sustainable development in the European Union. 2015 monitoring report of the EU Sustainable Development Strategy. 2015 edition. Luxembourg: Publications Office of the European Union.
42. Foldes, L.P. & Rees, R. (1977). A Note on the Arrow-Lind Theorem. *American Economic Review*, 67(2), 188-193. Retrieved May 5, 2018, from <https://pdfs.semanticscholar.org/e276/594eab-500f3af781627c285ce69a91d413b5.pdf>.

- 43.Hardi, P. & Zdan, T. (1997). *Assessing Sustainable Development: Principles in Practice*. Winnipeg, Manitoba: International Institute for Sustainable Development.
- 44.Hartwick, J.M. (1977). Intergenerational Equity and the Investing of Rents from Exhaustible Resources. *The American Economic Review*, 67(5), 972-974. Retrieved May 5, 2018, from http://lib.cufe.edu.cn/uploadles/other/4_20140527033434_50_hartwick.pdf.
- 45.Harwood, R.R. (1990). The history of sustainable agriculture. In C.A. Edwards et al. (Eds.). *Sustainable Farming Systems*, (pp. 3-19). In Duran, C.D., Gogan, L.M., Artene, A. & Duran, V. (2015). The components of sustainable development - a possible approach. *Procedia Economics and Finance*, 26, 806-811. Retrieved November 20, 2015, from [https://doi.org/10.1016/S2212-5671\(15\)00849-7](https://doi.org/10.1016/S2212-5671(15)00849-7).
- 46.Holden, E., Linnerud, K. & Banister, D. (2014). Sustainable development: Our Common Future revisited. *Global Environmental Change*, 26, 130-139. Retrieved January 15, 2015, from <http://dx.doi.org/10.1016/j.gloenvcha.2014.04.006>.
- 47.Hunter, C. (1997). Sustainable tourism as an adaptive paradigm. *Annals of Tourism Research*, 24(4), 850-867. DOI: 10.1016/S0160-7383(97)00036-4.
- 48.IISD, International Institute for Sustainable Development (2005a). *Compendium of Sustainability Indicators*. Retrieved January 8, 2015, from <https://www.iisd.org/measure/compendium/>.
- 49.IISD, International Institute for Sustainable Development (2005b). *Sustainable Development Indicators. Proposals for a way forward*. Prepared L. Pinter, P. Hardi & P. Bartelmus. Retrieved January 8, 2015, from https://www.iisd.org/pdf/2005/measure_indicators_sd_way_forward.pdf.
- 50.IISD, International Institute for Sustainable Development (2013). *The Future of Sustainable Development: Rethinking sustainable development after Rio+20 and implications for UNEP*. Retrieved November 5, 2015, from http://www.iisd.org/pdf/2013/future_rethinking_sd.pdf.
- 51.IISD, International Institute for Sustainable Development (2015). Retrieved September 21, 2015, from <http://www.iisd.org/>.
- 52.IUCN, International Union for Conservation of Nature and Natural Resources (1980). *World Conservation Strategy: Living Resource Conservation for Sustainable Development*.

Retrieved November 7, 2015, from <https://portals.iucn.org/library/eles/documents/WCS-004.pdf>.

53.IUCN, UNDP & WWF, International Union for Conservation of Nature and Natural Resources, United Nations Environmental Programme & World Wildlife Fund (1991). *Caring for the Earth. A Strategy for Sustainable Living*. Retrieved November 8, 2015, from <https://portals.iucn.org/library/eles/documents/CFE-003.pdf>.

54.Jenkins, W. (2009). *Berkshire encyclopaedia of sustainability: the spirit of sustainability*, Vol. 1 (1st ed.). Berkshire: Berkshire Publishing Group.

55.Kammer, S.M. & Christopherson, S.E. (2018). Reserving a Place for Nature on Spaceship Earth: Rethinking the Role of Conservation Easements. *Columbia Journal of Environmental Law*, 43(1), 1-48. Retrieved May 6, 2018, from <http://www.columbiaenvironmentallaw.org/wp-content/uploads/sites/14/2018/01/Kammer-Christopherson-Web.pdf>.

56.Kirchherr, J., Reike, D. & Hekkert, M. (2017). Conceptualizing the circular economy: An analysis of 114 definitions. *Resources, Conservation & Recycling*, 127, 221-232. DOI: doi.org/10.1016/j.resconrec.2017.09.005.

57.Lele, S.M. (1991). Sustainable development: A Critical Review. *World Development*, 19(6), 607-621. DOI: [10.1016/0305-750X\(91\)90197-P](https://doi.org/10.1016/0305-750X(91)90197-P).

58.Levallois, C. (2010). Can de-growth be considered a policy option? A historical note on Nicholas Georgescu-Roegen and the Club of Rome. *Ecological Economics*, 69, 2271-2278. DOI: [10.1016/j.ecolecon.2010.06.020](https://doi.org/10.1016/j.ecolecon.2010.06.020).

59.MacDonald, R. & Tariq Majeed, M. (2010). *Distributional and Poverty Consequences of Globalization: A Dynamic Comparative Analysis for Developing Countries*. SIRE Discussion Paper. Scottish institute for research in economics.

60.Marin, C., Dorobanțu, R., Codreanu, D. & Mihaela, R. (2012). The Fruit of Collaboration between Local Government and Private Partners in the Sustainable Development Community Case Study: County Valcea. *Economy Transdisciplinarity Cognition*, 2, 93–98. In Duran, C.D., Gogan, L.M., Artene, A. & Duran, V. (2015). The components of sustainable development - a possible approach. *Procedia Economics and Finance*, 26, 806-811. Retrieved November 20, 2015, from [https://doi.org/10.1016/S2212-5671\(15\)00849-7](https://doi.org/10.1016/S2212-5671(15)00849-7).

61. Meadows, D.H. (1998). Indicators and Information Systems for Sustainable Development. A report to the Balaton Group 1998. The Sustainability Institute.
62. Meadows, D.H., Meadows, D.L., Randers, J. & Behrens III, W.W. (1972). The Limits of Growth. A report for the Club of Rome's project on the predicament of mankind. Retrieved September 20, 2015, from http://collections.dartmouth.edu/published-derivatives/meadows/pdf/mead-ows_ltg-001.pdf.
63. Mebratu, D. (1998). Sustainability and sustainable development: historical and conceptual review. *Environmental Impact Assessment Review*, 18, 493-520. DOI: 10.1016/S0195-9255(98)00019-5.
64. Mineur, E. (2007). Towards Sustainable Development. Indicators as a tool of local governance. Department of Political Science, Umeå University.
65. Naess, A. (1973). The shallow and the deep, long-range ecology movement. A summary. *Inquiry*, 16(1), 95-100. DOI: 10.1080/00201747308601682.
66. Naess, A. (1986). The Deep Ecology Movement: Some Philosophical Aspects. *Philosophical Inquiry*, 8, 10-31. DOI: 10.5840/phillinquiry198681/22.
67. Neumayer, E. (2003). Weak versus strong sustainability: exploring the limits of two opposing paradigms. Northampton: Edward Elgar.
68. OECD, Organisation for Economic Cooperation and Development (2000). Towards Sustainable Development. Indicators to measure progress. Proceedings of the OECD Rome Conference. OECD.
69. OECD, Organisation for Economic Cooperation and Development (2001). The DAC Guidelines: Strategies for Sustainable Development. OECD.
70. OECD, Organisation for Economic Cooperation and Development (2012). Inclusive Green Growth: For The Future We Want. OECD Work. Retrieved November 5, 2015, from <http://www.oecd.org/greengrowth/Rio+20%20brochure%20FINAL%20ENGLISH%20web%202.p>
71. PAP/RAC, Priority Actions Programme, in framework of Regional Activity Centre Mediterranean Action Plan (1999). Coastal Area Management Programme (CAMP) Fuka-Matrouh – Egypt. Carrying capacity assessment for tourism development. Split: Regional Activity Centre.

72. Pearce, D. (1989). *Tourism Development*. London: Harlow.
73. Pelenc, J., Ballet, J. & Dedeurwaerdere, T. (2015). Weak Sustainability versus Strong Sustainability. In *Global Sustainable Development Report 2015*. Retrieved November 15, 2015, from <https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/1870GSDR%202015%20Briefs.pdf>.
74. Pintér, L., Hardi, P., Martinuzzi, A. & Hall, J. (2012). Bellagio STAMP: Principles for sustainability assessment and measurement. *Ecological Indicators*, 17, 20-28. DOI: 10.1016/j.ecolind.2011.07.001.
75. Remenyi, J. (2004). What is Development?, In D. Kingsbury, J. Remenyi, J. McKay & J. Hunt, (Eds.), *Key Issues in Development* (pp. 22-44). Hampshire, New York: Palgrave Macmillan.
76. Rogers, P.P., Jalal, K.F. & Boyd, J.A. (2008). *An Introduction to Sustainable Development*. London: Earthscan.
77. Romer, P. (1986.). Increasing Returns and Long-Run Growth. *The Journal of Political Economy*, 94(5), 1002-1037. Retrieved September 15, 2015, from JSTOR <http://www.jstor.org/stable/1833190>.
78. Sachs, W. (2010). Environment. In W. Sachs (Ed.), *The Development Dictionary: A guide to knowledge as power* (2nd ed.) (pp. 24-37). London, New York: Zed Books.
79. SDKP, Sustainable Development Knowledge Platform (2015). Retrieved September 21, 2015, from <https://sustainabledevelopment.un.org/>.
80. Sharpley, R. (2000). Tourism and Sustainable Development: Exploring the Theoretical Divide. *Journal of Sustainable Tourism*, 8(1), 1-19. DOI: 10.1080/09669580008667346.
81. Sharpley, R. (2009). *Tourism Development and the Environment: Beyond Sustainability?*. London, New York: Earthscan.
82. Shiva, V. (2010). Resources. In W. Sachs (Ed.), *The Development Dictionary: A guide to knowledge as power* (2nd ed.) (pp. 228-242). London, New York: Zed Books.
83. Solow, R. (1974). The Economics of Resources or the Resources of Economics. *American Economic Review*, 64(2), 1-14.

84. Sterling, S. (2010). Learning for resilience, or the resilient learner? Towards a necessary reconciliation in a paradigm of sustainable education. *Environmental Education Research*, 16, 511-528. DOI: 10.1080/13504622.2010.505427.
85. Šimleša, D. (2003). Podržava li biznis održivi razvoj?. *Journal for General Social Issues*, 12(3-4), 403-426. Retrieved September 21, 2015, from <https://hrcak.srce.hr/19493>.
86. Tangi, S. (2005). Introduction to Development Studies. Scientific network Academia.edu.
87. Thomas, A. (2004). The Study of Development. Paper prepared for DSA Annual Conference. London: Church House.
88. Todaro, M.P. & Smith, S.C. (2003). *Economic Development* (8th ed.). Harlow: Pearson Education limited.
89. Turner, R.K. (Eds.) (1993). *Sustainable Environmental Economics and Management. Principles and Practice*. London: Belhaven Press.
90. UK Parliament (2013). Outcomes of the UN Rio+20 Earth Summit. Retrieved November 5, 2015, from <http://www.publications.parliament.uk/pa/cm201314/cmselect/cmenvaud/200/200.pdf>.
91. Ulhoi, J.P. & Madsen, H. (1999). Sustainable Development and Sustainable Growth: Conceptual Plain or Points on a Conceptual Plain?. Proceedings of the 17th International Conference of the System Dynamics Society "Systems thinking for the next millennium". Wellington, New Zealand.
92. UN, United Nations (1972). Report of the United Nations Conference on the Human Environment. Stockholm. Retrieved September 20, 2015, from <http://www.un-documents.net/aconf48-14r1.pdf>.
93. UN, United Nations (1997). Earth Summit: Resolution adopted by the General Assembly at its nineteenth special session. Retrieved November 4, 2015, from <http://www.un.org/esa/earthsummit/index.html>.
94. UN, United Nations (1998). Kyoto Protocol to The United Nations Framework Convention On Climate Change. Retrieved November 4, 2015, from <http://unfccc.int/resource/docs/convkp/kpeng.pdf>.

- 95.UN, United Nations (2002). Report of the World Summit on Sustainable Development, Johannesburg; Rio +10. Retrieved November 4, 2015, from http://www.unmillenniumproject.org/documents/131302_wssd_report_reissued.pdf.
- 96.UN, United Nations (2010). The Millennium Development Goals Report. Retrieved September 20, 2015, from <http://www.un.org/millenniumgoals/pdf/MDG%20Report%202010%20En%20r15%20-low%20res%2020100615%20-.pdf>.
- 97.UN, United Nations (2012). Resolution „The future we want“. Retrieved November 5, 2015, from <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N11/476/10/PDF/N1147610.pdf?OpenElement>.
98. UN, United Nations (2015a). Retrieved September 21, 2015, from <http://www.un.org/en/index.html>.
99. UN, United Nations (2015b). 70 years, 70 documents. Retrieved September 21, 2015, from <http://research.un.org/en/UN70/about>.
- 100.UN, United Nations (2015c). Resolution „Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development“. Retrieved November 5, 2015, from http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/70/1&Lang=E.
- 101.UN, United Nations (2015d). The Millennium Development Goals Report 2015. Retrieved November 5, 2015, from [http://www.un.org/millenniumgoals/2015_MDG_Report/pdf/MDG%202015%20rev%20\(July%201\).pdf](http://www.un.org/millenniumgoals/2015_MDG_Report/pdf/MDG%202015%20rev%20(July%201).pdf).
- 102.UN, United Nations (2015e). Retrieved November 16, 2015, from <http://www.un.org/en/index.html>.
- 103.UNCED, United Nations Conference on Environment and Development (1992a). Earth Summit. Retrieved November 3, 2015, from <http://www.un.org/geninfo/bp/enviro.html>.
- 104.UNCED, United Nations Conference on Environment and Development (1992b). Rio Declaration on Environment and Development 1992. Retrieved November 3, 2015, from <http://www.un.org/documents/ga/conf151/aconf15126-1annex1.htm>.
- 105.UNCSD, United Nations Commission on Sustainable Development (1996). Indicators of Sustainable Development: Framework and Methodologies. New York: UN.

- 106.UNCSD, United Nations Commission on Sustainable Development (2001). Indicators of Sustainable Development: Guidelines and Methodologies (2nd ed.). New York: UN.
- 107.UNDESA, United Nations Department of Economic and Social Affairs (2007). Indicators of Sustainable Development: Guidelines and Methodologies (3rd ed.). New York: UN.
- 108.UNDP, United Nations Development Programme (2015a). Human Development Index (HDI). Retrieved September 17, 2015, from <http://hdr.undp.org/en/content/human-development-index-hdi>.
- 109.UNDP, United Nations Development Programme (2015b). Sustainable Development Goals (SDGs). Retrieved September 17, 2015, from <http://www.undp.org/content/undp/en/home/mdgoverview/post-2015-development-agenda/>.
- 110.UNDP, United Nations Development Programme (2015c). Retrieved September 21, 2015, from <http://www.undp.org/>.
- 111.UNDSD, United Nations Division for Sustainable Development (1992). Agenda 21. Retrieved January 3, 2015, from <https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/Agenda21.pdf>.
- 112UNSD, United Nations Division for Sustainable Development (2015). Retrieved November 15, 2015, from <https://sustainabledevelopment.un.org/>.
- 113.UNEP, United Nations Environmental Programme (2012). Keeping Track of Our Changing Environment: From Rio to Rio+20 (1992-2012). Retrieved November 4, 2015, from http://www.unep.org/geo/pdfs/Keeping_Track.pdf.
- 114.UNEP, United Nations Environmental Programme (2015a). Green Economy. Retrieved November 5, 2015, from <http://www.unep.org/greeneconomy/AboutGEI/WhatIsGEI/tabid/29784/Default.aspx>.
- 115.UNEP, United Nations Environmental Programme (2015b). Retrieved November 16, 2015, from <http://www.unep.org/>.
- 116.UNFCCC, United Nations Framework Convention on Climate Change (2016). Report of the Conference of the Parties on its twenty-first session, held in Paris from 30 November to 13 December 2015. Retrieved February 15, 2016, from <http://unfccc.int/resource/docs/2015/cop21/eng/10.pdf>.

117. UNSDSN, United Nations Sustainable Development Solutions Network (2015). Retrieved November 15, 2015, from <http://unsdsn.org/>.
118. Vander-Merwe, I. & Van-der-Merwe, J. (1999). Sustainable development at the local level: An introduction to local agenda 21. Pretoria: Department of environmental affairs and tourism. In Duran, C.D., Gogan, L.M., Artene, A. & Duran, V. (2015). The components of sustainable development - a possible approach. *Procedia Economics and Finance*, 26, 806-811. Retrieved November 20, 2015, from [https://doi.org/10.1016/S2212-5671\(15\)00849-7](https://doi.org/10.1016/S2212-5671(15)00849-7).
119. Vare, P. & Scott, W. (2007). Learning for a change exploring the relationship between education and sustainable development. *Journal of Education for Sustainable Development*, 1, 191-198. Retrieved November 25, 2015, from <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?-doi=10.1.1.526.2624&rep=rep1&type=pdf>.
120. Vázquez, S.T. & Sumner, A. (2013). Revisiting the Meaning of Development: A Multidimensional Taxonomy of Developing Countries. *The Journal of Development Studies*, 49(12), 1728-1745. DOI: 10.1080/00220388.2013.822071.
121. WB, The World Bank (2015). World Development Indicators. Retrieved September 2, 2015, from <http://data.worldbank.org/data-catalog/world-development-indicators>.
122. WCED, United Nations World Commission on Environment and Development (1987). Our Common Future. Retrieved September 21, 2015, from <http://www.un-documents.net/our-common-future.pdf>.
123. Weaver, D.B. & Lawton, L.J. (1999). Sustainable tourism: A critical analysis. Cooperative Research Centre for Sustainable Tourism Research report series.
124. White V., McCrum G., Blackstock K.L. & Scott A. (2006). Indicators and sustainable tourism: A literature review. Aberdeen Craigiebukler: The Macaulay Institute.
125. Willis, K. (2005). Theories and Practices of Development. London, New York: Routledge.
126. WMO, World Meteorological Organization (2015). World Climate Conferences. Retrieved September 21, 2015, from https://www.wmo.int/pages/themes/climate/international_wcc.php.
127. WTO, World Trade Organization (2012). Harnessing trade for sustainable development and a green economy. Retrieved November 5, 2015, from https://www.wto.org/english/res_e/publications_e/brochure_rio_20_e.pdf.

128.WWF, World Wildlife Fund (2012). Beyond Rio: New Zealand's Environmental Records Since the Original Earth Summit. Retrieved November 5, 2015, from http://awsassets.wwfnz.panda.org/downloads/earth_summit_2012_v3.pdf.

REZIME

Jedna od ozbiljnih karakteristika današnjeg modernog svijeta su stalne velike i brze promjene. Te promjene u velikoj mjeri nastaju degradacijom tla, vode i zraka, koje direktno utiču i mijenjaju način života i rada čovjeka, u organizacijama i u društvu općenito. Razumijevanje ovih promjena i implikacija direktno je povezano sa poznavanjem savremenih ekoloških politika u svijetu i globalnog djelovanja, odnosno sa vještinama korištenja prirodnih resursa u obavljanju svakodnevnih radnih zadataka i zaštite okoliša od daljnje degradacije radi očuvanja za generacije koje dolaze.

Osnovni cilj ovog rada je sticanje znanja i vještina u upravljanju okolišem, koje se danas koristi u razvijenom svijetu, ali i u zemljama u razvoju. Disertacija predstavlja pokušaj da se objasni kako moderne ekološke politike mijenjaju odnos prema prirodi i kako ga čovjek svojim radom ostvaruje. Ona, između ostalih sadržaja, pokriva: prvo pravnu i ekonomsku, drugo ekološku, treće menadžersku problematiku i na kraju je napravljena sinteza da bi se sagledalo kako sve to utiče na ekologiju kao centralnu temu kao i na ekonomsko-ekološku i obrazovno-informacionu dimenziju održivog razvoja u Republici Sjevernoj Makedoniji. Suština koju traže navedeni indikatori je aktivno učešće lokalnog u svim fazama razvoja i njegova održivost je ključna za implementaciju i uključivanje građana u društvene aktivnosti.

Naglašena je potreba za svijest o raznolikosti životinjskog svijeta, obezbjeđenju kvalitetnog života za sve, uticaju kratkoročnih planova, kao osnove za izradu dugoročnih planova, pri čemu je u odlučivanju i planiranju potrebno uključivanje lokalnog stanovništva. pre svega mladih ljudi u kvalitetnoj podršci ekološki orijentisanih politika za održivu proizvodnju i potrošnju kao i za njihovo uključivanje u sve aktuelne procese održivog razvoja, čime će kreirati njihovu budućnost.

Zaštita prirode, održivost proizvodnje i potrošnje, održivost izvora energije, njihovo kvalitetno praćenje i izvještavanje o stanju, zahtijevaju ozbiljnu podršku finansijskih institucija. One koje treba da podrže razvoj poštujući ga i, ako je moguće, sprječavajući, degradaciju zemljišta, vode i zraka, smanjenje potrošnje nafte, uglja, vode, korišćenjem obnovljivih izvora energije, uvođenjem organske proizvodnje, podsticanjem održivog razvoja, kao i podsticanjem reciklaže, domaće i industrijske, koja će biti u skladu sa brojem stanovnika i sa trajnošću resursa.

Ključne reči: održiv razvoj, ekološke politike, obrazovno-informaciona dimenzija, održivost izvora energije, Republika Severna Makedonija.

PRILOZI

Grafikon 1. Globalni ekonomski rast (u %)

Grafikon 2. Rast BDP-a u razvijenim zemljama u (%)

Grafikon 3. Godišnji rast globalne trgovine (u %)

Grafikon 4. BDP i strana efektivna potražnja (godišnje stope stvarne promjene, u %)

Grafikon 5. BDP (realni rast, u %) i rashodne komponente od BDP (doprinos rastu, u pp)

Grafikon 6. Doprinos stvarnoj godišnjoj promjeni BDP (u procentnim poenima)

Grafikon 7. BDP, industrija i upotreba kapaciteta

Grafikon 8. Domaća inflacija i strana efektivna inflacija, godišnje stope rasta (u %)

Slika 1. Matrica varijabilnosti životne sredine

Slika 2. Proces inkorporiranja preciznog niza koraka u praktičnu realizaciju i kretanje naprijed

Upitnik

Poštovane kolege, zaposleni u privredi i javnom sektora, trgovini, saobraćaju, pošti i preduzećima, poštovani prijatelji, odabrani po strogim kriterijumima, proučavamo mogućnosti razvoja i upravljanja održivim razvojem kao strateške ekološke potrebe. Podaci koje dostavite koristit će se u više namjena, a prije svega za preduzimanje praktičnih aktivnosti na razvoju i upravljanju održivim razvojem kao strateškom, ekološkom potrebom, koliko i na koji način strateški planovi i aktivnosti omogućavaju realne smjernice u ostvarenje finansijskog pokazatelja - dobiti. Pristup ovom problemu (pitanju) upravljanja održivim razvojem kao tržišnim elementom, u ponudi je u korelaciji sa drugim vrijednostima vezanim za ekologiju.

U tu svrhu, ljubazno vas molimo da pažljivo pročitate pitanja da date iskrene i potpune odgovore. Iskreno vam zahvaljujemo na vašem vremenu i trudu u ispunjavanju ovog upitnika i nadamo se da ćemo dati sve od sebe da opravdamo stratešku potrebu upravljanja održivim razvojem kao funkcijom održivog razvoja.

UPOZORENJE: Prilikom odgovaranja zaokružiti ćete slovo odgovora koji odaberete. Ako na pitanje nije odgovoreno, onda upišite svoj odgovor na liniju.

GARANCIJA: Ostajete potpuno anonimni i vaši odgovori su povjerljivi.

I OPŠTI PODACI I KARAKTERISTIKE ISPITANIKA

1. Gdje su vaši roditelji bili zaposleni:

- a) Obojica su bili zaposleni u komunalnoj industriji
- b) Jedan je bio zaposlen u komunalnom sektoru
- c) Ni jedno ni drugo
- d) jedan od roditelja nije bio zaposlen u komunalnom sektoru

2. Iz kakve porodice dolazite?

- a) Radnike
- b) Poljoprivredne
- c) Službeničke
- d) Trgovačke
- e) Ugostiteljske
- f) Intelektualne
- g) Ostalo

3. Da li ste ikada poželjeli da radite neki drugi posao osim onog koji radite?

- a) Da, jednom
- b) Da, više puta
- c) Ne, nikad

4. Koliko godina neprekidno radite na trenutnom poslu?

- a) 5 godina
- b) 10 godina
- c) 15 godina
- d) 20 godina
- e) Više od 20 godina

5. Koje su vaše trenutne godine?

- a) Do 19 godina
- b) Od 20 do 30 godina
- c) Od 31 do 40 godina
- d) Od 41 do 50 godina
- e) Od 51 godine i više

6. Jeste li oženjeni?

- a) Oženjen
- b) Razveden/razveden
- c) Udovica/udovica
- d) Samac/samica

8. Kakvo obrazovanje imate?

- a) Osnovno
- b) Srednje
- c) Više,

- a) Visoko
- b) Magistar
- c) Doktor nauka

8. Poznavanje stranog jezika?

- a) Dobro
- b) Srednje
- c) Solidno
- d) Slabo

9. Koliko ste zadovoljni odlukama Vlade R. S. Makedonije vezanim za održivi razvoj?

- a) potpuno sam zadovoljan
- b) Veoma sam zadovoljan
- c) Djelimično sam zadovoljan
- d) Djelimično nisam zadovoljan
- e) Uopšte nisam zadovoljan

10. Da li obrazovni sistem omogućava potencijalnim nosiocima razvoja u menadžmentu da zapošljavaju i obrazuju se u redovnom školovanju?

- a) Da, u potpunosti omogućava
- b) Da, delimično omogućava
- c) Ne omogućava
- d) Obrazovni sistem u ovom segmentu treba u potpunosti reformisati

11. Da li određene institucije (inspekcija, uprava javnih prihoda, lokalna samouprava i dr.) koče i ograničavaju održivi razvoj?

- a) One ga dosta ometaju i ograničavaju
- b) Djelimično ga ometaju i ograničavaju
- c) One ga ne ometaju i ne ograničavaju
- d) Oni uvode red u radu
- e) Imaju subjektivizam u svom radu

12. Da li je rješavanje problema u upravljanju održivim razvojem ograničeno prostornim uslovima i lokalnim vlastima?

- a) Da
- b) br
- c) _____

13. Koje uslove treba obezbijediti da bi se moglo obezbijediti trajno zračenje?

- a) Regulisanje sistemskih pitanja iz finansijske, fiskalne i drugih sfera
- b) Izgradnja ekološke kulture i inovativnog okruženja
- c) Osigurati adekvatan sistem obrazovanja
- d) Realizacija principa slobode na tržištu
- e) Neograničeno inovativno partnerstvo u razvoju i upravljanju održivim razvojem u Makedoniji

14. Da li mislite da bi postojanje državnog organa poput Uprave za održivi razvoj pomoglo u njegovom razvoju?

- a) Da
- b) br
- c) Ne znam

15. Da li promociju održivog razvoja treba regulisati?

- a) Po posebnom zakonu
- b) Odredbom u posebnim zakonima

- c) Normativna regulativa nije potrebna
- d) Na drugi način
- e) Uz dodatnu normativnu regulativu

16. Da li je poreska politika države funkcija održivog razvoja?

- a) Da, podstiče njegov razvoj
- b) Djelomično to podstiče
- c) Ona sužava razvoj
- d) Potpuno ograničava i sprečava razvoj
- e) Ne utiče na razvoj

17. Kakav je stav banaka prema finansiranju razvojnih ideja za održivi razvoj?

- a) Banke su spremne za saradnju
- b) Oni ne žele da sarađuju
- c) Oni sarađuju samo ako postoji interes
- d) Nismo zadovoljni nijednom bankom
- e) Solidno obavljaju usluge

II EKOLOŠKI IDENTITET KAO STRATEŠKA I ORGANIZACIJSKA POTREBA

1. Mislite li da je ekološki identitet promotivna potreba?

- a) Tehnološki fenomen
- b) Sociološki fenomen
- c) Marketinški fenomen

18. Koji su Vaši najveći uspjesi u poslu?

---

19. Navedite najaktuelnije probleme sa kojima se suočavate

---

20. Koje vrste informacija i usluga su vam potrebne?

---

21. Koji su vaši prijedlozi za konkretan održivi razvoj?

---

2. Šta je konstrukcija ekološkog identiteta jedne zemlje?

- a) Potencijalna potreba
- b) Potencijalni rizik
- c) Potencijalni napredak
- d) Ne znam

3. Šta čini ekološki identitet kao marketing?

- a) Fundamentalna inovacija za razvoj
- b) Glavna razvojna aplikacija
- c) Još jedna potreba

4. Šta biste voljeli da vaše dijete radi?

- a) Da nastavi sa vašim poslom
- b) Da završi školu/fakultet različit od Vaše
- c) Da ne nastavi Vaš posao
- d) Da pokrene sopstveni biznis

5. S kim najviše saradujete?

- a) Sa građanima
- b) Sa privatnim preduzećima
- c) Preduzeća iz mješovitog sektora
- d) Sa malim vlasnicima

6. Gdje se najviše srećete?

- a) U uslužnim djelatnostima
- b) Proizvodne aktivnosti
- c) Finansijska preduzeća
- d) Razne aktivnosti

7. Da li koristite kredite, zajmove i iz kojih izvora?

- a) Od prijatelja
- b) Od banaka
- c) Od špedicija
- d) Od poslovnih partnera
- e) Ne koristim kredite

8. Koga ćete izabrati ako morate izabrati poslovnog partnera?

- a) Bliskog prijatelja
- b) Stručnjaka za posao
- c) Volim da radim sam

9. Da li brzo odlučujete o

uvodenje novih ideja?

- a) Da
- b) br

uvodenje novih radnika?

- a) Da
- b) br

uvodenje novih proizvodnih poduhvata?

- a) Da
- b) br

uvodenje novih finansijskih planova?

- c) Da
- d) br
- e) Ostalo _____

10. Kome biste se obratili za savjet?

- a) Stručnjacima u kompaniji
- b) Ekspertima napolju
- c) Eksternim stručnjacima
- d) Prijateljima

11. Kako želite da dobijete potrebne informacije o novostima u upravljanju održivim razvojem?

- a) Usmena informacija
- b) Pisana informacija
- c) Kombinovane informacije

12. Kako obično provodite ekološke aktivnosti?

- a) Preko elektronskih medija

- b) Preko štampanih medija
- c) Kombinovano
- d) Periodika, sedmični časopisi
- e) Ne vršimo propagandnu aktivnost
- f) Ostalo _____

13. Koliki procenat sredstava izdvajamo za ekološki identitet?

- a) Redovno izdvajamo ___% od ostvarenog prihoda kompanije
- b) Ponekad izdvajamo ___% od ostvarenog prihoda kompanije
- c) Odvajamo prema ukazanoj potrebi propagande
- d) Ne oddvajamo
- e) Koristimo druga sredstva

14. Mislite li da su ekološke aktivnosti nešto što povećava profit kompanije?

- a) Da
- b) br
- c) Ne znam

**III MIŠLJENJE NAKON ANKETE:
ŠTA UTIČE NA RAZVOJ U VEZI SA
ODRŽIVIM RAZVOJOM?**

1. Koje od 10 predloženih pitanja, prema aktivnosti, ima najveći uticaj na održivi razvoj? (ocijenite ih brojem od 1 do 10, gdje je 1 najniža vrijednost, a 10 najveća)

- a) Osoblje _____
- b) Marketing _____
- c) Kultura življenja _____
- d) Prirodne ljepote _____

- e) Infrastruktura _____
- f) Investicije _____
- g) Tradicija _____
- h) Državna politika _____
- i) Kulturno-istorijski spomenici _____
- j) Uticaj građana _____

2. Odgovorite na sljedeću tvrdnju tako što ćete zaokružiti jedan od predloženih odgovora na tvrdnju „U R. Makedonija je strateški pitanje održivog razvoja.“

- a) Ja se ne slažem
- b) slažem se
- c) Upola se slažem
- d) Ne mogu odlučiti
- e) Uglavnom se slažem
- f) Ne znam
- g) Ostalo

3. Obrazovni sistem u R.S. Makedoniji Da li Makedonija obezbjeđuje dobro obučeno osoblje za ekonomski razvoj?

- a) Da
- b) br
- c) Ne znam

4. Kakav normativni uticaj zakonodavna aktivnost ima na održivi razvoj komunalne privrede?

- a) Pozitivno
- b) Negativno
- c) Ne znam

5. Šta je potrebno za održivi razvoj?

- a) Cijelo stanovništvo da djeluje

- b) Zaposleni u komunalnim djelatnostima
- c) Institucije zadužene za razvoj u komunalnoj djelatnosti

6. Šta ima upečatljiv uticaj na održivi razvoj u Republici Moldaviji? Makedonija?

- a) Ministarstvo ekologije
- b) Ministarstvo privrede
- c) MACOM
- d) Strane fondacije
- e) privredna komora
- f) Kadrovski potencijal
- g) Pojedinci, uticajni ljudi
- h) Veće grada Skoplja
- i) Odbor za urbanizam i komunalne djelatnosti
- j) Ministarstvo prostornog planiranja

7. Kakav je konkretan uticaj ulaganja u održivi razvoj?

- a) Domaće investicije
- b) Strana ulaganja
- c) Domaće investicije nemaju nikakvog uticaja
- d) Strane investicije nemaju uticaja
- e) Domaće investicije su djelimično pogođene

- f) Djelomično je pod utjecajem stranih investicija
- g) Domaće investicije su djelimično nepromijenjene
- h) Strane investicije su djelimično nepromijenjene

8. Kakav koncept imamo u R. S. Makedoniji za održivi razvoj?

- a) Imamo konkretan koncept razvoja
- b) Imamo izvodljivu politiku
- c) Ne postoji koncept
- d) Realizovano je na zadovoljavajući način
- e) Nemam pravi odgovor

8. Šta je promocija održivog razvoja u R. S. Makedoniji?

- a) Uvođenje standarda kvaliteta
- b) Uvođenje razvojnih standarda
- c) Uvođenje standarda kategorizacije
- d) Uvođenje ISO standarda

9. Procijenite stanje održivog razvoja u R. S. Makedoniji sa ocjenom od 1 do 10, gdje je 1 najslabija, a 10 najbolja ocjena (zaokruživanje ocjene)

1,   2,   3,   4,   5,   6,
           7,   8,   9,   10

S poštovanjem i od srca hvala na izdvojenom vremenu!